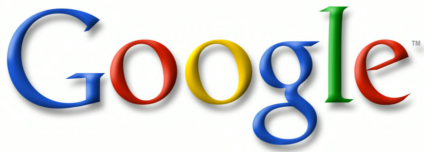

HET OUDE TIENDRECHT.

HET OUDE TIENDRECHT.

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE RECHTSWETENSCHAP

AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

DR. P. J. COSIJN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE,

VOOR DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID TE VERDEDIGEN

op Dinsdag 7 Maart 1899, des namiddags te 4 uren,

DOOR

JAN KOSTERS,

GEBOREN TE HEENVLIET.

'S-GRAVENHAGE,
MOUTON & Co.
1899.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN MIJNEN VADER.

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

Het Tiendrecht bij de Israëlieten.

De eersten in alle tijden, die met tienden zijn bezwaard geweest, waren de Israëlieten. Abraham reeds, zoo luidt het verhaal, offerde na eene overwinning de tienden van den buit aan Melchisedek, den Hoogepriester van Jahwe. [1]) Jacob, op de vlucht voor zijnen broeder Esau, legde, door God in den droom gesterkt, de gelofte af, dat hij Hem van alles wat hij kreeg, tienden zoude geven. [2])

De wet van Mozes was op het punt van tienden zeer veeleischend en zeer uitvoerig.

Van veldvruchten zoowel als van boomvruchten en runderen en klein vee behoorde het tiende gedeelte aan Jahwe. [3]) Deze tiend moest aan de Levieten worden opgebracht, die er van onderhouden werden als vergoeding voor den dienst van Jahwe, dien zij verrichtten, en als schadeloosstelling hiervoor, dat zij de eenige der twaalf stammen waren, die bij de verdeeling des lands niet een gedeelte van den grond had verkregen. [4]) Op hunne beurt waren zij verplicht, weder het tiende der hun toekomende tienden aan de priesters af te staan als gewijd aan Jahwe. [5]) Bovendien werd om de drie jaar nog een bijzondere tiend van hen geëischt ten behoeve der Levieten, armen, weduwen, weezen en vreemdelingen. [6])

Deze uitkeeringen waren dus bij de Joden verschuldigd krachtens

---

1) Gen. XIV. 20.

2) Gen. XXVIII. 22.

3) Levit. XXVII. 30-34; Deut. XIV. 22-24.

4) Num. XVIII. 21-25.

5) Num. XVIII. 26-30. De bestemming der tienden was vroeger eene andere; oorspronkelijk dienden zij voor de jaarlijksche offermaaltijden die ter eere van Jahwe gehouden werden. Deut. XII. 17-19; XIV. 22-28.

6) Deut. XIV. 28, 29; XXVI. 12.

positieve wetsbepaling. Zij zijn van veel belang voor de latere geschiedenis van het tiendrecht, daar zij van grooten invloed waren op de aanspraken, die de Christelijke kerk ten aanzien der tienden deed gelden. Voordat wij haar tiendrecht, dat zich over het grootste gedeelte van Europa heeft uitgebreid, nader beschouwen, eerst een woord over dat recht bij de Romeinen.

HOOFDSTUK II.

Het Tiendrecht bij de Romeinen.

Al zijn we van meening, dat de tienden, die in het Romeinsche Rijk bekend waren, geenszins den oorsprong hebben gevormd van de later in Europa vigeerende, deze opvatting is niet onaangevochten; meer dan een schrijver meent in de toestanden, gelijk die bij de Romeinen bestonden, den grond te zien van later geheerscht hebbend tiendrecht. [1])

We zullen daarom bij deze tienden een oogenblik dienen stil te staan.

De tienden, die de Romeinen kenden, zijn te verdeelen in drie soorten:

I. Tienden, ontstaan door de uitgifte van onbebouwde gronden door den staat, onder voorbehoud van een zeker jaarlijks op te brengen evenredig gedeelte der vruchten.

Bij de geleidelijke verovering van Italië verviel het grootste gedeelte van den bodem in dit land aan den Romeinschen staat. De ager publicus verkreeg daardoor zulk eene uitbreiding, dat van eene eigen bebouwing van staatswege weldra geen sprake meer kon zijn. Zoo kwam men er toe het grootste gedeelte van den bebouwden grond ten behoeve der schatkist te verpachten; [2]) andere stukken werden verkocht of onder de kolonisten, die in groote menigte naar het nieuw veroverde gebied gevoerd werden, bij het lot verdeeld; de landen, die nog nooit bebouwd waren geweest, werden ter

---

[1]) Dr. J. M. T. Birnbaum. Die rechtliche Natur der Zehnten (1831).

H. B. Martini van Geffen. De juris decimandi in Brabantia Septentrionali origine et fatis (diss. Utrecht, 1839).

Mr. J. S. Mauritsz Ganderheijden. Pleitrede over het wettig voortdurend bestaan van het domaniaal tiendrecht, bijzonder ten aanzien der zoogenaamde Novalia in de provincie Noord-Brabant (1843).

J. v. d. Graft. Geschiedenis der wetgeving op de tienden hier te lande, voornamelijk in Holland en Zeeland (diss. Leiden, 1856).

[2]) Vgl. Baron. Geschichte des Römischen Rechts. § 91. 164.

beschikking gesteld van een ieder, die geneigd was, ze te occupeeren. Deze occupatie gaf den in bezit nemer evenwel niet den vollen eigendom; deze bleef bij den staat, die den „possessor" ieder oogenblik het goed weder kon ontnemen; verder waren diens rechten op de zaak onbeperkt, behalve dat hij jaarlijks zeker evenredig gedeelte der vruchten aan den staat als pacht betalen moest, een tiende, zoo het graanakkers, een vijfde, zoo het houtgewas of beplantingen betrof, een bepaalden huurpenning per hoofd voor ieder daarin weidend stuk groot of klein vee, wanneer het weiland gold. De staat was gewoon het recht op deze uitkeeringen aan den meestbiedende te verpachten, met welke verpachting de censor belast was, en ontving aldus eene vaste pachtsom, terwijl de bezwaren en moeite der heffing, het risico van een slechten oogst of een gepleegd bedrog ten laste kwamen van hem, aan wien de pacht was toegewezen.

Door verschillende wetten echter, kort op die der Gracchen volgende, werden de possessiones tot privaateigendom gemaakt en de bodem van elke verplichting tot afstand van eenige bijdrage aan den staat bevrijd. [1])

Appianus, die ons dit een en ander mededeelt, [2]) spreekt slechts van onbebouwden grond in Italië, tot den ager publicus behoorende.

In de provinciën heeft het systeem nooit gegolden. [3]) Nergens blijkt, dat naast de aanstonds te noemen grondbelasting nog andere praestatiën in natura door de bewoners der provincie werden opgebracht. Slechts voor een klein gedeelte in Germanië — de streek bij Wiesbaden en Frankfort — weten we, dat er „agri decumates" bestonden. Tacitus, die ons dit vermeldt, beschouwt dezen tiendlast als eene groote uitzondering; dit ééne plekje in het groote Duitschland, dat tienden aan de Romeinsche schatkist opleverde, was eene Gallische kolonie, die waarschijnlijk wegens haar door de Romeinen verleende hulp aan dezen een gedeelte van haren oogst betaalde. [4])

---

[1]) Mr. F. J. E. v. Zinnicq Bergmann. De oorsprong van het Tiendrecht en van het Recht van Collatie in Nederland. (1861) 22, 23; Baron. § 91. 164.

[2]) De civilibus bellis Romanorum. I, 7.

[3]) Baron. § 91. 163.

[4]) Tacitus. Germania C. 29: „Non numeraverim inter Germaniae populos, quanquam trans Rhenum Danubumque consederint, eos, qui decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum et inopia audax dubiae possessionis solum occupavere. Mox limite acto promotisque praesidiis sinus imperii et pars provinciae habentur."

II. Tienden in de Romeinsche provinciën als grondbelasting.

Toen de Romeinen hunne veroveringen ook buiten Italië uitstrekten en landstreek op landstreek aan hun gezag onderwierpen, waren de belastingen, die zij hunnen nieuwen onderdanen oplegden, van verschillenden aard. Deels lieten zij in de provinciën de reeds bestaande staatsinkomsten, voortaan ten behoeve der Romeinsche schatkist, voortduren, deels legden zij hun nieuwe belastingen op, die weder naar gelang der omstandigheden verschillend waren. In de dagen van Cicero [1]) betaalden alle provinciën eene zekere belasting, hetzij zooals Spanje en de meeste Punische staten een gefixeerd bedrag in geld, stipendiarium genaamd, hetzij veranderlijke uitkeeringen, annonae geheeten, bestaande in een zeker gedeelte (een tiende of een ander quotum) van den oogst, welke, evenals in den eersten tijd de vijfden en tienden van den onbebouwden Italiaanschen grond, door de censoren werden verpacht.

In Sicilië was de toestand anders: terwijl eenige staten tiendvrij waren, andere op denzelfden voet tiend betaalden als de z.g. provinciae annonariae, werd in het grootste deel des lands tiend geheven naar de oude lex Hieronica, zoodat de tienden één voor één en binnen het land op gunstige voorwaarden meestal aan de plichtigen zelf verpacht werden. Italië zelf betaalde tot op Diocletianus geene grondbelasting.

In het begin van den keizertijd reeds trachtte men het belastingstelsel in alle provinciën éénvormig te maken door de annona op te heffen, en te vervangen door vaste bedragen, tributa. Reeds onder Augustus begon men met dit werk; [2]) toch was de arbeid ten tijde van Trajanus nog niet geheel voltooid. Hyginus meldt ons, dat men toen in enkele provinciën nog een zeker gedeelte der vruchten betaalde; sommigen brachten $^1/_5$, anderen $^1/_7$ op; thans, gaat hij voort, betalen velen geld en wel naar gelang van de waarde, waarop de grond getaxeerd wordt. [3]) En vervolgens bespreekt hij de wijze, waarop dit geschiedde, waaruit we zien, dat Azië, dat in Cicero's tijd nog zijne belasting in natura opbracht, in Trajanus' tijd het tributum betaalde.

Op den duur ging het zoo overal, veel later dan elders in Egypte,

---

[1]) Actiones in Verrem. L. III. C. 6.

[2]) v. Savigny. Römische Steuerverfassung (In Vermischte Schriften, II. 99 vlg.)

[3]) Hyginus. De limitibus constituendis. 198 (ed. Goesii): „In quibusdam provinciis fructus partem constitutam præstant, alii quintas, alii septimas; nunc multi pecuniam et hoc per soli aestimationem."

die bij uitstek vruchtbare provincie, waar in het begin der vijfde eeuw nog het $^1/_5$ van den oogst als grondbelasting werd voldaan. [1]) Weldra was er geene enkele provincie meer, die hare verplichtingen jegens den Romeinschen staat in natura nakwam.

Von Savigny neemt aan, dat er reeds onder Marcus Aurelius een éénvormig belastingsysteem bestond. Wat hiervan zij, zeker is, dat bij de oude juristen geen spoor meer van tienden en d.g. belastingen. die niet in geld werden opgebracht, te vinden is. [2])

In Gallië en Germanië is zelfs nooit van eene grondbelasting in natura aan de Romeinsche schatkist sprake geweest. [3]) De oude bewoners van ons land, de Bataven, waren geheel vrij van alle belastingen. [4])

III. Tienden uit het colonaatsysteem der Romeinen voortspruitende.

Het colonaatsysteem der Romeinen ontwikkelde zich eerst in den lateren Romeinschen keizertijd. In de bronnen vinden we van dit rechtsinstituut voor het eerst in 332 onder Konstantijn den Groote gewag gemaakt, [5]) hoewel het niet twijfelachtig is, dat de verhoudingen uit dit stelsel ontstaande, reeds eerder bekend waren.

De coloni verkeerden in een eigenaardigen toestand tusschen slaven en vrijen. Terwijl zij aan den éénen kant een rechtsgeldig huwelijk konden aangaan, iets waartoe slaven in de onmogelijkheid waren, werden ze aan de andere zijde in vele opzichten met slaven op ééne lijn gesteld. Het kenmerkende van hunne verhouding ligt in het nauwe verband, waarin zij tot den grond stonden, dien zij bewoonden. Zij vormden om zoo te zeggen één geheel met den bodem. „Servi terrae", „glebae adhaerentes" waren uitdrukkingen die dikwijls voor hen gebezigd werden. Vandaar de eigenaardige betrekking van onderworpenheid jegens den eigenaar van het land, waarop zij leefden. de rechten en verplichtingen, die wederzijds uit hunne verhouding voortvloeiden.

---

1) Orosius. Hist. I, 8.

2) v. Savigny. 103.

3) Vgl. v. Zinnicq Bergmann. 32 vlg; v. Savigny. 99, noot.

4) Tacitus. Germania. C. 29: „Batavi . . . nec tributis contemnuntur nec publicanus atterit." Tacit. Hist. L. IV. C. 17, waar Claudius Civilis de Bataven „tributorum expertes" noemt.

5) v. Savigny. Der Römische Colonat (Verm. Schr. II, 41).

Onder de verplichtingen van den colonus is voor ons onderwerp de belangrijkste deze, dat hij voor het genot van den grond, dien hij bebouwde, en waarvan de vruchten voor hem waren, een zekeren canon moest opbrengen. Deze canon bestond in een evenredig gedeelte der vruchten; hij behoefde slechts in geld te worden betaald, wanneer de colonus hieromtrent met den grondeigenaar was overeengekomen, of er eene oude gewoonte bestond, volgens welke dit geschiedde. [1]) Uit dezen canon zoude volgens sommigen het latere tiendrecht zich hebben ontwikkeld. Bij de verovering van het West-Romeinsche rijk zouden de Germanen het colonaatstelsel aangetroffen en behouden hebben; zij zouden de verhoudingen daaruit ontstaande nog te eerder hebben laten voortleven, omdat bij hen een soortgelijk instituut, de hoorigheid, bekend was; op deze wijze zouden de groote grondbezitters, onder welke weldra de kerk behoorde, tal van opbrengsten in natura hebben geheven; geen twijfel volgens hen, of de oorsprong van het later zoo wijd vertakte tiendrecht ligt in dit systeem.

De stelling in hare algemeenheid is zeer zeker te verwerpen. Vooreerst, de hoegrootheid van den canon bedroeg meestal niet $^1/_{10}$ van den oogst: ten tijde van Gregorius den Groote (590-604) behoefden de coloni der kerk in Sicilië niet meer te betalen dan van 70 schepel 2, dus $^1/_{35}$, zonder dat er nevenpraestatiën verschuldigd waren; wie meer nam, — te doen gebruikelijk was van 70 schepel derdehalf, dus $^1/_{20}$, te eischen, — werd door den paus een afperser genoemd. [2]) Nooit wordt de canon decima genoemd. „Annuae functiones", [3]) „tributa," [4]) „reditus," [5]) zijn de gewone namen er voor. Nu moge het waar zijn, dat in Beieren somtijds $^1/_{10}$ werd betaald, ook andere evenredige gedeelten waren daar in zwang. [6]) Maar vooral het groote verschil tusschen deze praestatiën in natura en de latere tienden maakt het onwaarschijnlijk, dat er eenig verband tusschen hen zou bestaan; immers de canon van den colonus werd opgebracht

---

1) L. 5. C. 1 de agric; L. 20. § 2. C. 1. de agric; v. SAVIGNY. 22.
2) v. SAVIGNY. 23 vlg.
3) L. 2. C. 1. in quib. caus. col.
4) Lex Bajuv. 1, 13.
5) L. 20. pr. L. 23. § 1. C. 1. de agric.
6) Lex Bajuv. 1, 13.

aan den grondeigenaar, als vergoeding voor het genot van het land, als pachtsom, terwijl in het tiendrecht juist de grondeigendom met den last bezwaard is; tiendrecht ten voordeele van den eigenaar, ook al heeft een ander het genot der vruchten, is niet denkbaar.

Neen, het tiendrecht, dat later in Europa heeft gevigeerd, vindt zijn grond ergens anders; niet in verplichtingen van boeren jegens hunne heeren wegens het gebruik van land, in de instellingen der kerk ligt de oorsprong van dit recht. Boeren en heeren zonder onderscheid, allen betaalden later tienden. Ware het colonaatsysteem de bakermat er van geweest, dit zoude nooit hebben kunnen geschieden. Tiend werd betaald ook naast de praestatiën, die uit het gebruik van den grond voortvloeiden.

De ontwikkeling van het tiendrecht der kerk zal ons in de volgende bladzijden bezig houden.

HOOFDSTUK III.

Het Tiendrecht der Christelijke Kerk tot op den Tijd der Karolingers.

Zoover als het Oude Testament ging het Nieuwe niet. Nergens wordt daarin de verplichting opgelegd, zeker evenredig gedeelte der vruchten en inkomsten voor den dienst des Heeren af te staan. Wel wijst Jezus er op, dat de verkondigers van Zijn Evangelie behooren gevoed te worden, „want de arbeider is zijn loon waardig", [1]) wel betoogt Paulus met kracht en klem aan die van Corinthe, dat de Apostelen het recht hebben, van hen het noodige onderhoud te ontvangen, evenals de soldaat aanspraak heeft op zijne soldij, de planter van een wijngaard op diens vruchten, de herder eener kudde op de melk zijner beesten, [2]) maar waarin dat onderhoud moest bestaan, hoe groot die bijdragen behoorden te zijn, wordt nergens voorgeschreven.

In den eersten tijd der Christengemeente leverde het gemis aan wettelijke bepalingen op dit punt geen bezwaar op. Rijkelijk vloeiden in den beginne de gaven der gemeentenaren op het altaar des Heeren. In hunne kinderlijke vroomheid behoefden zij geene aansporing, overtuigd als zij waren, dat alles wat de mensch bezat, van God was, en dat, waar alles uit Zijne hand kwam, een gedeelte aan Zijnen dienst behoorde te worden afgestaan. Op het voorbeeld der Joden zullen deze giften meestal in tienden bestaan hebben, hoewel het veelvuldig voorkwam, dat dit niet voldoende werd geacht en men oordeelde, dat de mildheid der Christenen die der Joden verre moest overtreffen. [3])

---

[1]) Lucas. X. 7.

[2]) I. Corinth. IX. 7—12.

[3]) Zie J. Hochgürtel. Beiträge zur geschichtlichen Entwicklung der Kirchlichen Zehnten im Fränkischen Reiche. (1879.) 3, 4.

Het duurde niet lang, of deze voor de kerk zoo schoone tijd liep ten einde. De dagen kwamen, waarin de geloofsijver der gemeentenaren ten opzichte der tienden zoodanig verflauwde, dat aanmaningen, om het voorbeeld der Joden te volgen, die hunne tienden geregeld offerden, hoe langer hoe noodzakelijker werden.

Die aansporingen kwamen van den kant der kerkvaders. Reeds in het eind der tweede en het begin der derde eeuw klinkt hunne roepstem tot de geloovigen, om toch niet te verslappen in dezen kerkelijken plicht.

Ziet eens naar de eerste Christenen, spreekt Cyprianus, (200-258) [1]) die have en goed verkochten, om de opbrengst aan de voeten der Apostelen neder te leggen. „At nunc", gaat hij voort, „de patrimonio nec decimas damus, et cum vendere jubeat Dominus, emimus potius et augemus". Hij geeft eene verklaring, waarom tienden moeten worden gegeven: „ut qui in ecclesia Domini ad ordinationem clericalem promoventur, nullo modo ab administratione divina avocentur, ne molestiis et negotiis secularibus allegentur, sed in honore sportulantium fratrum, tamquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari et sacrificiis non recedant." [2])

Origines [3]) (185-254) en Irenaeus [4]) († 202) herinneren de Christenen aan het voorbeeld der Joden, die stipt hunne tienden betaalden. Wat de wet van Mozes op dit punt leerde, zegt Origines, geldt letterlijk ook voor onzen tijd. Maar daar mag men het niet bij laten. Jezus zegt: gij zult het Koninkrijk der Hemelen niet beërven, indien uwe rechtvaardigheid die van Phariseeën en Schriftgeleerden niet overtreft. „Quod ergo vult (Christus) fieri a Pharisaeis, multo magis et majore cum abundantia vult a discipulis impleri".

Waarvan de tienden en eerstelingen moesten worden opgebracht, waartoe ze besteed behoorden te worden, de Constitutiones Apostolorum beschrijven het uitvoerig. [5]) Niet alleen van vruchten en beestgeboorte, ook van kleederen en geld had men een evenredig gedeelte aan den bisschop, als den man Gods, krachtens wiens voorschrift de tienden werden geheven, te betalen. De opbrengst

---

[1]) De Unitate Ecclesiae. C. 26.
[2]) Epistola LXVI ad clerum et plebem furnicatorem.
[3]) Hom. IX in Num. C. 18.
[4]) De haeres. IV. C. 18 en 34.
[5]) Const. Apost. II. 25-34; VII. 30; VIII. 30.

strekte deels tot ondersteuning van armen, weduwen en weezen, deels tot onderhoud van den clerus, krachtens den alouden regel: „qui altari servit, de altare vivat."

Met de dagelijks grootere uitbreiding der kerk namen ook hare behoeften toe; vandaar dat de kerk, ondanks het tijdperk van bloei en rijkdom, waarin zij vooral na de bekeering van Constantijn den Groote geraakte, de tiendpraestatie niet uit het oog verloor; de vermaningen van kerkvaders en bisschoppen in de vierde en vijfde eeuw zijn dan ook niet minder nadrukkelijk dan vroeger.

De tienden, die de Joden voldeden, predikt in navolging van Origines Hieronymus, (340-420), moeten ook de leden der Christengemeente betalen. Willen wij dan niet het voorschrift volgen, dat gelast, alles te verkoopen, wat wij bezitten en de opbrengst aan de armen te schenken, laat ons dan tenminste het voorbeeld der Phariseeën volgen en het tiende gedeelte van ons goed aan armen en kerk geven. [1]) De clerus moet van de tienden leven; zonder er door verrijkt te worden, moet hij er door worden in staat gesteld, om vrij van alle wereldsche beslommeringen zich geheel en onverdeeld aan den dienst van God te wijden. [2])

Vooral Augustinus (353-430) dringt in krachtige bewoordingen op de getrouwe nakoming van dezen plicht van ieder Christen aan. „Praecidite ergo aliquid et deputate aliquid fixum vel ex annuis fructibus vel ex quotidianis quaestibus vestris. Exime aliquam partem redituum tuorum. Decimas vis? Decimas exime, quamquam parum est." [3]) En hij vervolgt met den reeds door vele kerkvaders vóór hem aangewenden prikkel, den Phariseeër tot voorbeeld te stellen, wiens rechtvaardigheid naar Jezus' woord door den Christen behoort te worden overtroffen. „Et ille super quem debet abundantire justitia tua decimas dat, tu autem nec millesimam das. Quomodo superabis eum cui non aequaris?" Alles wat de mensch bezit, heeft hij immers aan God te danken? Ook de tienden heeft hij van Hem gekregen. Is het dan te veel gevergd, die tienden krachtens Zijn gebod aan de armen en aan de geestelijken te geven?

Het kan haast niet anders, of dergelijke aansporingen moeten

---

[1]) Comment. ad Malach. C. 3.

[2]) Ad Nepotianum de vita clericorum et sacerdotum.

[3]) Enarratio in Psal. 146.

menigeen, die nalatig of weigerachtig in de betaling was, ten dezen opzichte tot een goed zoon der kerk gemaakt hebben.

Evenwel, wie zijn tienden niet voldeed, overtrad geen kerkelijk voorschrift. De vermaningen van kerkvaders en bisschoppen hadden geene andere strekking dan er aan te herinneren, dat het een gewetensplicht van ieder lid der gemeente was, den tiend op te brengen; eene positieve wetsbepaling, waarop zij zich beriepen, bestond niet anders dan bij de Joden, waar de wet de tiendpraestatie gelastte. Niemand kon dan ook in de Christelijke kerk daartoe gedwongen worden; noch de kerk, noch de keizers na hunne bekeering hadden eenig voorschrift gegeven, waardoor de weerspannigen tot betaling konden worden genoodzaakt.

De geestelijkheid vatte echter dikwijls de zaak anders op. Vooral in het Oosten behoorde het niet tot de zeldzaamheden, dat zij leeken tot de voldoening dwong door bedreiging met uitzetting uit de gemeenschap, banvloek of andere kerkelijke straffen; er werden voorschriften gemaakt, waarin voor ieder, die niet getrouwelijk zijn tiendplicht nakwam, het vooruitzicht werd opengesteld, dat na zijn dood voor het gericht des Heeren de dood van iederen arme, die in zijne woonplaats van honger was omgekomen, hem als een doodslag aangerekend zoude worden. [1])

Naast de kerk waren er nog anderen, kluizenaars en monniken, die tiend hieven. Er bestond zelfs een heilige naijver om aan die stille vromen, die zich van de wereld hadden afgezonderd, tienden te schenken. De clerus, hoewel naar de opvatting der kerk de éénig rechthebbende, schijnt zich tegen deze handelwijze niet verzet te hebben. De grond van deze lijdelijkheid mag misschien hierin gezocht worden, dat de kerk het kloosterwezen en kluizenaarschap aanmoedigde, ook al, omdat het veel gebeurde, dat zij, die monnik of kluizenaar werden, hunne goederen aan de kerk vermaakten; wellicht redeneerde de kerk ook: de tienden strekken voor een gedeelte tot ondersteuning der behoeftigen; monniken en kluizenaars zijn vrome armen; of zij dit deel direct van de tiendplichtigen dan wel door mijne bemiddeling ontvangen, is mij onverschillig. Hunne onbaatzuchtigheid is mij een waarborg, dat zij, zoo ze meer krijgen dan ze

---

[1]) Vgl. Z. B. v. Espen. Jus Ecclesiasticum Universum. Tom. I. Pars II. Tit. XXXIII. C. I. 12.

noodig hebben, het overschot aan de armen en aan de kerk zullen geven.

In het Oosten echter liet de onbaatzuchtigheid der monnikken te wenschen over. De levenswijze der kloosterlingen, die de tienden als een geschikt middel aangrepen om hunnen tijd in lediggang door te brengen en zich door de geloovigen te laten onderhouden, gaf er aanleiding toe, dat aldaar de kerk zich op den duur tegen de praestatie van tienden aan de monnikken ging verzetten en op het Concilie te Gangra den ban uitsprak over diegenen hunner, welke ze durfden innen. [1])

Hoewel men niet kan aannemen, dat het de kerk reeds in de vijfde en zesde eeuw gelukt is, het tiendrecht ten haren behoeve algemeen te maken, valt het niet te betwijfelen, of zij had invloed genoeg om op een groot aantal plaatsen hare aanspraken te doen gelden. Wij zagen reeds, welke middelen zij daartoe placht te bezigen. Ten aanzien van de kerkelijke straffen, die zij bedreigde, bepaalde Justinianus, [2]) dat het den bisschoppen en anderen geestelijken verboden was, ze op wanbetalen der tienden te stellen.

Deze ingrijping van den kant der wereldlijke macht in het Oost-Romeinsche Rijk, was er oorzaak van, dat aldaar het kerkelijke tiendrecht ging kwijnen; in het Westen was de loop der zaken een gansch andere. Daar gordden de bisschoppen zich aan, om het tiendrecht der kerk op hechter grondslagen te bevestigen en eene kerkelijke sanctie te stellen op de niet nakoming, een streven, waarin zij eerlang door de wereldlijke macht op krachtige wijze werden gesteund.

Met de uiterste krachtsinspanning trachtte voornamelijk de Gallische geestelijkheid zich in het bezit der tienden te handhaven. Gregorius

---

1) Thomassin. La discipline de l' Eglise touchant les Bénéfices. (Paris. 1679.) Tom. I. Part. I. Liv. III. Ch. V. I.

2) L. 39. § 1. Cod. de episc. et cler.: „Non oportet episcopos aut clericos cogere quosdam ad fructus offerendos, aut angarias dandas, aut alio modo vexare, aut excommunicare aut anathemata damnare aut denegare communionem, aut idcirco non baptisare quamvis usus ita obtinuerit.”

van Tours verhaalt, dat de kluizenaar Hospitius den inval en de plunderingen der Longobarden in Italië had voorspeld; die ramp was de kastijding voor de zonden der inwoners, waaronder voornamelijk de verzaking van hunnen tiendplicht. [1])

Caesarius van Arles is zelfs niet tevreden met de tienden. [2]) Ook van de overige $^{9}/_{10}$ moet, wat niet strikt tot eigen onderhoud noodig is, geofferd worden aan de armen. Jammer, dat de gaven der leeken zoo dikwijls werden misbruikt; dat, waar de helft der tienden moest strekken, om onder de armen verdeeld te worden en het kerkgebouw te onderhouden, de behoeftigen maar al te vaak geen penning zagen van hetgeen voor hen bestemd was, en de geestelijken het geheel tot eigen gebruik aanwendden.

Hetzij dat deze misbruiken de geloovigen afkeerig maakten van den tiendplicht, hetzij dat er andere oorzaken waren, eerlang zag de kerk naar nieuwe middelen om, ten einde hare eischen te verwezenlijken.

Op Conciliën werden de tienden een onderwerp van behandeling; en wat tot nog toe niet of zelden in de kerk van het Westen was geschied, op deze vergaderingen der hoogste kerkelijke autoriteiten werden straffen gesteld op de wanbetaling ervan. Zoo ver ging het Concilie van Tours nog niet. De aldaar vergaderde bisschoppen richtten tot de Christenen der provincie een schrijven, waarin zij hen met nadruk aanmaanden toch het voorbeeld van Abraham te volgen, en „ex omni facultate" tienden af te staan. Door dit weinige niet te willen afzonderen, zouden zij zich blootstellen aan armoede, terwijl hun doel was, zich te verrijken.

Uit de woorden „ex omni facultate" blijkt, hoezeer de kerk het karakter eener algemeene belasting aan de tienden wilde geven. Zij ging zelfs nog verder; niet slechts van het geheele inkomen, zelfs van zijne knechten moest men betalen; waren er geene knechten, maar wel twee of drie zonen, dan behoorde voor ieder hunner zekere som opgebracht te worden, „ut cum sic agitur et praesentis irae remotio et merces proficiat in futuro." [3])

Verder ging de Synode van Macon in 585: [4]) „Legis itaque divinae",

---

1) Vgl. Thomassin. T. I. P. II. L. III. Ch. I. 5.

2) Vgl. Thomassin. T. I. P. II. L. III. Ch. I. 9.

3) Epistola Episcoporum Provinciae Turonensis ad Plebem. (Maassen. M. Germ. Leg. S. III. I. 137, 138.)

4) Concilium Matisconense C. 5 (M. G. Leg. S. III. I. 167.)

verklaren de bisschoppen, „consulentes sacerdotibus ac ministris ecclesiarum pro haereditatis portione omni populo preciperunt decimas fructuum suorum locis sacris praestare, ut nullo labore impediti, horis legitimis spiritualibus possint vacare ministeriis." Het verzaken dezer wetten, langen tijd godvruchtig nagekomen, noopt hen, den Christenen dezen plicht op nieuw in te scherpen: „Si quis autem contumax nostris statutis saluberrimis fuerit, a membris ecclesiae omni tempore separetur."

Zoover was de kerk tot op dien tijd niet gegaan. Wat in het Oosten verboden was, werd hier door de vergaderde kerkelijke gezaghebbers ingevoerd: wanpraestatie der tienden, tot nog toe door geene kerkelijke sanctie achterhaald, kon voortaan niet straffeloos geschieden.

Was deze daad rechtmatig? Mochten de tienden, ontstaan uit de vrijwillige giften der eerste Christenen, vóór dien steeds opgebracht krachtens Goddelijk gebod, op deze wijze tot eene algemeene kerkelijke belasting worden gemaakt, wier nakoming door straf werd verzekerd?

Het antwoord luidt o.i. toestemmend. De kerk was bevoegd haren leden dezen last op te leggen, om in haar eigen onderhoud en dat harer dienaren te voorzien. Het Concilie, de verordening makende macht der kerk, het wetgevend lichaam der corporatie, had het recht, bepalingen over hare inkomsten te geven; hij, wien deze niet naar den zin waren, had de keuze: òf zich aan de voorwaarden, waaraan voortaan het lidmaatschap was verbonden, te onderwerpen, òf op te houden lid der gemeenschap te zijn.

Was de Christen thans kerkrechtelijk gebonden de tienden te betalen, burgerrechterlijk was hij hieromtrent tot niets verplicht.

Geen ordonnantie of bevel van den wettigen souverein noodzaakte hem nog, aan wien dan ook een evenredig gedeelte zijner inkomsten af te staan. Dat deze toestand weldra anders werd, en er vorsten den Frankischen troon zouden bestijgen, die hun gezag in dienst der kerk stelden, om aldus de aanspraken van deze te steunen, zullen wij in het volgende Hoofdstuk zien.

HOOFDSTUK IV.

Het Tiendrecht der Christelijke Kerk onder de Karolingers en hunne Opvolgers.

AFDEELING I. DE CAPITULARIA VAN KAREL DEN GROOTE.

We zijn genaderd tot eene hoogst gewichtige periode in de geschiedenis van het kerkelijke tiendrecht, tot den tijd namelijk, waarin de tienden, tot wier betaling tot nog toe niemand kon genoodzaakt worden dan door den drang van zijn geweten of de vrees voor kerkelijke straffen, aan alle Christenen binnen het gebied der Frankische koningen werden opgelegd als een last, waartoe zij krachtens de wet verplicht waren. Nadat koning Pepijn in 763-764 aan bisschop Lullus van Mainz had gedecreteerd: „Et sic providere faciatis et ordinare de verbo nostro, ut unusquisque homo aut vellet aut nollet suam decimam donet". [1]) overtrad de wanbetaler van tienden eene koninklijke verordening.

Het was een schoone triumph voor de kerk, hare aanspraken op deze inkomst, die zij eeuwen lang met de uiterste inspanning had moeten handhaven, door de hoogste wereldlijke macht bekrachtigd te zien. En waar de vader begonnen was, zette de zoon het werk voort. Nadat Karel de Groote in 779 bij het Capitulare Haristallense het gebod van Pepijn had vernieuwd, [2]) verordende hij vijftien jaren later op de Synode te Frankfort nogmaals: „Et omnis homo ex sua proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat. Experimento enim didicimus", voegde hij er aan toe, „in anno quo illa valida famis irrepsit, ebullire vacuas annonas a daemonibus devoratas et voces exprobrationis auditas." [3])

---

1) BORETIUS et KRAUSE. M. Germ. Capit. Regum Francorum. I. n⁰. 17.

2) „De decimis ut unusquisque suam decimam donet atque per jussionem pontificis dispensentur." (BORETIUS I. n⁰. 20. C. 7.)

3) BORETIUS I. n⁰. 28. C. 25.

Vele zijn de Capitularia, waarin de groote keizer de nakoming van den tiendplicht ten behoeve der kerk gebood. [1]) Zelfs voor de pas bekeerde Heidenen kende hij op dit punt geene genade. „Secundum Dei mandatum", heet het voorschrift aan de Saksers, [2]) „praecipimus ut omnes decimam partem substantiae et laboris in suis ecclesiis et sacerdotibus donent, tam nobiles quam ingenui, similiter et liti, juxta quod Deus unicuique dederit Christiano, partem Deo reddant." Een hard gebod voorwaar voor een volk, dat slechts noode den nieuwen Godsdienst had aangenomen, welks hart nog hing aan zijne oude Goden, wier beelden door de schennende hand der Christenpredikers waren omvergeworpen. Karel zag dit in. Om den last minder hatelijk te maken en tevens de kerk te steunen, verordende hij, dat ook van alle koninklijke inkomsten in Saksen tiend aan de kerk verschuldigd was: „Et hoc Christo proposito placuit, ut undecunque census aliquid ad fiscum pervenerit, sive in frido sive in qualecumque banno et in omni redibutione ad regem pertinente, decima pars ecclesiis et sacerdotibus reddatur." [3])

Ook op de Friezen, in 778 door Karel ten onder gebracht, drukte de tiendlast. De vierde der zoogenaamde Magnuskeuren, welke de voorwaarden heeten te bevatten, die de Frankische overwinnaar hun stelde, hield in, dat ze geene hemelschatting zouden opbrengen dan de wettige tienden aan den priester, die de hoofdkerk bediende. [4]) Dat Karel bij het innen dezer tienden met de meest mogelijke strengheid te werk ging, blijkt uit een brief van Alcuinus, waarin deze hem in overweging geeft, of het wel goed is, pas bekeerde Heidenen zulk een zwaren tiendenlast op te leggen „ut plena fiat per singulas domus exactio illarum." Zouden de Apostelen dat geëischt hebben van de ongeloovigen, die zij tot het Christendom bekeerden? „Nos, in fide catholica nati, nutriti et edocti", gaat hij voort, „vix consen-

---

[1]) Zie hiervoor den Index Rerum et Verborum onder: decimus et nona. Boretius II. 661 en 668.

[2]) Capitulatio de Partibus Saxoniae (775-790). Boretius I. n°. 26. C. 17.

[3]) Boretius I. n°. 26. C. 16.

[4]) „... datse neen himelschielda haghera gulden dan riuchten deeckma dae prester deere da haudstaed bisunch." (v. Richthofen, Friesische Rechtsquellen. 441). Zie in verband daarmede: de 7e Kest en het Keizer Rudolphsboek § 14, beide aangehaald, bij Mr. I. Telting. Schets van het Friesche Privaatrecht. (Themis. 1874. 545 vlg.) Zie ook v. d. Schelling, Hollands Tiendregt I. XX. V.

timus substantiam nostram pleniter decimare. Quanto magis tenera fides et infantilis animus et avara mens illorum largitati non consentit?" [1])

Zoo spaarde Karel geene moeite om het tiendrecht der kerk algemeen te maken. In 802 decreteerde hij, dat iedere priester zijne parochianen behoorde te onderrichten, hoe zij de „decimas totius facultatis" hadden op te brengen. De priesters moesten ze innen en lijsten aanleggen van degenen, die betaald hadden. De tegenwoordigheid van getuigen was noodig bij de verdeeling der tienden. „Et ad ornamentum ecclesiae primam elegant partem, secundam autem ad usus pauperum atque peregrinornm per eorum manus misericorditer cum omni humilitate dispensent, tertiam vero partem semet ipsis solis reservent." [2]) Eene verdeeling in vieren komt echter ook voor en was o.a. voor Friesland voorgeschreven; het vierde gedeelte was dan voor den bisschop, „sicut in decretis papae Gelasii continentur." [3]) Naar de opvatting der Gallische kerk kwam dat vierde den bisschop slechts toe, voor zoover hij geene andere inkomsten der kerk trok, en was dit niet het geval, niet verder dan hij noodig had. [4])

De verdeeling der tienden geschiedde en de wijze van besteding werd aangewezen door of althans onder toezicht van den bisschop der dioecese, in welke de parochie, waar de tienden vielen, gelegen was. [5])

Karels tiendvoorschriften waren in den eersten tijd zonder

---

[1]) Alcuin. Epist VII bij Mabillon. Vet. Anal.

[2]) Capitula a Sacerdotibus proposita. Boretius I. n°. 36, C. 6 en 7.

[3]) Statuta Rhispacensia Frisingensia Salisburgensia (799,800). Boretius I. n°. 112. C. 13.

[4]) Episcoporum ad Hludowicum Imperatorem Relatio (829): „Et quamquam auctoritas canonica doceat ut quarta pars decimarum et redituum ex oblationibus fidelium in usus episcoporum cedat, ubicumque tamen episcopus sua habet, suis contentus sit; ubi autem nihil rerum aecclesiae suae habet, accipiat de memorata parte sibi suisque non quod avaritia, quod absit, suaserit, sed potius quod necessitas compulerit. Ceterum si accipiendi nulla necessitas urguerit. nihil de memorata quarta parte accipiat, sed usibus aecclesiarum et pauperibus Christi impertiendum secundum suam dispositionem relinquat." (Boretius II. n°. 196. C. 5.)

[5]) Capitulare Haristallense. C. 10: „De decimis, ut ..... per jussionem et consilium episcopi in cujus parochia fuerint, dispensentur." Capitula Ecclesiastica (810-813?): „Ut decimae in potestate episcopi sint, qualiter a presbyteris dispensentur." (Boretius I. n°. 81. C. 4.)

Zie ook: Breviarium Missorum Aquitanicum (789). Boretius I. n°. 24. C. 11. Capitula vel Missorum vel Synodalia (813 ?). Boretius I. n°. 84. C. 7.

sanctie. Dit schijnt geen voldoende prikkel tot strikte nakoming te zijn geweest. Tenminste, spoedig treffen we strafbepalingen aan. Zoo in de Capitula de Rebus Ecclesiis: [1]) „Ut decimae pleniter dentur, et de quibus retentae sunt, de primo retentu sit culpavilis, qui eas retinuit, solidos VI, ipsa decima sub juramento. De secundo componat bannum nostrum, et eidem sacerdoti, qui praeest, solidos VI sit culpavilis et tam diu ex ecclesia excommunicetur, donec sacerdoti satisfaciat; de tertio autem, ut sacrilegus habeatur, sit in exilium missus et res ejus in fiscum nostrum redigantur."

Dit mixtum van wereldlijke en geestelijke straffen zal menig wanbetaler wel bewogen hebben, voor de kerk het tiende gedeelte af te zonderen, waarop zij aanspraak maakte. Een ander Capitulare [2]) herhaalt deze strafbepalingen, hoezeer eenigszins gewijzigd; het stuk geeft tevens bepalingen over de inning, welke in bijzijn van staatsambtenaren behoorde te geschieden, die, ten getale van vier of acht uitgekozen, tusschen priesters en plichtigen moesten getuigen of de tienden al dan niet betaald waren, opdat niemand tot een eed verplicht zoude zijn. Het was voldoende als er twee ambtenaren bij de inning tegenwoordig waren.

De kroon op zijn werk zette Karel door het Capitulare de Villis in 800, [3]) waarin hij alle koninklijke domeingoederen aan den algemeenen tiendplicht ten behoeve der kerk onderwierp. Tot nog toe waren deze vrij van dezen last geweest. Wel hadden vroegere vorsten, en in navolging van hen ook Karel zelf reeds het tiende gedeelte van de inkomsten hunner kroongoederen in bepaalde streken [4]) aan

---

1) Van 787-813? Boretius I. n⁰. 87. C. 3 en 4.

2) Capit. Mantuanum secundum generale. Boretius I. n⁰. 93. C. 8.

3) Boretius I. n⁰. 32. C. 6.

4) Zoo verordende koning Sigibert in 653, dat de tienden van alle inkomsten van den fiscus in het land van Spiers aan de kerk aldaar zouden worden opgebracht. (Bréquigny. Dipl. II. 423) Koning Pepijn schonk in 752 aan het klooster Epternach verscheidene goederen, benevens: „decimam quae de fisco nostro venerit." (Beijer. Urkundenbuch zur Geschichte der Mittelrheinischen Territoriën. I. 14.)

Zie ook eene later dikwijls bekrachtigde schenking van denzelfden vorst aan de kerk te Utrecht. diss. 40,41.

Karel zelf had in 770 aan het klooster Hersfeld de tienden van verscheidene dorpen in Thüringen gegeven: „illam decimam de terra et pratis ex villa nostra cujus vocabulum est Cimbero in pago Thüringie, quantumcunque ad praedictam villam pertinet, similiter in alia villa cujus vocabulum est Rothaha. Similiter in tertia villa cujus vocabulum est Hasalaha illam decimam de terra et silva et pratis sive aquis." (Hochgürtel. 34)

kerken en kloosters geschonken, maar in den regel waren deze goederen tiendvrij, tot Karel in het bovengenoemde Capitulare decreteerde: „Volumus ut judices nostri decimam ex omni conlaboratu pleniter donent ad ecclesias, quae sunt in nostris fiscis et ad alterius ecclesiam nostra decima data non fiat, nisi ubi antiquitus institutum fuit. Et non alii clerici habeant ipsas ecclesias, nisi nostri aut de familia aut de capella nostra." Deze gift kwam dus ten goede aan de kerken, op kroongoederen gebouwd; eene uitzondering op den regel, steeds in vroegere en latere Capitularia uitdrukkelijk voorgeschreven, dat de tienden moesten worden opgebracht aan de doop- of moederkerken, waartoe de plichtigen behoorden. [1]) Deze waren de eenige rechthebbenden; praestatie aan oratoriën en nevenkerken, die langzamerhand in grooten getale verrezen waren, werd — vooral later — nadrukkelijk verboden. [2]). Voor de kerken op domeingoederen maakte het Capitulare de Villis eene exceptie; moederkerk of niet, alle hadden zij gelijk recht, tenzij reeds een of ander Godshuis met de tienden van eenige koninklijke villae was begiftigd.

Hoezeer van de landelijke bevolking bijna geen andere tiend te heffen viel dan van de producten van landbouw en veeteelt, luidde het verstrekkende gebod der Capitularia, dat zij „ex omni conlaboratu, totius facultatis" zouden worden opgebracht. 's Keizers strenge maatregelen zijn ons een waarborg, dat die heffingen stipt geschiedden; ook Alcuinus' brieven getuigen dit. Op den duur echter is het de kerk niet gelukt, haar recht in dien omvang te handhaven. Toen zij de hulp der wereldlijke macht moest derven, was zij daartoe niet bij machte. Wel gebood nog in 877 het Capitulare Carisiacense: [3]) „Et de cappis et aliis negotiatoribus videlicet ut Judaei dent decimam

---

[1]) Capitulare Mantuanum primum mere Ecclesiasticum: „De decimis vero que a populo in plebibus vel baptismalibus aecclesiis offeruntur, nulla exinde pars majori aecclesiae vel episcopo inferatur." (Boretius I. n⁰. 92. C. 11.) Capitula Ecclesiastica ad Salz data (803-804): „De decimis ubi antiquitus fuerunt ecclesiae baptismales et devotio facta fuit, juxta quod episcopus ipsius parochiae ordinaverit, omnimodis fiant donatae." (Boretius I. n⁰. 42. C. 2.)

[2]) Capitula e Canonibus excerpta (813): „Ut ecclesiae antiquitus constitutae nec decima nec alia ulla possessione priventur, ita ut novis tribuatur ecclesiis." (Boretius I. n⁰. 78. C. 19.)

[3]) Boretius II. n⁰. 281. C. 31.

et negotiatores Christiani undecimam," [1]) maar reeds in het begin der 10e eeuw spreekt het Concilie van Trosley van veler onwil om den z.g. persoonlijken tiend naar behooren te betalen: „Defraudant Deo debitarum decimarum partem, dicentes non se debere decimas dare de militia, de negotio, de artificiis, de lanarum tonsione et de caeteris quibuscumque sibi a Deo largitis commerciis." [2])

Naast den tot nu toe besproken tiend, dien een ieder als Christen aan de kerk verschuldigd was, schrijven de Capitularia nog een anderen tiend voor, de nona et decima. Om dezen nader te leeren kennen, hebben we eerst tot een vroeger tijdperk der Frankische geschiedenis terug te gaan.

De koningen der Franken uit het Merowingische stamhuis bezaten in alle deelen des rijks groote uitgestrektheden gronds, die zij gedeeltelijk gebruikten om de kosten hunner hofhouding te bestrijden, gedeeltelijk ook aan rijksgrooten en hooge ambtenaren als blijk hunner koninklijke gunst uitgaven [3]). Door deze schenkingen waren de kroongoederen aanmerkelijk verminderd, terwijl door de buitengewoon groote giften, die Clovis en na hem vooral Guntram en Dagobert aan de kerk hadden gedaan, de domeinen zoodanig waren uitgeput, dat reeds Koning Chilperik klaagde: „Ecce pauper remansit fiscus noster, ecce divitiae nostrae ad ecclesias sunt translatae." [4])

Er kwam verandering in dezen toestand, toen onder Karel Martel, den machtigen majordomus van den laatsten Merowinger, later zelf koning der Franken, en zijne zonen eene algeheele hervorming in het Frankische leger noodzakelijk werd. In de vele oorlogen van Karel Martel, vooral in zijne worsteling met de telkens

---

1) Een bewijs, hoe algemeen de tiend toen was, en geheel het karakter eener inkomstenbelasting had, waaraan zelfs Joden, buiten het kerkelijk verband staande, onderworpen waren.

2) Thomassin. T. II. P. III. L. III. Ch. I. 6.

3) Vgl. over het karakter dezer uitgiften: Brunner. Die Landschenkungen der Merowinger und der Agilolfinger. (In Forschungen zur Geschichte des deutschen und französischen Rechtes. 1. vlg)

4) Gregorii Turonensis Historiae Francorum libri decem. VI. 46.

Volgens Roth bedroeg het grondbezit der Neustrische kerken ongeveer het derde deel van den ganschen bebouwbaren bodem van Gallië. Zie Brunner. Der Reiterdienst und die Anfänge des Lehnwesens. (Forschungen. 67)

van uit Spanje invallende Arabieren, was het gebleken, hoe onontbeerlijk eene talrijke strijdvaardige ruiterij voor het Frankische leger was. Om deze op de been te houden waren de sterk verminderde kroondomeinen niet toereikend. Derhalve zag Karel om naar eene andere bron; hij vond die in de uitgestrekte goederen der kerk. Door den nood gedrongen onttrok hij, hetzij door bemiddeling der kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders, hetzij onmiddelijk zonder hunne tusschenkomst, aan kerken en kloosters een groot gedeelte hunner goederen, om ze in beneficium of precarium aan Frankische grooten te verleenen, welke op hunne beurt gedeelten ervan weder aan kleine vazallen uitgaven, die daardoor in staat werden gesteld een paard te houden en zich als ruiters uit te rusten [1]).

Onder Karels opvolgers Karloman en Pepijn bleef de toestand dezelfde. Wel gelukte het Bonifacius een deel der goederen voor de kerk te herwinnen, maar op den duur was de kerk machteloos tegen de vorsten, die, dikwijls door de omstandigheden genoopt, telkens en telkens de kerkelijke goederen aantastten en onder hunne krijgslieden verdeelden.

Eene overeenkomst met de kerk werd hieromtrent in 743 op de Synode van Lestines getroffen. Koning Pepijn zoude wegens dreigende oorlogen met naburige volken een deel der kerkelijke goederen „sub precario et censu" eenigen tijd tot versterking van het leger onder zich houden; jaarlijks behoorde van iedere casata een solidus aan de kerk te worden opgebracht. Stierf degene, die het land onder zich had, dan verviel het goed weder aan de kerk. Geraakte eene kerk in armoede, dan moesten de bezittingen worden teruggegeven. De koning behield zich ten allen tijde het recht voor, om, als de omstandigheden er toe drongen, het precarium te hernieuwen. Kerken en kloosters werden ten deze op ééne lijn geschaard. [2])
Hadden nu de precaristen per verbum regis en de vorsten naar het voorschrift der Synode gehandeld, het nadeel der kerk ware nog niet zoo groot geweest. Maar de census werd niet getrouw betaald en na den dood van den precarist was er van eene teruggave aan de kerk meestal geen sprake. Regel werd, wat als uitzondering was bedoeld. De Koning hernieuwde het beneficium ten voordeele

---

[1]) Zie hierover Brunner. Der Reiterdienst etc. (Forschungen. 66 vlg.)
[2]) Boretius I. n⁰ 11. C. 2.

der erfgenamen des overledenen, zonder dat de kerk er in gekend werd.

Waren dus de aanspraken, die de kerk op deze gronden kon doen gelden, tot een minimum geslonken, het was dikwijls niet anders gesteld met die landen, welke zij vrijwillig aan anderen in precarium had uitgegeven; tegen een jaarlijkschen cijns, meermalen in een evenredig gedeelte van den oogst bestaande, hadden deze precaristen het kerkelijke goed voor hun leven in vruchtgebruik, maar evenals bij de beneficiën per verbum regis werden ook op deze goederen de aanspraken der kerk dikwijls illusoir gemaakt, doordien de precaristen de rechten der kerk op de door hen bezeten gronden ontkenden, en zich zelf als eigenaren ervan voordeden.

Om deze misbruiken tegen te gaan verordende Karel, dat de brieven, waarbij grond der kerk in precarium was uitgegeven, zouden worden vernieuwd en dat, waar nog geen bewijsstuk der uitgifte was opgemaakt, dit verzuim zoude worden hersteld.[1]) Maar daarenboven bepaalde hij in hetzelfde Capitulare, dat ieder, die land in precarium had, daarvoor behalve den cijns, dien hij opnieuw regelde, iets aan de kerk moest afstaan: „de rebus vero ecclesiasticis unde nunc census exeunt, decima et nona cum ipso censu sit soluta; et unde antea non exierunt, similiter nona et decima datur; atque de casatis 50 solidum unum et de casatis 30 dimidium solidum et de 20 trimisse uno."

De precaristen per verbum regis hadden bovendien nog voor het onderhoud der kerkgebouwen zorg te dragen [2]).

Eene geheel nieuwe regeling dus op het stuk der precaria; naast den cijns hadden de bezitters van kerkelijke goederen nog een evenredig gedeelte van de vruchten daarvan aan de kerk te betalen; de nona et decima was eene opbrengst, verschuldigd wegens het genot van kerkelijke landerijen. Dit laatste is in zooverre niet juist, dat onder

---

[1]) Capitulare Haristallense. C. 13: „Et de precariis ubi modo sunt renoventur et ubi non sunt scribantur."

Zie ook: Breviarium Missorum Aquitanicum. C 14.

Dat dit om de vijf jaar behoorde te geschieden, is af te leiden uit hetgeen op het Concilium Meldense Parisiense in 845 werd vastgesteld: „Et precariae secundum antiquam consuetudinem et auctoritatem de quinquennio in quinquennium renoventur." (Boretius II. n⁰. 293. C. 22.)

[2]) Capit. Missorum speciale. (802 ?): „Ut ii qui per beneficium domni imperatoris ecclesiasticas res habent, decimam et nonam dare et ecclesiarum restaurationem facere studeant." (Boretius I. n⁰. 35. C. 56.) Zie ook: Pippini Capitulare Italicum. (801?—810). Boretius I. n⁰. 102. C. 6.

de nona et decima de algemeene kerkelijke tiend begrepen was; al is het nergens uitdrukkelijk bepaald, het lijdt geen twijfel, of de betaler der nona et decima behoefde niet bovendien den algemeenen kerkelijken tiend op te brengen.

De wijze, waarop b.v. in het Capitulare van Frankfort de beide soorten van tienden naast elkander worden gesteld en uit elkander worden gehouden, [1]) maakt dit reeds waarschijnlijk. De precarist had behalve den census niet meer te betalen dan $^1/_5$ zijner jaarlijksche inkomsten, de decima, die ieder verplicht was te geven, benevens de nona (de tweede tiende, nona geheeten omdat zij $^1/_9$ uitmaakte van hetgeen men na de betaling der decima nog overhield), die hij voor het genot van het land had op te brengen. Dat dit de bedoeling der voorschriften over de nona et decima was, wordt duidelijk, wanneer we de bepaling over de z.g. halfboeren bezien, dat waren zij, die van de kerk grond in precarium hadden tegen jaarlijksche betaling van de helft der daarop te wassen vruchten. Zij behoefden slechts van de hun toekomende helft $^1/_{10}$ af te staan. Voor het genot van den grond betaalden zij reeds een zoo groot quotum der vruchten, dat de keizer hun daarvoor niet bovendien de nona wilde opleggen; de decima echter hadden ook zij als goede Christenen op te brengen. [2])

Bij meer dan ééne verordening scherpte Karel de getrouwe nakoming der nona et decima in. [3]) Op dit punt echter waren de voorschriften zijns zoons gestrenger dan de door hem uitgevaardigde.

AFDEELING II. DE CAPITULARIA DER LATERE FRANKISCHE KONINGEN EN DE VOORSCHRIFTEN VAN HET CANONIEKE RECHT.

Lodewijk de Vrome ging op den door zijn vader ingeslagen weg voort. Vooral de richtige betaling der nona et decima was een

---

1) C. 25: „Ut decimas et nonas sive census omnes generaliter donent qui debitores sunt ex beneficiis et rebus ecclesiarum secundum priorum capitulorum domni regis; et omnis homo ex sua proprietate legitimam decimam ad ecclesiam conferat."

2) Capitula Ecclesiastica. C. 18: „Ut qui ecclesiarum beneficia habent. nonam et decimam ex eis ecclesiae cujus res sunt donent. Et qui tale beneficium habent, ut ad medietatem laborent, ut de eorum portione proprio presbytero decimas donent."

3) Capitula vel Missorum vel Synodalia. C. 12.
Karoli Epistola in Italiam missa. (770-800). BORETIUS I. n⁰. 97.

voorwerp zijner bijzondere zorg. De Capitula per se scribenda van 818—819 [1]), en het Capitulare Missorum van 819 [2]) hadden de wanbetalers dezer tienden reeds met boete en uitsluiting uit de kerkelijke gemeenschap, zelfs met verlies van hun beneficium gedreigd, de Admonitio ad omnes Regni Ordines had in 823—825 nog eens krachtig aangespoord, om toch zonder bedrog „de omni collaboratu et de vino et foeno" de nonae et decimae op te brengen [3]), toen in 829 het Capitulare Wormatiense wederom dezelfde scherpe maatregelen stelde op dit punt als de Capitula per se scribenda hadden gedaan; den missi werd daarin gelast de weerspannigen te dwingen: „ut secundum capitularem priorem solvant unius anni nonam et decinam cum sua lege et bannum nostrum." Wie nog weerbarstig was, verloor zijn beneficium. [4]) Tevens ging het Capitulare de kwade praktijk te keer, dat men de gronden, die men van de kerk in beneficium had, niet bebouwde en daardoor geene nona et decima kon betalen. [5]) Ook Lodewijks zonen en opvolgers gaven meer dan één Capitulare, waarin op de getrouwe voldoening zoowel van den volkstiend [6]) als van de nona et decima [7]) werd aangedrongen en straf gesteld op de koninklijke voorschriften op dit punt.

1) „De nonis et decimis considerandum est ut de frugibus terrae et animalium nutrimine persolvantur. Et qui nonas et decimas dare neglexerit, primum illas cum lege sua restituat et insuper bannum nostrum solvat, ut ita castigatus caveat ne saepius iterando beneficium amittat." (Boretius I. n°. 140. C. 5.)

2) Boretius I. n°. 141. C. 6.

3) Boretius I. n°. 150. C. 23.

4) Boretius II. n°. 191. C. 5. (Zie ook C. 7 en 9.)

5) „De illo qui agros dominicatos propterea neglexit excolere, ut nonam et decimam exinde non persolvat, et alienas terras propter hoc accepit, volumus ut de tribus annis ipsam nonam et decimam cum sua lege persolvat. Et si quis contemptor aut comitis aut missorum nostrorum propter hoc exstiterit, per fidejussores ad palatium venire compellatur." (Boretius II. n°. 191. C. 10.)

6) Vgl. o.a. Hludowici II Capitulare (850): „De decimis ... quicumque neglexerit, canonico judicio corrigatur; et qui in hoc aliquid contrasteterit, sciat se nostra imperiali auctoritate emendandum." (Boretius II. n°. 211. C. 2.)

7) Capitulare Missorum Suessionense (van Karel II). (853): „Ut missi nostri expresse et cum omni diligentia cum episcopo et prelatis monasteriorum per singulas parrochias repuirant de rebus ecclesiasticis, unde nonae et decimae solvi debent et non solvuntur, ut persolvi ab easdem retinentibus faciant etc." (Boretius II. n°. 259. C. 6.)

Zie verder: Allocutio Missi cujusdem Divionensis (857). Boretius II. n°. 267. C. 1. en Capitulare Tusiacense in Burgundiam directum (865). Boretius II n°. 274. C. 10.

De zware druk, door de nona et decima op een groot deel der landbouwende bevolking gelegd, werd hierdoor verminderd, dat de bisschop menigmaal niet ongezind was, overeenkomsten met de plichtigen aan te gaan, waardoor de tiend van beestgeboorte niet meer in natura behoefde opgebracht te worden, maar de schuldigen er mede konden volstaan, hiervoor een bedrag in geld te betalen. [1])

Karel de Groote had reeds, gelijk we zagen, in het laatst zijner regeering tiendpraestatie aan nevenkerken en kapellen uitdrukkelijk verboden. Alleen de moederkerk was daartoe gerechtigd; zij had een district, waarbinnen alle tienden aan haar moesten worden opgebracht. [2]) Zulke districten waren in een tijd, toen het aantal moederkerken gering was, van groote uitgestrektheid. Het gevolg was, dat waar de rijkdommen der moederkerken met den dag toenamen, de nevenkerken en kapellen zich slechts met moeite in stand konden houden.

Op den duur werd echter de toestand anders De oorzaak was de volgende. Het aantal kerken op Frankischen bodem groeide met den dag aan Naast kerkelijke grondbezitters waren het wereldlijke heeren, in de eerste plaats de koning, die op de uitgestrekte goederen, die zij in eigendom of beneficium hadden, tal van kerken, kapellen en oratoriën stichtten. Zulke Godshuizen maakten deel uit van de goederen waarop zij verrezen waren; zij behoorden in vollen eigendom aan hunne stichters, die er gedurende hun leven of bij testament over konden beschikken, ze met of zonder den grond, waarop ze stonden, konden vervreemden naar welgevallen. [3])

Het stichten van eene kerk, hoezeer kosten met zich brengende — immers kerk en pastoor moesten door den stichter onderhouden worden, die daartoe naar koninklijk voorschrift gewoonlijk een stuk gronds afstond [4]) — leverde aan den anderen kant zeer aanzienlijke voordeelen op Niet alleen dat de stichter een Gode welgevallig werk verrichtte, ook

[1]) Admonitio ad omnes Regni Ordines. C. 23: „De nutrimine vero pro decima sicut hactenus consuetudo fuit, ab omnibus observetur. Si quis tamen episcoporum fuerit, qui argentum pro hoc accipere velit, in sua maneat potestate, juxta quod ei et illi qui hoc persolvere debet, convenerit."

[2]) Capitula Ecclesiastica. C. 10: „Ut terminum habeat unaquaeque aecclesia de quibus villis decimas recipiat."

[3]) Zie Richter. Kirchenrecht. 8e Auflage. 670. (vgl. ook noot 8 aldaar) Loening. Geschichte des Deutschen Kirchenrecht. II. 638 vlg.

[4]) Zie diss. 30, noot 2.

andere vruchten plukte hij van zijn arbeid. Het nieuwe bedehuis leverde voor de bewoners in den omtrek het voordeel op, dat zij thans in de buurt hunne kerkelijke plichten konden vervullen en hiervoor niet, gelijk tot nog toe, naar eene dikwerf afgelegene kerk behoefden te gaan. Zulk een kerkje werd op deze wijze veelal het middelpunt van het godsdienstig leven eener gansche streek. Er groepeerden zich woningen omheen, er ontstond een vlek, dat zich mettertijd uitbreidde en meermalen weldra zoo aanzienlijk werd, dat er een vaste marktdag werd gehouden.

Doch ook nog in andere opzichten bood de bouw eener kerk voordeel aan. De bewoners der streek beschouwden de nieuwe kerk, waarvan zij zooveel gemak hadden, als hunne kerk, en waren niet ongeneigd, de tienden, die ze tot nog toe aan de ver verwijderde moederkerk opbrachten, aan haar te voldoen, iets wat haar eigenaar natuurlijk gaarne zag en aanmoedigde door zelf het voorbeeld te geven en de tienden aan zijne eigen stichting te betalen. [1]) Door deze bron van inkomsten werd de zorg voor het onderhoud van kerk en pastoor aanmerkelijk verlicht. Bovendien gebeurde het dikwijls, dat de eigenaar de tiendpraestatie van zijne gronden geheel achterwege liet, wanneer hare inkomsten van elders voldoende waren, zoodat zijn land tiendvrij werd. [2])

We zullen aanstonds zien, dat de bouw eener kerk ten aanzien der tienden nog andere, grootere voordeelen met zich bracht; eerst het volgende. Lodewijk de Vrome ging deze afwijkingen van den regel, volgens welke alleen de moederkerk tot tiend gerechtigd was, met energie te keer. [3]) In het Capitulare Wormatiense [4]) stelde hij

---

[1]) Iets wat uitdrukkelijk werd verboden in de Capitula Episcoporum Papiae edita. (845-850): „In sacris canonibus praefixum est, ut decimae juxta episcopi dispositionem distribuantur; quidam autem laici, qui vel in propriis vel in beneficiis suas habent basilicas, contempta episcopi dispositione non ad ecclesias ubi baptismum et praedicationem et manus injectionem et alia Christi sacramenta percipiunt, decimas suas dant, set vel propriis basilicis vel suis clericis pro libitu tribuunt. Quod omnimodis divinae legis et sacris canonibus constat esse contrarium." (Boretius II. n⁰. 210. C. 11.)

[2]) Zie Lamprecht. Deutsches Wirthschaftsleben im Mittelalter. I. 118.

[3]) Capitula e Conciliis exerpta (826-827): „Ecclesiae antiquitus constitutae nec aliis possesionibus nec decimis priventur, ita ut novis oratoriis tribuatur." (Boretius I. n⁰. 154. C. 4, 15.)

[4]) C. 6: „Quicumque decimam abstrahit de ecclesia ad quam per justitiam dari debet et eam praesumptiose et propter munera aut amicitiam

zelfs straf op betaling aan eene andere dan de van ouds gerechtigde kerk; zijnen missi en comites werd opgedragen voor de richtige ten uitvoerlegging van het bevel te zorgen. Ook van zijn zoon, Karel II, vinden we nog voorschriften op dit stuk. [1])

Intusschen, het hardnekkig vasthouden aan het uitsluitende tiendrecht der moederkerk moest een nadeeligen invloed hebben op de cultuur.

Immers, zulk eene nieuw gebouwde kerk werd dikwijls het middelpunt eener bloeiende nederzetting; de landbouw ontwikkelde zich; waar tot nog toe de grond woest had gelegen, begon men hem te ontginnen.

Waar nu de moederkerk aanspraak maakte op alle tienden binnen haar district, dat zich meestal ver over de bebouwde landen tot diep in het oerwoud uitstrekte, en praestatie aan nevenkerken binnen dat gebied werd gestraft, daar werd menig grondeigenaar van het stichten van een bedehuis afgeschrikt. In het vooruitzicht zijne kerk alleen te moeten onderhouden, bouwde hij dikwijls niet, waar hij dat wel zou hebben gedaan, wanneer hij door de tienden der bevolking daarin gesteund werd. [2])

Dergelijke overwegingen hebben er waarschijnlijk Lodewijk den Vrome toe geleid, eene uitzondering op het oude systeem toe te laten. Had Karel de Groote reeds voor kerken op domeingoederen eene exceptie gemaakt, Lodewijk bepaalde, dat, wanneer in nieuwe villae (dorpen en vlekken) kerken gebouwd werden, de opbrengst der tienden uit die villae niet aan de moederkerk, maar aan het nieuwe bedehuis moest worden gepraesteerd. [3])

Ook later op het Concilie te Trier in 895 werden de belangen der cultuur ter harte genomen; aldaar werd verordend, dat wel is waar de tienden toekwamen aan de van ouds daartoe gerechtigde kerken en dat, als iemand in de nabijheid van zulk eene kerk woeste gronden, „novalia rura", ontginde, aan haar de tiend daarvan toekwam, maar er werd eene uitzondering toegelaten: „si vero in qualibet silva vel deserto loco ultra

vel aliam quamlibet occasionem ad alteram ecclesiam dederit, a comite vel a misso nostro distringatur, ut ejusdem decimae quantitatem cum sua lege restituat."

1) Capitula Pistensia (869): „Et episcopi parochias et decimas antiquis ecclesiis servent." (Boretius II. n⁰. 275. C. 9.)

2) Zie diss. 27.

3) Capitulare Ecclesiasticum (818—819): „Sanccitum est de villis novis et ecclesiis in eisdem noviter constructis, ut decimae de ipsis villis ad easdem ecclesias conferantur." (Boretius I. n⁰. 138. C. 18.)

miliaria IV aut V vel eo amplius aliquod dirutum conlaboraverit et illic consentiente episcopo, ecclesiam construxerit, et consecratum perpetraverit, ... tunc demum novam decimam novae reddat ecclesiae, salva tamen potestate episcopi." [1]).

Naast deze wijzigingen onderging het tiendrecht in de tijden, welke volgden op de regeering van Lodewijk den Vrome, veranderingen, die voor de kerk noodlottig waren. Het geschiedde, dat door allerlei omstandigheden tal van tienden uit de macht der kerk in handen van leeken geraakten. De meest voorkomende wijzen, waarop dit plaats vond, waren de volgende.

Wij noemden nog niet alle voordeelen, die het bouwen eener kerk kon meebrengen voor den stichter; we bespraken nog niet, dat de tienden, die aan het nieuwe Godshuis werden opgebracht, voor hem eene rijke bron van inkomsten konden worden.

Als eigenaar der kerk had hij tevens de beschikking over hare inkomsten, in de eerste plaats dus over hare tienden. Naar vrije willekeur mocht hij daarmede evenwel niet handelen. De tienden strekten tot kerkelijke doeleinden. zij behoorden geheel tot het bedehuis; ongeoorloofd was eene wijze van besteding die niet aan de kerk ten goede kwam [2]).

Nu gebeurde het altijd, dat de tienden der kerk door haren eigenaar, den beheerder harer goederen, geïnd werden. Bestemde hij ze voor het aangewezen doel, dan leverde dit geen bezwaar op; meestal echter beschouwde hij ze als een hem competeerend inkomen, waarvan hij de kerk zooveel en zoo weinig gaf, als hem goed dacht [3]). Gaf hij de kerk niets, de geestelijke, die er den dienst waarnam, was niet in staat daar iets tegen te doen. Hij hing geheel af van het welgevallen van den eigenaar, die hem aanstelde en ontsloeg naar welgevallen [4]).

---

1) Boretius II. nº. 252. C. 14.

2) Zie v. Zinnicq Bergmann, (158-160) en de aldaar aangehaalde plaats van Raepsaet. Anders blijkbaar Loening II. 639.

3) Richter. 1317.

4) Loening II. 357-358. Deze handelwijze was in strijd met het voorschrift van Lodewijk den Vrome, die in het Capitulare Wormatiense (C. 1.) gelastte: „de his qui sine consensu episcopi presbyteros in ecclesiis suis constituunt vel de ecclesiis eiciunt et ab episcopo vel a quolibet misso dominico admoniti oboedire noluerint, ut bannum nostrum rewadiare cogantur et per fideiussores ad palatium nostrum venire iubeantur"; en van zijne zonen Lodewijk en Karel

Dikwijls stond deze evenwel een gedeelte, meestal $^1/_3$, [1]) aan zijne stichting af, terwijl hij het overige tot eigen gebruik aanwendde.

Hij had voor het onderhoud der kerk te zorgen, en deed dit gewoonlijk op deze wijze: wanneer de opbrengst van den grond, dien hij den geestelijke had gegeven om daarvan de kosten van diens onderhoud en van dat der kerk te bestrijden, voldoende was, behield hij alle tienden voor zich, terwijl hij zich somtijds niet ontzag, den pastoor voor het hem verstrekte naast den kerkdienst ook nog ander werk te laten verrichten. [2])

En wanneer hij al de kerk de tienden liet behouden, dan eischte hij meermalen van den armen pastoor een cijns zoo hoog, dat deze bijna niet overhield, om zich van te voeden en naar behooren den dienst te verrichten, een misbruik zoo algemeen, dat vorst en kerk stappen deden om het tegen te gaan [3]).

---

die er in 867 in de Capitula Pistensia (C. 9.) tegen te keer gingen; zij druischte in tegen de regelen van het kerkelijke recht, dat aan den stichter eener kerk het patronaatrecht toekennende en hem de bevoegdheid tot het aanstellen van een geestelijke daarin gevende, daarvoor echter de goedkeuring van den bisschop der dioecese vereischte; zoodat canon XIV van het Concilie van Lateranen van 1179 die leeken met den banvloek bedreigde, „quorum audacia eo usque processisse dicitur, ut episcoporum auctoritate neglecta clericos instituant in ecclesiis et removeant cum voluerint."

[1]) LAMPRECHT I. 118.

[2]) Hiertegen trok Lodewijk de Vrome in het reeds aangehaalde Capitulare Ecclesiastium van 818—819 (C. 10.) te velde: „Sanccitum est, ut unicuique ecclesiae unus mansus integer absque alio servitio attribuatur et presbyteri in eis constituti non de decimis neque de oblationibus fidelium, non de domibus neque de atriis vel hortis juxta ecclesiam positis neque de praescripto manso aliquod servitium faciant praeter ecclesiasticum."

[3]) Lodewijk ging het te keer in de Capitula Francica: „Ut secundum canonum auctoritatem et nostram constitutionem de agro ecclesiastico et manso . . . . neque de decimis fidelium presbyter aliquem censum solvere cogatur, nec quisquam cujuslibet ordinis vel dignitatis exinde quicquam subtrahat vel temporale lucrum exigat." (BORETIUS I. n°. 167. C. 4.)

Tot dit verbod werd Lodewijk waarschijnlijk gedreven door een verzoekschrift der geestelijkheid, hem ± 820 aangeboden:

„Cum sint enim", heet het daarin, „pleraeque ecclesiae aut nihil aut parum quid exterius habentes, de solis decimis et oblationibus fidelium census et diversos pastus presbyteri earum, qui vix ibidem vivere possunt, reddere compelluntur. Haec vero omnia quae inde exigere solent, non de suo aliquo beni-

't Gebeurde dikwijls, dat zulke kerken en kapellen later tot moederkerken gewijd werden; in den stand van zaken kwam daardoor geene verandering; het feit, dat zij voortaan binnen eene groote uitgestrektheid nagenoeg de eenige wettige tiendhefster was, kwam haren eigenaar ten goede [1]).

Reeds Karel de Groote was tegen deze onttrekking van tienden aan de kerk opgetreden [2]); ook Lodewijk had op dit punt voorschriften gegeven [3]).

Vooral de kerk zag duidelijk in, welk groot kwaad haar van dezen kant bedreigde, welk een gevaar er bestond, dat haar algemeen tiendrecht op deze wijze zou worden ondermijnd. Zij deed al het hare, om het euvel te bezweren. Zoo vermaande ze in 845 koning Karel den Kale, de kapellen op zijne domeingoederen niet aan leeken, maar aan geestelijken uit te geven, opdat niet de tienden in handen kwamen, waarin ze niet behoorden; „si autem laici capellas habuerint, a ratione et auctoritate alienum habetur, ut ipsi decimas accipiant et inde canes aut geniciarias suas pascant; sed potius presbyteri ecclesiarum eas accipiant et inde restaurationem ecclesiarum et luminaria et hospitum ac pauperum receptionem exhibeant et pro vobis ac statu regni vestri Domini misericordiam studiose implorent." [4])

Ook op het concilie te Metz in 893 verbood de kerk nog eens met nadruk, dat leeken een gedeelte der tienden van hunne kerken

---

ficio sed solummodo de altari et parietibus ecclesiae ab episcopo Deo dicatis dari sibi cogunt." (Episcoporum ad Hludowicum Imperatorem Relatio. Boretius I. n⁰. 178. C. 5.)

Nog in 865 kwamen koning Lodewijk en koning Karel bij verdrag overeen, dit misbruik tegen te gaan. Naast de bepaling, dat de missi voor de richtige opbrengst der nona et decima zullen waken, wordt daar gedecreteerd: „Ut de uno manso ad ecclesiam dato nullus census neque caballi pastus a senioribus de presbyteris requiratur.....: sed neque de terrulis ac vineolis pro loco sepulturae ad easdem ecclesias datis, neque de decimis." (Boretius II. n⁰. 274. C. 10 en 11.)

1) Hochgürtel. 63; zie ook Loening II. 639.

2) Capitulare Missorum in Theodonis villa datum primum mere Ecclesiasticum: „De aecclesiis sine honore manentibus absque offitiis et luminariis; et de his qui decimas adsumunt et de aecclesiis non curant." (Boretius I. n⁰. 43. C. 8.)

3) Capitula ab Episcopis in placito tractanda (829): „De decimis quae ad capellas dominicas dantur et hominibus qui eas habent et in suos usus convertunt." (Boretius I. n⁰. 186. C. 1.)

4) Concilium Meldense Parisiense. Boretius II. n⁰. 293. C. 78.

voor zich behielden. [1]) Maar hare krachten schoten te kort in het bestrijden van het kwaad.

Op deze wijze gingen zeer vele tienden voor de kerk te loor; het werd regel, dat de eigenaar van een Godshuis, veelal de heer der villa of heerlijkheid, de tienden, die daaraan annex waren, geheel of gedeeltelijk voor zich inde.

De stichting eener kerk had steeds tengevolge, dat onder de rechten, die de fundator als patroon of collator op haar verkreeg, ook dat op alle of vele harer tienden en uitkomsten behoorde; zoo kwamen niet slechts oude, maar ook novale tienden — tienden van nieuw ontgonnen gronden — in handen van leeken, hoewel op dit punt de bisschoppen het beschikkingsrecht, hun door vorst en kerk over de tienden gegeven, dikwijls met succes deden gelden, en ook binnen de districten van moederkerken aanspraak maakten op de tienden van nieuw in cultuur gebrachten grond. [2]) Dat het innen der tienden door de patronen het stichten van kerken en daardoor de belangen der cultuur zeer bevorderde, en dat de met goeden uitslag bekroonde bemoeiingen der bisschoppen daarop geen gunstigen invloed moesten uitoefenen, laat zich hooren. [3])

De kerk werkte er zelve toe mede, de opvatting, dat alle tienden alleen haar toekwamen, aan het wankelen te brengen, door op groote schaal tienden aan leeken in leen te geven. Talrijk zijn de uitgiften door de kerk aan wereldlijke personen gedaan [4]). Ook vorsten leidden meermalen hunne uitgestrekte tienden van haar af, zoo Arnulf van Vlaanderen, die in de 10e eeuw van den paus oude en novale tienden in vast leen ontving als vergoeding voor de onkosten, die hij in

---

[1]) Aangehaald bij Lamprecht I. 118, noot 4: „Ut deinceps nemo seniorum de ecclesia sua accipiat de decimis aliquam portionem sed solummodo sacerdos qui eo loco servivit, ubi antiquitus decime fuerunt consecrate, ipse eas cum integritate accipiat in suam sustentationem et ad luminaria concinnanda et basilicae edificia, vestimenta quoque sacerdotalia et cetera utensilia suo ministerio congrua obtinenda."

[2]) In strijd met het canonieke recht. C. XIII de decimis, primitiis et oblationibus luidde: „... ut si terrae, quae arabiles sunt, intra certam alicuius ecclesiae parochiam fuerint, decimas earum — tua (episcopi) parte retenta — ecclesiae facias assignari. Alioquin ipsa secundum discretionem a Deo tibi datam, alii ecclesiae deputare vel ad onus tuum poteris retinere."

[3]) Lamprecht I. 120.

[4]) Zie voor ons land: diss. Hoofdstuk V, Afdeeling II en III.

den strijd tegen de Noormannen had gemaakt; [1]) zoo ook in veel lateren tijd de koningen van Spanje en Portugal, die tienden van de pausen ontvingen als schadeloosstelling voor hunne uitgaven in den strijd tegen de Saraceenen. [2]) Veelal waren zulke beleeningen maatregelen der kerk, om in tijden van nood op de hulp van machtige vazallen te kunnen rekenen. [3]) Niet altijd echter waren de motieven, die er toe leidden, even zuiver. 't Gebeurde, dat de bisschoppen hunnen vrienden of bloedverwanten met tienden begiftigden en aldus aan de kerk hare inkomsten onttrokken. Het kerkelijke recht achtte de uitgiften aan leeken ongeoorloofd [4]) en bedreigde met strenge straffen hen, die op deze wijze de belangen der kerk verzaakten. [5]).

Dat ook door misbruik van macht en door geweld vele tienden in handen van leeken overgingen, kan ons, de tijden in aanmerking genomen, niet verwonderen. Vooral de advocati ecclesiae waren dikwijls zeer gevaarlijke beschermers der aan hunne hoede toevertrouwde kerken. [6])

Het leekentiendrecht was in den loop des tijds zoo algemeen geworden, dat het voor de kerk niet doenlijk was den toestand, zooals die ten tijde der Capitularia was geweest, te herstellen. Somtijds

---

[1]) Aubertus Miraeus. Opera Diplomata et Historica. I. 43.

[2]) van Espen T. I. P. II. Tit. XXXIII. C. IV. 12, 13.

[3]) Zoo zegt keizer Frederik I: „Scimus decimas et oblationes a Deo sacerdotibus Levitis primitus deputatas. Sed cum tempore Christianitatis ab adversariis infestarentur ecclesiae, easdem decimas praepotentes et nobiles viri ab ecclesiis in beneficio stabili acceperunt quae per se sua obtinere non valerent." (Arnoldi Lubeccensis Chronica Slavorum. L. III. C. 18.)

[4]) C. XVII de decimis: „Statuimus ut si quis alicui laico in seculo remanenti ecclesiam, decimam oblationemque concesserit, a statu suo, sicut arbor quae inutiliter terram occupat, succidatur et donec emendet, dolore suae jaceat ruinae prostratus."

[5]) Decret. Grat. c. III. Q. VII. C. XVI: „Pervenit ad nos fama sinistra, quod quidam episcoporum non sacerdotibus propriae dioecesis decimas atque christianorum oblationes conferant, sed potius laicalibus personis, militum videlicet, sive servitorum, vel (quod gravius est) etiam consanguineis. Unde si quis amodo episcopus inventus fuerit hujus divini praecepti transgressor, inter maximos haereticos et antichristos non minimus habeatur . . . . et qui dat episcopus et qui recipiunt ab eo laici, sive pretio sive beneficio aeterni incendii ignibus deputentur."

[6]) Zie o. a. Miraeus I. 39, 41; Hochgürtel. 62.

was zij zoo verstandig zich in het onvermijdelijke te schikken; zoo stelde zij zich er in 1056 op de Synode van Toulouse mede tevreden, dat aan kerken, die op de goederen van leeken gebouwd waren, slechts $^1/_3$ der tienden werd gegeven. [1]) Ruim eene eeuw later echter, in 1179, deed zij nog eens eene krachtige poging, om het leekentiendrecht tegen te gaan. Het Lateraansche Concilie, dat jaar onder paus Alexander III gehouden, bepaalde: „Prohibemus ne laici decimam cum animarum periculo detinentes in alios laicos possint aliquo modo transferre; si quis vero receperit et non reddiderit, christiana sepultura privetur.” [2])

Vooral op het stuk der novale tienden handhaafde zij dikwijls met goeden uitslag hare aanspraken. Zij ging uit van het beginsel, dat hoevele tienden ook in wereldlijke handen mochten zijn geraakt, de kerk toch algemeene tiendhefster was, van wie alle tienden kwamen. Tienden in bezit van anderen dan van haar waren uitzonderingen, waaraan zoo weinig mogelijk uitbreiding mocht worden gegeven; waar aan leeken niet uitdrukkelijk rechten waren afgestaan, had de kerk die behouden, zoodat zij de eenige was, die bij de in cultuur brenging van gronden tot den tiend daarvan was gerechtigd, tenzij zij die expressis verbis aan anderen had verleend. Met name was onder eene uitgifte zonder meer het recht tot novale tiendheffing niet begrepen.

Meer dan eenmaal sprak de kerk dit uit; zoo verklaarde in 1215 het Concilie van Bordeaux de parochiekerken de eenige tot novale tiendheffing gerechtigden, wie ook de ouden tienden mochten heffen. [3])

---

[1]) v. Espen T. I. P. II. Tit. XXXIII. C. IV. 21. „De ecclesiis in allodiis laicorum constitutis, ut tertia pars decimarum cum primitiis et presbyteris et caeteris in potestate presbyteri ad servitium ipsius ecclesiae sub episcopi vel clericorum ditione permaneant.”

[2]) C. XIX. de decimis.

[3]) v. Espen T. I. P. II. Tit. XXXIII. C. VII. 15. „. . ne quisquam de caetero clericus aut laicus occasione veteris decimae novalia recipiat, sed ea parochialibus ecclesiis in quibus novalia excreverunt libere possidenda permittat, usibus ecclesiae profutura. Si vero quisquam temerarius hujus nostrae constitutionis, contemptor novalia de caetero receperit in parochiarum praejudicium et gravamen, ipsum excommunicationis vinculo innodamus.” Vgl. ook C. XIII de decimis.

Bekend is de uitspraak van paus Innocentius III: „Ne occasione decimationis antiquae (licet in feudum decimae sint concessae) sunt decimae novalium usurpandae, cum in talibus non sit extendenda licentia sed potius restringenda.” [1])

Ook van Paus Alexander IV is nog eene beslissing in dien zin over. [2])

Hoe de novale tienden in plaats van aan de parochiekerken aan hare patronen ten goede kwamen, en hoe de bisschoppen ten dezen opzichte inbreuk maakten op de regeling van het kerkelijke recht, bespraken wij reeds.

Wij willen dit Hoofdstuk besluiten met eenige opmerkingen over het tiendrecht der kloosters.

Zeer aanzienlijk was de hoeveelheid tienden, die in den loop des tijds in hunne hand saamvergaard was. Niet slechts als groote grondbezitters, op wier landerijen tal van kerken en kapellen stonden, hadden zij het genot van vele tienden, ook door schenkingen van bisschoppen en wereldlijke personen waren hunne inkomsten ten dezen aanzien zeer vermeerderd. Op menigen leek hadden de bedreigingen der kerk invloed genoeg, om hem er toe te nopen, de tienden, die in zijn bezit waren gekomen, weder in geestelijke handen terug te geven; en liever dan de parochiekerk bevoordeelde hij dan een klooster, dat of hij zelf of zijne voorvaderen gesticht hadden, waarin zich somtijds bloedverwanten van hem bevonden, waar hij altijd zeker kon zijn, dat zijn naam als die van een weldoener geëerd en in gedachtenis blijven, en voor zijn zieleheil zoude gebeden worden.

Hoewel aldus tienden in de hand van Godsmannen geraakten, was de bedoeling der kerk eene andere; zij wilde de parochiegeestelijkheid in het genot ervan zien gehandhaafd. Daarom beperkte zij het kloostertiendrecht in zooverre, dat leeken aan conventen en stiften

---

1) C. XXV de decimis.

2) v. ESPEN T. I. P. II. Tit. XXXIII. C. VI. 18. „Nec pro eo quod forte in aliquibus parochiis omnes majores decimas seu partem illarum acquirunt de manibus laicorum, possunt pro eadem vel simili portione (si de novo postmodum fiant novalia) in eisdem petere vel percipere novalium decimas eorundem nisi alia rationalis per quam hoc facere valeant, causa subsit.”

geene tienden mochten schenken dan met goedkeuring van den bisschop of den paus. [1])

De baatzucht der bisschoppen, die zich dikwijls door geld lieten overhalen hunne toestemming te geven, noodzaakte de pausen [2]), ook hiertegen maatregelen te nemen.

---

[1]) Zie de voorschriften der Synodus Melsitana, het Concilium Romanum, beide omstreeks 1078, de Concilia Lateranensia onder Alexander III en Innocentius III, en de Londensche Synoden van 1125 en 1200, te vinden bij v. Espen T. I. P. II. Tit. XXXIII C. V. 19, 20.

[2]) Paschalis II en Gregorius VII; zie v. Espen T. I. P. II. Tit. XXXIII. C V. 24

HOOFDSTUK V.

De Oorsprong van het Tiendrecht in Nederland.

AFDEELING I. ALGEMEEN GEDEELTE.

Sinds lange jaren is de oorsprong van het tiendrecht in ons vaderland eene rijke bron van geschil geweest. De meeste schrijvers hebben dien oorsprong meenen te vinden in de zeden en gewoonten der Germanen [1]), anderen hebben in het colonaatsysteem en de grondbelastingen der Romeinen den grond voor het latere tiendrecht ontdekt [2]); in den laatsten tijd is meermalen de meening verdedigd, dat de christelijke kerk de eerste tienden op onzen bodem heeft gebracht [3]). Deze laatste opvatting is o. i. de éénig aannemelijke.

---

1) DE GROOT. Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid. B. II. D. 45. § 2.
SCHRASSERT. De jure Decimandi Gelrico. C. I. § 9.
V. D. SCHELLING. Hollands Tiendregt. I. XIV.
V. LEEUWEN. Censura Forensis II. XXIV. 2. Zie ook Het Roomsch Hollandsch Recht. II. XI. 2.
BORT. Tractaat van de Domeynen van Hollandt. X. 3.
Mr. STAATS EVERS. Eenige conclusiën in belangrijke zaken (1857). I. V. 71 vlg.
Mr. J. F. PRINGLE. Pleitredenen over het tiendrecht in de Haarlemmermeer (1863). 29 vlg.

2) Zie diss. 3, noot.

3) Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid van DE GROOT met Aanteekeningen van Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE (1895). deel II. 134.
Mr. F. J. E. V. ZINNICQ BERGMANN, De oorsprong van het Tiendrecht en het recht van Collatie in Nederland (1861).
Mr. A. A. J. MEYLINK. Pleitmemoriën, uitgesproken voor het Gerechtshof van Zuid-Holland en voor den H. Raad over het Tiendrecht (1850). Bijl. n°. 1. Pastoors- en Kerktienden, en Bijl: Aant. over de verhandeling van Mr. P. V. D. SCHELLING, over het Tiendregt, bl. 300 vlg.
Mr. H. J. A. RAEDT VAN OLDENBARNEVELT. Over domaniaal tiendrecht. Themis 1866. 1 vlg.

Tacitus' Germania opslaande treffen wij bij de oude Duitschers het gebruik aan, vrijwillig, man voor man, aan hunne vorsten geschenken in lastdieren en vruchten op te brengen, die door hen als eerbewijzen werden aangenomen en in hunne behoeften tegemoet kwamen. [1])

„Hinc decimarum origo" verklaart De Groot [2]), zonder evenwel die meening genoegzaam te staven. Naar onze opvatting kan hier van eene bron voor tiendrecht geen sprake zijn. Vooreerst, deze gaven waren geheel vrijwillig; ze behoefden niet rechtens voldaan te worden, gelijk later de tienden. De Bataven waren er trotsch op, geene schatting aan de Romeinen te behoeven te betalen; zij rekenden dit voor eene schande. Hieruit wordt duidelijk, hoe weinig deze giften, die man voor man werden opgebracht, en niet gelijk de latere tienden op den grond drukten, hierop geleken. Aan dezen last toch kon men zich nooit onttrekken. Bovendien, Tacitus kent wel tienden in Germanië, maar alleen in een klein gedeelte bij Wiesbaden en Frankfort, dat door Gallische volksplanters werd bewoond. [3]) In tegenstelling met het overige Germanië werden daar slechts tiendakkers gevonden.

De opbrengsten van een gedeelte van hun graan, vee en kleederen, waartoe de lijfeigenen tegenover hunne heeren waren verplicht, waren de eenige lasten, die bij de Bataven behoorden te worden voldaan. [4]) Evenmin als het colonaatsysteem hebben deze, slechts door op het eigen land des vermeenden tiendheffers levende onvrijen verschuldigde praestatiën, met het latere tiendrecht iets uitstaande. [5])

Wat er ook zij van het colonaatstelsel als bakermat van tiendrecht in naburige staten, in deze landen waren de Romeinen reeds geruimen tijd door uit het Oosten aandringende Frisii, Menapii, Morini, Toxandri, Batavi, Tubantes, Chamaves, Bructeres, Usipetes e.a. verdreven, toen dit stelsel bij hen begon te bloeien. Omstreeks het begin der 4e eeuw treffen we de Saliërs, die later de kern der Franken vormden, in onze gewesten aan. Van uit de Betuwe breidden ze zich

---

[1]) Tacitus. Germania. C. 15: „ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit."
[2]) Ant. Reip. Bat. C. 2.
[3]) Tacitus. Germania. C. 29. Zie diss. 5.
[4]) Tacitus. Germania. C. 24 en 25.
[5]) Vgl. diss. 7 en 8.

over geheel Brabant uit. Wel werden ze in 358 door Julianus overvallen en verslagen, doch ze behielden hunne woonplaatsen. Mr. Martini van Geffen in zijne dissertatie (20) gist, dat zij aan den overwinnaar schatting — annona — moesten betalen; uit deze annona zoude het latere Brabantsche tiendrecht ontstaan zijn, doordat de inkomsten van den Romeinschen fiscus later op de koningen der Franken overgingen, en aldus de annona, de grondbelasting in natura, ten hunnen behoeve bleef bestaan. Van hunne navolgers, de Duitsche keizers, zoude zij aan de Brabantsche graven zijn gekomen.

Voorwaar eene hoogst bedenkelijke gissing. In de eerste plaats, de geschiedschrijver, die ons Julianus' overwinning mededeelt, [1]) maakt met geen enkel woord melding van deze annona, die, wilde uit haar het latere tiendrecht voortspruiten, juist in $^1/_{10}$ gedeelte van den jaarlijkschen oogst moet hebben bestaan; in dien tijd werden de belastingen bij de Romeinen evenwel niet meer in natura geheven; sinds lang was een éénvormig belastingstelsel in gefixeerde bedragen aan geld ingevoerd. Daarenboven, toen de Saliërs hoe langer hoe meer naar het Zuiden drongen en volkomen onafhankelijk werden van het Romeinsche gezag, dat zij ten slotte geheel vernietigden, zouden zij toen niet begonnen zijn, het gehate belastingjuk, zoo dit bestond, af te schudden? Zeker wel. Neen, voordat het Christendom zijn licht in deze gewesten deed schijnen, was er van een tiendrecht geen sprake. Met geen enkel woord wordt er dan ook in de Salische, Ripuarische, Saksische en Friesche wetten melding van gemaakt.

Toen evenwel Pepijn van Herstal de Friezen voor goed ten onder had gebracht en Willebrord in 695 de kerk van Utrecht had gesticht, werd de toestand anders. Niet echter in den eersten tijd. Dadelijk den drukkenden tiendlast aan de pas bekeerde Heidenen opleggen durfde de kerk niet in een tijd, toen het wereldlijk gezag haar nog niet, gelijk later, daarin steunde. Eerst moest het Christendom dieper wortel hebben geschoten. Zoo zien we de eerste vijftig jaren van haar bestaan in ons land de kerk nog geene tienden bezitten. Al kreeg zij talrijke goederen van de Frankische vorsten [2]) en andere leeken ten geschenke, [3])

[1]) Ammiani Marcellini Rerum gestarum libri qui supersunt. L. XVII. C. 8, 3.
[2]) Vgl. Miraeus. I. 243 en 305; v. Loon. Al. Holl. Hist. I. 305, II. 85 en 92.
[3]) Vgl. Sloet, Oorkondenboek der graafschappen Gelderland en Zutfen. I. 2. 3, en vele andere, ook het zoogen. testament van Willebrord. v. d. Bergh Oorkondenboek van Holland en Zeeland. I. 2.

tienden werden haar daarbij niet overgedragen. In de uiterste bijzonderheden wordt in deze uitgiften opgesomd, wat de kerk krijgt: groote landerijen in Utrecht, Gelderland en Brabant met al haar toebehooren, woningen, hutten, huizen, gebouwen, inwoners, lijfeigenen, slaven, velden, weilanden, waterafloopen, molens, visscherijen, uitgangen en inkomsten enz., [1]) nooit worden tienden daaronder vermeld. Zij bestonden niet in dit tot nog toe Heidensch land. Zelfs in het zoogen. testament van Willebrord, (waarvan trouwens de echtheid betwist wordt), wordt er nog geen gewag van gemaakt.

Had de kerk ze in deze streken aangetroffen, wat zoude men haar eerder hebben geschonken, wat zoude ze liever hebben ontvangen dan juist dit recht, waarop zij reeds eeuwenlang aanspraak gemaakt had?

In 753 eerst vinden we een schenkbrief van koning Pepijn, waarin deze aan de kerk van Utrecht de giften, haar door zijne voorgangers en door hem zelven gedaan, bevestigt, waarin haar afgestaan wordt: „omnem decimam de terris, seu de mancipiis aut theloneis, vel de negotiis aut undecunque a partibus fisci census spectare videbatur .... omnem decimam partem" [2]), een tiende dus van de inkomsten der kroon, eene gift waarschijnlijk gedaan met de strekking, het voorbeeld aan de bevolking te geven. Pepijn, die elf jaar later zoude decreteeren, dat willens of onwillens ieder zijne tienden zoude moeten betalen, bevordert hier op aansporen van Bonifacius de belangen der kerk, evenals later zijn zoon het eerst voor de koninklijke inkomsten in Saksen, later voor de kroongoederen door het geheele rijk zoude doen.

Men zegge niet: in 753 werd overgedragen een tiendrecht, dat de koning zelf reeds uitoefende. Immers de uitdrukking: „undecunque a partibus fisci census spectare videbatur" is duidelijk en bijna geheel dezelfde, als later in het Capitulare de partibus Saxoniae werd gebezigd, waar de bedoeling niet twijfelachtig is. Bij de tegenovergestelde meening moet men aannemen, dat de kroon tiend hief van landen, slaven en tollen van particulieren, 't geen wordt weersproken door de acte, waarbij in 815 Lodewijk de Vrome de gift zijner

---

[1]) In latere stukken vinden wij kerken en tienden menigmaal in deze rij opgenomen; zie b.v. eene gift van 1041 van koning Hendrik III aan zijne nicht Irmengaarde van goederen in Limburg (Sloet 1. 159), weder een bewijs, dat de tienden niet in verband stonden met de praestatiën van slaven en lijfeigenen.

[2]) Mr. S. Muller Fz. Het oudste Cartularium v. h. Sticht Utrecht. 9.

voorgangers bevestigt; [1]) hij verklaart daarin uitdrukkelijk, dat evenmin als de kerkelijke ambtenaren iets zullen mogen eischen van de $^{9}/_{10}$ van den fiscus, ook de staatsambtenaren geene aanspraak zullen kunnen maken op het $^{1}/_{10}$, dat aan de kerk toekomt. En als koning Otto in 949 deze gift nog eens bevestigt in de bewoordingen: „decimam partem regalium praediorum et monetarum et theloneorum quae intra sui Episcopatus terminos eximuntur, insuper et tributorum quae huslata et cogschuld dicuntur," [2]) dan is de bedoeling alweder niet twijfelachtig.

Waar op deze wijze de vorsten het voorbeeld gaven en telkens deze tiendgift bekrachtigden [3]), waar de Capitularia der Frankische koningen, de wettige souvereinen dezer gewesten, met aandrang voor alle hunne onderdanen den kerkelijken tiendplicht verordenden, niet alleen voor de Franken, maar ook voor de in het Oosten van ons land wonende Saksen en voor de Friezen, daar kon het niet uitblijven, of de tienden moesten ook in deze streken weldra belangrijke inkomsten voor de kerk afwerpen, getuige dan ook een blaffard der goederen van de kerk van St. Maarten te Utrecht van ± 960 [4]), waaruit blijkt, dat die kerk toen op vele plaatsen tienden bezat, o.a. in Wijk bij Duurstede, waar haar in 777 door Karel den Groote eene kerk zonder tienden was geschonken [5]), en waar twee eeuwen later „omnis decima" door haar geheven werd.

Dus in de tiende eeuw was ook in deze streken de kerk rijk aan tienden. In dien tijd bestonden de graafschappen Holland, Gelre en Brabant nog niet of waren in hunne allereerste wording. Eerst later vinden we de graven dezer landen als leenmannen der Duitsche keizers, van wie zij hun gezag afleidden. We zullen de oudste tiendgeschiedenis dezer gewesten afzonderlijk behandelen, vooraf echter opmerken, dat

---

[1]) O. Cart. 14.

[2]) v. d. Bergh I. 22.

[3]) Ook nog: in 896 door Zwentebold (O. Cart. 18), in 919—934 door Hendrik I (O. Cart. 24), in 948 door Otto I (O. Cart. 28) en in 1057 door Hendrik IV (O. Cart. 104).

Aan het Adelbertstift te Aken schonk Koning Hendrik II in 1005: „decimam ex Walacre (Walcheren) reditibus, in omni re que regalibus hunc usque subjacebat usibus." (v. d. Bergh I. 48).

[4]) v. d. Bergh, I. 23.

[5]) O. Cart. 12.

hunne landsheeren van de Duitsche keizers geene tienden hebben verkregen; dezen toch erkenden het algemeen tiendrecht der kerk in onze landen door haar telkens en telkens te bevestigen in het genot der tienden van de domeininkomsten. Frederik I verklaarde in 1186 op den Rijksdag te Gelnhausen, dat alle tiendrecht in zijn oorsprong kerkelijk was, en dat de tienden, die zich in leekenhanden bevonden, van de kerk afkomstig waren. [1])

Tiendrecht, dat als regaal van den keizer op den leenman overging, was niet bekend. Frederik II, zijne regalia opsommende ten getale van meer dan dertig, noemt het tiendrecht er niet onder; in overeenstemming daarmede wordt er ook nergens door zijne vazallen als zoodanig van gerept [2]). Waar de Duitsche koningen en keizers over goederen in deze streken beschikken, zonder dat er kerken bij worden genoemd, zijn het nooit tienden, die zij mede overdragen, hoe nauwkeurig alles wat zij verleenen ook wordt opgesomd. [3])

Laat ons, voordat we het onderzoek naar den oorsprong der tienden in onze landen voortzetten, een blik werpen op de veranderingen, die het kerkelijke tiendrecht na de regeering der Karolingers ten onzent ondergaan had.

Ook in deze gewesten was het regel geworden, dat bij den bouw eener kerk de stichter onder de rechten, die hij als patroon op het nieuwe Godshuis verkreeg, dat op hare tienden en inkomsten erlangde hetzij voor het geheel, hetzij ten deele, meestal voor $^2/_3$; voor de geestelijke collatoren werd deze toestand meermalen uitdrukkelijk gesanctioneerd door het toekennen van het z.g. privilege van congrue portie, waardoor alle inkomsten der parochiekerk aan den patroon kwamen en deze er mede kon volstaan, eene zekere behoorlijke uitkeering te doen tot onderhoud van den pastoor; een privilegie, dat meestal niets anders uitwerkte, dan dat hierdoor de patroon een

1) ARNOLDI LUBECCENSENSIS Chronica Slavorum. L. III. C. 18. Zie dis. 33, noot 3.

2) v. ZINNICQ BERGMANN, 47; vgl. ook KLUIT, Hist. Comit. II. 681 vgl.

3) Vgl. schenkingen van domeingoederen van koning Otto I en Otto II o. a. in Gooiland, Muiden en langs de Vecht in 953 en 975 (v. D BERGH I. 29. O. Cart. 28, 63, 64); van koning Lotharius van het foreest Wasda in 969 (v. D. BERGH I. 30); van koning Otto II o. a. van Walcheren en Tiel in 972 (v. D. BERGH I. 31); van koning Hendrik III in Groesbeek in 1040 (SLOET I. 158) en eenige jaren later (1047—1056) te Zevenaar (O. Cart. 92).

rechtstitel verkreeg voor hetgeen vóór de verleening ervan reeds feitelijk geschiedde. [1])

Ook de „incorporatie" schonk een rechtstitel aan den geestelijken patroon om alle inkomsten en tienden zijner kerk te innen. De parochiekerk met de daaraan verbonden goederen werd dan bij het klooster of de kapittelkerk ingelijfd, zoodat deze voortaan zelf pastoor werden en rechtens de inkomsten van de kerk trokken; [2]) een geestelijke werd dan aangesteld, die tegen een vast, naar willekeur te bepalen, tractement den kerkdienst waarnam. Dikwijls was het een der monnikken of kannuniken zelf, die in het Godshuis, ter collatie van zijn klooster of kerk staande, als zielverzorger optrad. [3])

Niet de moederkerken, waaraan naar canoniek recht de tienden behoorden, waren het dus, die op den duur in het genot er van bleven. Groote grondbezitters, heeren van heerlijkheden, in de eerste plaats de landsheeren zelf, eigenden zich de tienden toe van de ter hunner collatie staande kerken. Geestelijke grondheeren kloosters en kapittelkerken — vooral de vijf Utrechtsche — hadden talrijke Godshuizen op hunne uitgestrekte goederen, waarvan zij de tienden trokken. Groot waren de tiendinkomsten van den Utrechtschen bisschop, het geestelijk opperhoofd in het grootste deel dezer landen, tot wiens tafelgoederen zeer vele tienden, de z. g. bisschops- of bisdomstienden behoorden; hij had, ook nadat de Capitularia hunne

---

[1]) Vgl. O. Cart. 211, waar dit privilege in 1247 aan het kapittel van St. Bonifacius voor alle ter zijner collatie staande parochiekerken wordt gegeven.

De congrue portie treffen wij o.a. in de 13e eeuw nog aan: bij de parochiekerken te Arnhem, te Nijmegen en te Wijchen in het land van Maas en Waal (Sloet II. 785, 1053, 634), te Zalt-Bommel (het Rechtsboek van den Dom van Utrecht, uitgegeven door Mr. S. Muller Fz. 39) en te Dalfsen (O. Cart. 234).

[2]) Zie: Eene middeleeuwsche dorpspastorie door Mr. S. Muller Fz., Gids 1888. 76. vlg. Een voorbeeld van zulk eene incorporatie geeft: Mr. L. A. J. W. Sloet. Eene actio spolii volgens het kanonieke recht in het jaar 1229 (Verhandel. der Koninkl. Acad. van Wetensch. dl. 7).

Vgl. ook v. d. Schelling I. XLV. VII, waar we in de 16e eeuw deken en kapittel der kerk van Kranenburg als pastoor der geïncorporeerde kerspelkerk van Wijchen aantreffen; in welke kerk drie eeuwen vroeger een afzonderlijke pastoor de congrue portie genoot.

[3]) Vgl. Sloet I. 451, 521, II. 755, uit welke laatste akte, — waarbij de bisschop van Utrecht uitdrukkelijk toestaat, dat een monnik der abdij Prumen pastoor zij over de parochiekerk te Arnhem, waarover de abdij het patronaatsrecht bezat, — is af te leiden, dat hiervoor eene bijzondere goedkeuring van hoogerhand noodig was.

kracht hadden verloren, over vele kerken de beschikking, doordien het canonieke recht hem binnen zijne dioecese groote macht op de aldaar gebouwde kerken en op de tienden verleende. [1])

Naar kerkelijk recht was het patronaatsrecht als geestelijke beneficie buiten den handel. De patroon mocht de tienden der parochiekerk zonder 's pausen of 's bisschops bewilliging niet overdragen. [2]) Aan deze voorschriften werd niet gestreng de hand gehouden; voor zoover men ze niet ontdook, overtrad men ze openlijk. Het patronaat ging van den een op den ander over, de tienden werden met of zonder de overige patronaatsrechten in het verkeer gebracht door wereldlijke zoowel als door geestelijke collatoren. Wat in den grond bij elkander behoorde, werd van elkander afgescheiden. Tienden werden verruild, verkocht, in pacht, leen en achterleen gegeven, weggeschonken, kortom geheel beschouwd als iedere andere zaak, die in den handel was. De hoogste kerkelijke autoriteit in deze landen, de Utrechtsche bisschop, ging hierin voor, door op groote schaal tienden aan leeken in leen of pacht te geven; wel werd eene enkele maal aan het kerkelijk beginsel vastgehouden doordien de kerkvorst bepaalde, dat tienden goederen waren, „que divini juris existunt et a laicis male detenta" [3]) of wel overwoog: „sacris canonibus institutum pium esse decimas redimi laycorum in usus ecclesiarum, que tributa sunt egentium animarum", [4]) maar de stukken bewijzen [5]), dat hij

---

[1]) Zie Decret. Grat. c. X. Q. VII. C. XVI: „Omnes basilicae, quae per diversa loca constructa sunt, vel quotidie construuntur placuit . . . . . ut in ejus episcopi potestate consistunt, in cujus territorio positae sunt"; en c. I: „ . . . Has vero decimas sub manu episcopi fore censemus, ut ille, qui ceteris preest, omnibus juste distribuat."

Dat de bisschop nog in de 13e eeuw van alle kerkelijke tienden 1/4 zoude hebben genoten krachtens oude kerkelijke voorschriften (zie diss. 18), neemt Bondam aan (Charterboek des hertogdoms Gelre en graafschaps Zutphen, 501 aanteekening.) Wij hebben evenwel geene enkele oorkonde gevonden, waaruit ons bleek, dat dit toen werkelijk nog plaats vond.

[2]) C. XVI en XVII de jure patronatus.

[3]) Sloet I. 484.

[4]) Sloet II. 760.

[5]) Vgl. o a. de Statuta Guidonis Episcopi Trajectensis van 1310, waarin met ontzetting uit de gemeenschap worden bedreigd degenen, die de verhuringen, verkoopingen en uitgiften in erfpacht van kerkelijke tienden op eenige wijze tegenwerkten. (Zie deze Statuten o.a. in Schwartzenberg. Groot Placaat en Charterboek van Vriesland. I. 141)

niet naar deze beschouwingen handelde, en door tienden in handen van leeken te geven, wanhopig nadeel moest toebrengen aan de kerkelijke opvatting, dat tienden eene uitsluitend geestelijke inkomst waren, die door geene leeken kon worden bezeten.

AFDEELING II. HET OUDSTE TIENDRECHT DER VERSCHILLENDE PROVINCIËN.

In *Gelderland* worden omstreeks de 11e eeuw tienden bijna niet anders dan in verband met kerken genoemd. Hoe in dien tijd bij de meeste kerken tienden behoorden, blijkt uit eene acte van 1031 [1]), waar de bisschop van Paderborn aan het klooster Abdinkhof schenkt: „Radingheim cum ecclesia et decima, Putten cum ecclesia et decima, Testerbant cum ecclesiis Tulen, Hafthi, Gamberen, Hellewe, Nywele cum decimis earum." Op meer dan een dorp — zoo te Wichmond [2]), Putten [3]), Ede [4]), — waar, voordat we er eene kerk tegenkomen, geene tienden onder de goederen en inkomsten vermeld worden, zien we naast de kerk ook de tienden verrijzen. Als leeken over tienden de beschikking hadden, was dat, omdat zij aan kerken annex waren, die hun toebehoorden [5]). Dit is af te leiden uit het feit, dat waar in 1025 sprake is van een groot gedeelte der goederen van den toenmaligen heer van uitgestrekte landerijen in Gelderland, graaf Balderik, en onder die goederen geene kerken worden genoemd, ook van geene tienden wordt melding gemaakt [6]), terwijl denzelfden Balderik en zijne echtgenoote de moederkerk te Setten in de Betuwe toebehoorde, die zij „cum decimis suis et omnibus ad eam pertinen-

1) SLOET I. 156.
2) SLOET I. 17 en 18, 22; II. 667ter.
3) SLOET I. 45 en 46, 156.
4) SLOET I. 13 en 14 (zie ook Aanteek.), 485 en 486.
5) Op deze wijze behoorden ook zeer vele Geldersche tienden aan de Utrechtsche kapittelkerken; zie o. a. eene oorkonde van 1225 (SLOET I. 485), waar paus Innocentius III aan de St. Jankerk te Utrecht verzekert: „de Fronacker, de Wail, de Dubble, de Hire et de Edhe ecclesias et decimas et de Bosinchem, de Balgoye ecclesias, decimas et curtes"; eene van 1216, (SLOET I. 450), waarbij dezelfde paus het kapittel van St. Pieter verzekert „.... de Warnesfelde, de Malsen ecclesias cum cappellis, decimis et aliis pertinentiis earundem." Het kapittel van St Marie bezat de collatie der kerken te Selhorst, Hessel en Varik (SLOET II. 716); het is niet twijfelachtig of de tienden in die plaatsen behoorden krachtens het patronaat aan het kapittel; voor de tienden te Selhorst bewijst dit eene oorkonde van 1255 (SLOET II. 764).
6) SLOET I. 150, 151.

tibus mancipiis etc." aan den aartsbisschop van Keulen overdroegen. [1]

Meer dan eene acte is er, waarin leeken kerken en tienden te zamen uitgeven: zoo schenkt graaf Gerhard van Zutfen in de 12e eeuw aan de kerk te Zutfen: „capellam que est in Ellenchem cum omni decimatione sua": [2]) eenige jaren later verkrijgt dezelfde kerk van 's graven echtgenoote: „ecclesiam Lochemensem cum omni decimatione ceterisque reditibus." [3] terwijl in 1253 de oudste zoon van den graaf van Kleef aan het klooster te Wesel schenkt: „capellam et decimam in Hulhusen". [4])

De patronen, die wij nu eens in het bezit van alle [5]), dan weer in het genot van een gedeelte [6]) van de tienden hunner kerken zien, gaven het patronaatsrecht uit zonder de tienden en omgekeerd.

Zoo verkrijgt in 1251 het klooster Mariënweerd het patronaat der kerk van Boven Malsen van het kapittel van St. Pieter in leen met al hetgeen daartoe behoort, „excepta decima majore et minore" [7]); zoo verpacht in 1287 het kapittel van St. Jan de tienden van Hiere, Opijnen en Neerijnen voor 58 jaren aan een edelman; de collatie der kerk van Hiere behoudt het kapittel evenwel voor zich [8]).

Welk een gevaarlijk patroon de graaf van Gelre was, getuigt een schenkbrief van het jaar 1255 [9]). Als patroon der kerk te Gend in de Betuwe had hij recht op $^2/_3$ der tienden, tot die kerk behoorende; het overige $^1/_3$ was van de kerk. Nu gaf de graaf aan een nieuw door hem gesticht klooster het patronaat over de Gendsche kerk; over hare tienden maakte hij de volgende beschikking: het klooster kreeg $^1/_4$ van het gedeelte, dat hem toekwam, benevens $^1/_3$ van den geheelen tiend, te zamen de helft der gansche tiende; „nos aliam medietatem nobis reservamus" laat hij er op volgen, alsof op deze wijze de parochiekerk niet van al haar recht verstoken werd.

---

1) Sloet I. 137, 138.
2) Sloet I. 240.
3) Sloet I. 262, 263.
4) Sloet II. 737.
5) B.v. Sloet II. 698, 699.
6) Eene oorkonde van 1221 (Sloet I. 467) geeft een voorbeeld van een patroon, — het kapittel van Halem van de kerk te Lobberich — die de helft der tienden genoot, terwijl de pastoor zijner kerk de andere helft inde.
7) Sloet II. 729.
8) Sloet II. 1085.
9) Sloet II. 756.

Wanneer het patronaat eener kerk werd overgedragen, waren de tienden, daartoe behoorende, onder de uitgifte begrepen, al werden zij niet uitdrukkelijk genoemd. Dit is op te maken uit eenige oorkonden, waarbij de abdij Mariënweerd het patronaat der kerk te Beesd verkrijgt van de heeren van Gelre en Kuyk, zonder dat zij daarin van daartoe behoorende tienden gewag maken, [1]) in verband met eene bevestiging van de goederen der abdij door paus Urbanus IV, waarbij hij haar verzekert: „jus patronatus et decimas, quas habetis in ecclesia sancti Petri in villa que Besde vulgariter nominatur" [2]).

Dit wordt ook bewezen door twee schenkingen der Utrechtsche bisschoppen aan het klooster Bethlehem, de eene van 1217, [3]) waarbij het klooster van bisschop Otto het patronaatsrecht der kerk van Steenderen, de andere van 1228, [4]) waarin bisschop Wilbrand haar het patronaatsrecht der kerk te Doesburg verleent; in geene dier giftbrieven wordt van tienden gesproken. Dat deze echter stilzwijgend met het patronaat werden overgedragen, blijkt uit eene oorkonde van 1246, waarin paus Innocentius IV het klooster in zijne bezittingen bevestigt en het o.a. verzekert: „ecclesiam de Dosburg cum pertinentiis suis et decimas, quas ibidem habetis, ecclesiam de Stenre cum pertinentiis suis et decimas, quas in eodem loco habetis, ecclesiam de Versevelde, cum pertinentiis suis et decimas, quas ibidem habetis etc." [5]).

Naast deze wijze van verkrijging waren het voornamelijk de leenbrieven en verpachtingen van bisschoppen, proosten, kapittels en kloosters, die aan leeken kerkelijke tienden in handen speelden. [6])

---

[1]) Cartularium der abdij Mariënweerd. n⁰. 63, 73.

[2]) Cart. van Mariënw. n⁰. 79.

[3]) SLOET I. 451.

[4]) SLOET I. 521.

[5]) SLOET II. 667ter.

[6]) Vgl. o.a.: Eene oorkonde van 1129, waar sprake is van Betuwsche tienden, door den proost van St. Marie in leen gegeven (SLOET I. 243).

Eene uitgifte van 1157 door het kapittel van St. Pieter van den tiend te Warnsveld (SLOET I. 298).

Eene schenking van tienden in de Graafschap Zutfen door den bisschop van Utrecht van 1234 (SLOET II. 576).

Een afstand van de tienden van Rijswijk over de Lek door een edelman, die ze van den proost van het kapittel van St. Salvator in leen had (SLOET II. 608 en 609).

Eene oorkonde van het jaar 1242, waar gesproken wordt over den tiend der kerk te Wijchen, „cujus major pars ad mensam prepositi (Seflicensis ecclesie)

Het zoude ons te ver voeren, de talrijke stukken te behandelen, die hiervan bewaard zijn gebleven en die ons doen zien, hoe weinig de kerk zelve vasthield aan het beginsel, dat tienden een geestelijk karakter droegen. Het kon dan ook moeilijk anders, of het tiendrecht moest hoe langer hoe meer in handen van leeken komen. [1]) De pausen gaven meermalen aan kloosters de bevoegdheid, de tienden. hun competeerende, die in de macht van leeken waren geraakt, weder af te koopen. „Decimas preterea et possessiones, ad ius ecclesiarum vestrarum spectantes, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias ad quas pertinent, revocandi. libera sit vobis de nostra auctoritate facultas", [2]) heette het dan.

Dat geweldadige inbezitneming van kerkelijke goederen door leeken niet vreemd was, bewijzen de woorden van Engelbert, proost van Keulen, Deventer en Zutfen, die er toe kwam eene schenking te doen. „ne eciam in posterum bona ecclesie per manum laicam et personam militarem abalienarentur, ut fieri solet, vel distraherentur," [3]) en uit de daden van den heer van Kuijk, die zich de advocatie over goederen van de St. Janskerk had toegeeigend „magis arbitrio voluntatis quam aliquo titulo juris". [4])

In *Holland* zijn tot aan de 13e eeuw geene voorbeelden van tienden, waarover door graven of edelen wordt beschikt, zonder dat zij in verbinding met eene kerk voorkomen. Graaf Dirk II schenkt aan 't klooster Egmond de kerk van Voorhout met de tienden, de kerk van Sassenheim met de tienden, die te Naaldwijk met de tienden en

---

spectat, quamquam ab ipsius prepositure utilitatibus iam longe retroacto tempore fuerit alienata ac a laycis possessa;" het overige deel van dezen tiend behoorde „ad pastoriam seu officiationem dicte ecclesie" (Sloet II. 635); vgl. diss. 43, noot 1 en 2.

Een giftbrief van den Utrechtschen bisschop van 1255, waarin hij de tienden van een viertal hoeven in Warken, nadat de edelman, die deze tienden in leen had, er afstand van had gedaan, aan het kapittel te Zutfen schenkt (Sloet II. 760).

[1]) Beschikkingen van leeken over tienden, waarvan de kerkelijke oorsprong niet meer is na te speuren, komen dan ook niet zelden voor. Vgl. Sloet I. 243, 370 en 371, II 598, 618.

[2]) Zie o. a. eene acte van 1234, waar paus Gregorius IX het klooster Bethlehem in zijne bescherming neemt (Sloet II. 580).

[3]) Sloet I. 411 en 412.

[4]) Sloet I. 327 en 328.

die te Vlaardingen met de tienden. [1]) In een verdrag tusschen den bisschop van Utrecht en den abt van Epternach van 1063 [2]) wordt over een aantal kapellen in Holland gesproken, die nog niet tot parochiekerken gewijd en niet binnen het tienddistrict eener moederkerk gelegen zijn: „atque ideo omnis decima secundum constituta canonum in manibus episcopi erat", een bewijs, dat na hare wijding de parochiekerk de tienden ontving en dat de tienden van ongewijde kapellen, binnen het tienddistrict eener moederkerk gelegen, aan deze kwamen, een toestand dus, in overeenstemming met de oude voorschriften der Capitulara en het canoniek recht. [3]) Even sterk voor den kerkelijken oorsprong der Hollandsche tienden pleit het volgende: In 1108 bevrijdde graaf Floris II de ingezetenen van Heilo van het buitengewoon zwaar recht op begraven, dat de kerk hief, op voorwaarde, dat zij haar van alle vruchten, die op hun land geteeld werden, zonder eenige kwade trouw de tienden zouden voldoen; „sicut ubique juste fit" voegde de graaf er aan toe; en acht jaar later deed hij hetzelfde voor die van Alkmaar, dezelfde woorden gebruikende. [4])

Uit een en ander volgt, dat de kerk ook in Holland de bron voor het oudste tiendrecht is geweest. Het wordt nader bevestigd door het feit, dat in Holland vele tienden in geestelijke handen waren. Zoo staat in 1134 het kapittel van St. Salvator aan bisschop Andreas af: „medietatem decimarum omnis generis ecclesie de Bodegraven," [5]) waarmede de deken, die voortaan persona van Bodegraven zal zijn, met uitzondering van acht aan het kapittel voorbehouden hoeven beleend wordt.

Het kapittel van St. Jan, dat in 1094 de moederkerk van Schoorl met vier daarbij behoorende kapellen en al hare inkomsten van den

---

[1]) v. d. Bergh I. 57. Over de kerk van Vlaardingen „cum universa decimatione unter fluvium Madlinge et rivulum Thurlede, qui vocatur Harga" is ook nog sprake in eene acte van 1162, waarin graaf Floris III haar aan het klooster Egmond teruggeeft. (v. d. Bergh I. 91.)

[2]) O. Cart. 63.

[3]) Decret. Grat. c. XLV en LIV. Q. I. C. XVI.

[4]) v. d. Bergh I. 64, 67. De kerken van Alkmaar en Heilo behoorden aan het klooster Egmond (v. d. Bergh I 68). Dies konde abt Lubbert in 1251 onder meer tienden in Noord-Holland „decimas nostras apud Heilighelo .... quasdam apud Alcmer in Secgleghe", in leen geven (v. d. Bergh I. 288).

[5]) O. Cart. 215.

Utrechtschen bisschop had gekregen, [1]) zien we in 1216 „ecclesiam de Scorle cum capellis et decimis" bezitten [2]); deken en kapittel van St. Salvator, die wij in 1239 in den eigendom van de tienden van Oudewater aantreffen, [3]) geven in 1277 de smalle tienden te Leksmond in leen uit; [4]) de bestuurderen der kerk van St. Marie beschikken in 1251 over de helft der tienden te Papendrecht; [5]) vier jaar later geven zij „medietatem decime tam majoris quam minoris in australi parte de Alblais versus Merwede usque Gravelant in longitudine, in latitudine vero usque Papendrecht" in erfpacht uit; [6]) terwijl ze in 1275 vervoegen over de tienden tusschen de twee dijken van Alblas en Vinkenland en in Blocwere; [7]) het patronaat der kerk te Alblas had het kapittel in 1227 van zijnen proost verkregen. [8]) De tienden in Haastrecht en in Everdingen stonden in de 15ᵉ eeuw ter beschikking van de proostdij van St. Salvator. [9])

De tienden, die de bisschop in Holland genoot, werden door den deken ten zijnen behoeve geïnd. [10]) Het Utrechtsche convent van St. Pauwels had groote inkomsten aan tienden in Holland, getuige de oorkonde van 1323, waarbij het den Hollandschen graaf in pacht gaf de tienden binnen Zwijndrecht en Heeren Heijnenland en tusschen de Merwede en de Dubbel en tusschen Riederwaard en Dordrecht; [11]) en een vrijdom van koorn en smaltienden, zes jaar later aan de op hooge lasten zittende bewoners van negendhalve hoeve in Barendrecht en vijf en veertig ghoerden in Kernisse geschonken

---

1) v. d. Bergh I. 60.
2) v. d. Bergh I. 145.
3) v. d. Bergh I. 202.
4) v. d. Bergh II. 151.
5) v. d. Bergh I. 288.
6) v. d. Bergh I. 326.
7) v. d. Bergh II. 168.
8) v. d. Bergh I. 177.
Zie verder nog voor tienden in Holland, die het kapittel van St. Pieter sedert zijne stichting had bezeten: v. d. Bergh I. 217; voor tienden van het kapittel van St. Salvator: v. d. Bergh I. 209.
9) v. Mieris IV. 869.
10) Antonius Matthaeus. De Nobilitate, de Principibus, de Ducibus, de Comitibus, de Advocatis Ecclesiae, de Comitatu Hollandiae et Dioecesi Ultrajectina. L. II. C. XXII: „Et hi (decani) qui decimas exigebant, qui pensiones, qui mulctas in usum episcopi."
11) v. Mieris II. 323.

„also verre alse die smaeltiende toebehoirt denghenen die op desen voirseyden lande wonen ende 't hoir eygen ghoet es." [1])

De commanderij van Haarlem was patroon van de kerken van Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerswoude en genoot in die hoedanigheid de tienden dezer Godshuizen; in Hazerswoude plachten de tienden door den patroon aan den dienstdoenden pastoor te worden verhuurd. [2]) De tienden, die het klooster Egmond krachtens zijn patronaatsrecht op vele kerken in Holland toekwamen, waren voor een deel in handen van leeken geraakt, zoodat in 1246 paus Innocentius aan het klooster de bevoegdheid gaf, deze tienden terug te koopen. [3]) Omstreeks het begin der 12e eeuw treffen we het klooster nog aan in het bezit der tienden op verscheidene plaatsen, o. a. te Hensbroek, Schermer, Ouddorp, Spanbroek, Vroenlo, Broek, Obdam enz., waar het de kerken in eigendom had. [4])

Wanneer nu in den loop der 13e eeuw vele tienden in de macht der Hollandsche graven en zijne edelen geraakten, dan is hiervan weder vooral in het collatierecht de oorzaak te zoeken.

De graaf was collator van tal van kerken, deels door stichting, deels door overdracht, deels ook door geweld; zoo hadden Dirk III en zijne zonen vijf moederkerken en meer dan twintig kapellen in bezit genomen, die aan den Utrechtschen bisschop en den abt van Epternach toebehoorden. [5]) Naar alle waarschijnlijkheid waren in Holland steeds alle tienden voor den collator, terwijl de pastoor werd afgescheept met hetgeen de vrome parochianen volgens gewoonte hem vrijwillig opbrachten, „'t onseecker"; [6]) dit was zóózeer de gewone toestand,

1) v. Mieris II. 479.

2) Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem IV. C. J. Gonnet. Vier parochiën in de middeleeuwen, 272 vlg.

3) v. d Bergh. I. 232. 233.

4) v. d. Bergh. I. 68.

5) Vgl. het reeds genoemde verdrag van 1063.

6) Zie Gids 1888. 83 en 85. Hiervoor zoude ook kunnen pleiten, dat in 1260 de Utrechtsche bisschop aan Willem van Brederode toestaat eene kerk te bouwen op zijn goed Goudriaan en daar een geestelijke in te stellen, „cui etiam ad sustentationem competentes redditus assignabuntur" is de uitdrukkelijke bijvoeging (v. d. Bergh II 33), en verder, dat Floris, voogd van Holland, in 1258 aan de abdij van Koningsveld geeft: „jus patronatus ecclesie de Pynacker et ipsam ecclesiam cum omnibus proventibus suis, cedente vel decedente Wilhelmo rectore ipsius ecclesie" (v. d. Bergh II. 19).

Op sommige plaatsen evenwel was de pastoor tot de tienden gerechtigd.

dat later in een geschil over tienden een der partijen durfde verklaren: „'t ware onredelijck dat een collator ofte patroen van eenige collatie den beneficiant zoude alimenteeren." [1])

Een aantal duidelijke voorbeelden bestaan, dat de tienden, die de Hollandsche graven genoten, een gevolg van hunne patronaatsrechten waren.

In 1199 verkoopt Dirk VII het ambacht Pendrecht „cum decima et officio et electione sacerdotis ecclesie". [2])

In eene oorkonde van 1258 lezen we, dat Dirk van Teylingen van den graaf in leen had: de tienden in de parochie Kerkwerve, benevens 't patronaatschap der kerk aldaar, hetwelk een en ander in 1258 in het bezit van het klooster Rijnsburg komt. [3])

Uit een tweetal giften van gravin Machteld van Holland zien we, dat deze vorstin, die de parochiekerk te 's-Gravenzande gesticht, [4]) en bijgevolg het patronaat over die kerk verkregen had, in 1239: „omnem minutam decimam de tota parochia ipsius ecclesie ad sacerdotale beneficium" aan die kerk laat, [5]) en 3 jaar later het personaat over die kerk met de genoemde tienden aan de abdij Mariënweerd schenkt. [6])

Evenals elders geraakten de tienden en de andere patronaatsrechten van elkander gescheiden, doordien de Hollandsche graven het patronaatschap uitgaven en de tienden behielden, en omgekeerd. [7])

In Holland werd veelal in plaats van de tiende de elfde schoof opgebracht, een feit, dat Hugo de Groot aanleiding heeft gegeven, den kerkelijken oorsprong der Hollandsche tienden in twijfel te trekken. De reden van deze vermindering moet misschien hierin worden gezocht, dat bij bedijkingen de kerk of wie haar tiendrecht uitoefende, eene zekere welwillendheid betoonde en genoegen nam met de elfde.

---

zoo blijkens een vonnis van het Hof van Holland van 1501 te Nooddorp, waar hij alle tienden binnen de parochie hief (v. d. Schelling. II. L).

1) Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem. IV. Vier parochiën. 274.

2) v. d. Bergh. I. 110.

3) v. Mieris I. 328.

4) Cart. van Mariënw. n⁰. 58.

5) Cart. v. Mar. n⁰. 60.

6) Cart. v. Mar. n⁰. 61; vgl. diss. 75, ten bewijze, dat tot dat personaat ook de novale tienden te 's Gravenzande behoorden. Vgl. ook een vonnis van het Hof van Holland van 1539, waaruit blijkt, dat „alle de tienden en gifte van der kerke" in de ambachten van Berkouw in den Achterbroek in leen en in achterleen waren uitgegeven (v. d. Schelling II. S).

7) Gids 1888. 85.

in plaats van de tiende schoof. Voor deze onderstelling zou kunnen pleiten, dat meermalen bij wijze van gratie een kleiner deel, b v. $^1/_{12}$, $^1/_{20}$, behoefde voldaan te worden, [1]) en dat later bij voorwaarden van bedijking altijd van de elfde schoof sprake was. [2])

Het zijn bijna altijd grove tienden waarvan de elfde schoof behoefde te worden betaald; met name van beestgeboorte was meestal het tiende dier verschuldigd. Hieruit zoude kunnen afgeleid worden, dat men met de elfde schoof te eischen op het oog had den bedijker tegemoet te komen en hem de vruchten van het pas met moeite aan het water ontworstelde land voor een grooter deel toe te kennen, aldus tevens voor het vervolg bedijkingen aanmoedigende. [3])

Ook is het mogelijk, dat de elfde schoof is ontstaan, doordien twee tiendheffers zich voordeden op het zelfde land; zóó dat, wanneer de plichtige vruchten op het land waren gesteld, de ééne telkens de tiende schoof, de andere de daarnaast staande (de elfde) wegnam. Evenmin als de oude nona een negende was, is dan de elfde schoof oorspronkelijk een elfde deel der vruchten geweest. Immers dan heeft de tweede tiendheffer de telkens op de tiende schoof volgende gekregen, alzoo de elfde, de één en twintigste enz. . . . dus van de honderd schoven negen, van honderd één tien enz.

Het komt ons voor, dat op deze wijze het verdrag van Floris V met de West-Friezen van 1289 moet worden verklaard, waarin de graaf van hen bedingt, dat zij hem tienden zouden opbrengen, en wel de elfde schoof. [4])

We zagen reeds, hoe in Noord-Holland de tienden oorspronkelijk kerkelijk waren; [5]) toen nu het land aan den graaf werd onderworpen, en deze eischte, dat hem door de bevolking tienden als schatting zouden worden opgebracht, bedong hij de elfde schoof, omdat op vele plaatsen de tiende door de kerk werd geheven. [6])

---

[1]) v. MIERIS I. 84, III. 671. In eene veel latere Utrechtsche ordonnantie zien wij, dat in deze provincie gewoonte was, dat bij wijze van gratie slechts het elfde mud van kool- en raapzaad behoefte voldaan te worden met het oog op de onkosten van dorsen en schoon maken (Resol. van 5 Oct. 1718. a. II. v. D. WATER Groot Utrechtsch Placaatboek. II. 449).

[2]) Vgl. o. a.: MEYLINK. Bijl. n⁰. 5; v. D. SCHELLING I. XXI. II, III. vlg.

[3]) Vgl. RAEDT VAN OLDENBARNEVELT. Themis 1866. 31.

[4]) Zie v. D. BERGH I. 287.

[5]) Diss. 49 - 51.

[6]) Eene andere verklaring geeft Mr. RAEDT v. OLDENBARNEVELDT. Themis 1866. 27.

In *Zeeland* waren het naast de collatoren de pastoors der parochiekerken zelf, die de tienden der Godshuizen genoten, waarin zij den dienst waarnamen.

Als in het einde der 12e eeuw te Brigdam naast de oude eene nieuwe kerk wordt gebouwd, vergunt bisschop Dirk, dat de priester der kerk zal mogen genieten: „decimam ad medietatem totius decime, quam antiquitus solebant duo sacerdotes in antiqua communiter ecclesia celebrantes: praeterea decimam quandam que sita est juxta Alarthskintskirke sacerdotes ... aequali inter se dividant portione." [1])

Als in het jaar 1311 in de St. Pieterskerk te Middelburg een kapittel wordt gesteld en hare inkomsten te klein zijn om het te onderhouden, wordt de helft van de tienden van een vijftal Zeeuwsche kerken in de nieuwe kapittelkerk geïncorporeerd, terwijl de andere helft voor de curalen der parochiekerken blijft. [2]) Wanneer in een vroeger tijdperk, in 1188, aan die van Hogeland op Walcheren door bisschop Balduinus vergund wordt eene eigen kerk te stichten, afhankelijk van hunne moederkerk (waarin de dienst door drie geestelijken verricht werd), wordt ten

---

De graaf zoude door zijne overwinning recht verkregen hebben op de kerken in West-Friesland; de inkomsten en tienden daarvan zouden hem als patroon zijn toegekomen. Hij zoude naar het algemeen bij bedijkingen heerschende gebruik in plaats van de 10e de 11e schoof hebben gevorderd.

Het komt ons echter onwaarschijnlijk voor, dat hierin de reden moet worden gevonden van den algemeenen tiendplicht, dien de graaf zonder eenige uitzondering aan alle onderworpenen oplegde. Wel kan voor die meening pleiten, dat vóórdat het verdrag met den graaf tot stand kwam, verscheidene West-Friesche gemeenten afgevaardigden benoemd, en aan den Utrechtschen bisschop en den officiaal beloofd hadden, dat, voor zoover deze afgevaardigden hen, en hun land en de kerken, in hun land gebouwd, zouden verbinden, zij zich daaraan zouden houden (v. d. Bergh II. 285, v. Mieris I. 476) en verder dat de zoenbrief van graaf Jan en de bewoners van dat land van 1299 inhield: „Voirt soo sullen die gifte van allen kercken in Westvrieslant ons ende onsen nacomelingen ewliken toebehoren alsoe verre als die heren van Utrecht ende die abt van Egmond niet getoghen en konnen, dat sy hem toebehoirt met recht" (v. d. Bergh II. 506), waaruit blijkt, dat de graaf het patronaatsrecht van vele kerken in West-Friesland bezat, maar de tiendplicht werd zonder uitzondering aan alle West-Friezen opgelegd, ook aan die, van welker kerken de abt en de bisschop patronen waren, zoodat men zou moeten aannemen, dat de graaf aan dezen de tienden, die zij van hunne kerken trokken, ontnam, maar hun de aanstelling van den pastoor liet houden. Hiervan blijkt uit de akte evenwel niets.

[1]) v. d. Bergh I. 108

[2]) v. Mieris II. 118.

aanzien der tienden bepaald: „decime..., quas percipere tres solebant presbyteri, in quatuor partes equales dividerentur et singuli sua portione contenti, persone pensionem debitam quam prius accipere solebant redderent absque diminutione" [1]).

Meestal was echter de toestand anders en was het de patroon der kerk, die de tienden genoot.

Aan de kerk van St. Marie behoorden verscheidene Zeeuwsche kerken en tienden; zoo bezat zij: „ecclesiam in Sobburch cum appenditiis suis, videlicet Sobburghendijk, Catz, Etzinge, Bakaerke, Vlissinghe, Commerskaerke, Oistersubburch, Uithem, cum tota decima [2]) et cum oblatione altaris, Westmunster dimidiam partem cum dimidia parte decimarum . . . . et dimidia parte oblationum altaris . . . .", en nog een zeer groot aantal andere kerken en dorpen door geheel Zeeland, waarvan haar alle tienden en alle altaargaven toekwamen [3]).

Een van de grootste Zeeuwsche tiendheffers was mede het kapittel van St. Pieter te Utrecht. Paus Innocentius III, dit kapittel in 1216 in zijne bezittingen bevestigende, verklaarde: „de Gerolsdike, de Emelnesse, de Wulfardesdike, de Sabbingen [4]), de Wagenkerken, de Clotinge, de Gous, de Vinningen, de Elewoldesdike, de Munstre, de Gapinge, de Nortmunstre [5]), de Sandic [6]), de Herradeskerke, de Emekerke, de Almesfote [7]), de Tiecellineskerke . . . . ecclesias

---

[1]) v. d. Bergh I. 104.

[2]) Een vierde van den tiend te Sutburg was door het klooster aan graaf Floris III afgestaan, maar door zijn zoon in 1198 teruggegeven (v. d. Bergh I. 110).

[3]) v. Mieris I. 243, zie ook Kluit. Codex Diplom. 1e stuk, 519, 2e stuk 605 vlg. Ook de tienden te Meliskerk behoorden aan het klooster te Middelburg (v. d. Bergh I. 205); zie ook v. d. Bergh I. 252.

[4]) In 1279 gaf het kapittel de helft der tienden aldaar en in West Ambacht uit (v. d. Bergh II. 160).

[5]) In 1260 gaf het kapittel de helft der tienden van 200 gemeten aldaar in pacht (v. d. Bergh II. 33).

[6]) In deze plaats bestond de congrue portie van den dienstdoenden geestelijke der kerk in $^1/_3$ der tienden (v. d. Bergh I. 84).

[7]) De tienden dezer plaats gaf het kapittel in 1241 aan heer Nicolaas van Putten in erfpacht, „ita tamen, ut jus conferendi ecclesiam de Almesvute penes predictum capitulum remaneat"; een voorbeeld van afscheiding van verschillende tot het patronaat behoorende rechten; tevens levert deze acte nog een voorbeeld der congrue portie van den pastoor op, daar het kapittel afstaat: „decimam totalem, praeter portionem presbytero ab antiquo assignatam apud Almesvute" (v. d. Bergh I. 208). Vgl. ook nog voor de congrue portie eene

cum capellis, decimis et aliis pertinentiis earum . . . . confirmamus" [1]).

Ook de tienden te Wissekerke en Scuzellinkerke [2]), te Vosmarshueck en Cleverskerke [3]) behoorden aan dit kapittel.

De graaf van Holland en Zeeland kreeg in dit laatste gewest eerst aanzienlijke inkomsten aan tienden, toen hij in 1310 met het kapittel van St. Pieter eene ruiling aanging [4]), waardoor hij alle tienden bekwam, die het kapittel in Zeeland bezat, een ruil, drie jaar later door den paus bekrachtigd [5]); een bewijs, dat zelfs de paus de gestrenge voorschriften van het kerkelijk recht omtrent het verleenen der tienden aan leeken niet in acht nam. Het patronaatsrecht van de kerken, waartoe die tienden behoorden, werd in 1310 tevens bij afzonderlijke acte door het kapittel aan den graaf overgedragen [6]).

Vijf jaar later ging deze een verdrag aan met de edelen, die, voordat hij de genoemde tienden in eigendom verkreeg, ze van het kapittel van St. Pieter in leen hadden gehad. Verschillende bepalingen werden over het voortduren dier leenen getroffen; onder andere kwam men hierin overeen, dat, wanneer het pastoraat eener kerk openviel, de leenman van de tienden, welke aan die kerk annex waren, een geschikten persoon mocht aanwijzen om de vacante plaats te vervullen [7]).

In *Utrecht* waren het uit den aard der zaak de bisschop en de Utrechtsche kapittelen en conventen, die bijna alle tienden in handen hadden.

Zoo was het te Lopik en te Bonrepas het kapittel van St. Marie,

---

oorkonde van 1255, waarbij het kapittel ten Dom in erfpacht uitgeeft: „decimam in Scobbende sitam ..... decima sacerdotali et dote ipsius ecclesie exceptis" (v. d. Bergh I. 330).

1) v. d. Bergh I. 144.

2) v. d. Bergh I. 209.

3) v. d. Bergh I. 291.

4) Zie over dezen ruil een aantal oorkonden bij v. Mieris II. 107, 109 vlg.

5) v. Mieris II. 111.

6) v. Mieris II. 113.

7) v. Mieris II. 153. In de 12e en 13e eeuw treffen we het kapittel van St. Salvator nog aan in het bezit van tienden te Krabbendyke. (v. d. Bergh I. 107) en Stavenisse (v. d. Bergh II. 198); ook het klooster Rijnsburg had op Walcheren tienden, die het van den Utrechtschen bisschop had gekregen (v. d. Bergh I. 242).

dat de tienden bezat en ze in 1282 in leen kon geven [1]; eene eeuw later gaf het diezelfde tienden benevens die te Zevender, welke ook van het kapittel afkomstig waren, in erfpacht [2]; hetzelfde kapittel had van zijn stichter, bisschop Koenraad, de tienden binnen de parochie Houten in eigendom gekregen, „quae proveniunt de villis vel insulis in eadem parochia jacentibus" en verdedigde in 1227 met succes zijne rechten daarop tegen den graaf de Goye, die beweerde ze van den bisschop in leen te hebben gekregen, doordien het de longi temporis praescriptio kon bewijzen [3].

In 1216 bezat het kapittel van St. Jan o a.: „villam Midrecht cum ecclesia, terra, decima" [4], dat van St. Pieter de kerk van Amerongen met hare kapellen, tienden en verder bijbehooren [5].

In Abstederveld en Abstederbree waren de tienden voor de helft het eigendom van de Abdij van St. Paulus, voor de andere helft van het convent van St Servaas [6].

Terwijl de Hagesteinsche tienden aan de moederkerk aldaar en aan haren pastoor toekwamen, was de dienaar der kerk van Vianen van de tienden binnen die heerlijkheid, waarvan een der Utrechtsche kapittelen — waarschijnlijk dat van St. Salvator — het genot had, geheel verstoken. Toen de parochiekerk van Vianen in 1433 van de moederkerk te Hagestein werd afgescheiden, geschiedde dit o.a. op deze voorwaarde, dat de pastoor te Vianen niet „uyt hoofde van gebrek, van armoede of van eenig ongeval" tot zijn onderhoud aanspraak zoude maken op de tienden, die het kapittel aldaar bezat. Iedere nieuwe pastoor had, alvorens door het kapittel in de parochiekerk gesteld te worden, een plechtigen eed af te leggen, dat hij nimmer van de kapitteltienden iets tot zijn onderstand zoude eischen. [7]

---

[1] v. d. Bergh II. 528.

[2] Vgl. eene acte, overgelegd in een proces voor de Rb. te Utrecht in 1854. W. v. h. R. n°. 1577.

[3] v. Mieris I. 203.

[4] v. d. Bergh I. 145.

[5] Sloet I. 450.

[6] Vgl. een vonnis der Rb. te Utrecht, gewezen, 4 Maart 1842. Meylink. Bijl. n°. 24.

[7] Zie v. Mieris IV. 1021, 1022, benevens een vonnis der Rb. te Gorinchem van 18 Dec. 1841. Meylink. Bijl n°. 30. Hagestein en Vianen behoorden vroeger tot Utrecht.

De eerste, in wiens bezit we in *Brabant* tienden aantreffen, is de bisschop van Luik, onder wiens dioecese Brabant behoorde. Bij gelegenheid, dat koning Otto III in 992 aan eene nieuwe gestichte kerk te Nivelles (in Zuid Brabant [1]) goederen in de villa Ardinella schenkt, bevestigt hij tevens de gift van den Luikschen bisschop, die de gansche tiende dier villa „ex ratione sui Episcopatus" aan de genoemde kerk had afgestaan [2]).

In 1131 noemt de Brabantsche hertog tiendrecht een jus parochiale. Hij heeft binnen de parochie Leuven goederen aan een door hem gesticht klooster geschonken; opdat de monniken vrij zouden zijn van alle parochiale lasten en zich onverdeeld aan den dienst des Heeren konden wijden, bevrijdt hij de goederen van den tiendlast, die er op drukte, door met goedkeuring van den Luikschen bisschop „pro decima termini Lovaniensis parochiae qui claudebatur hoc procinctu et pro decima omnium qui ibi haberentur," een jaarlijkschen cijns uit zijn allodiaal goed in de plaats te stellen [3]).

In 1189 treffen we een priester en kanunnik te Luik aan, op wiens grond eene kerk gebouwd was; bij gevolg was hij er patroon van en kon over het personaat zoowel als over de tienden en gaven der geloovigen vrij beschikken [4]).

De domproost van Utrecht had recht op de tienden o.a. te Hese; de acte, waarin dit vermeld is, maakt tevens gewag van het feit, dat bisschop Adelbold van Utrecht, die in de eerste helft der 11^{e} eeuw leefde, met zijne Brabantsche plichtigen was overeengekomen, dat zij den tiend niet op de gewone wijze in natura zouden behoeven te voldoen, maar met eene vaste jaarlijksche uitkeering konden volstaan. Hoe gaarne de domproost, in wiens handen de bisschoppelijke tienden later gekomen waren, dit contract ook te niet had gedaan, de plichtigen konden het bewijzen en hij moest met de gefixeerde bedragen genoegen nemen [5]).

---

1) Meer dan eene oorkonde, die wij hier bespreken, heeft betrekking op tienden, buiten onze tegenwoordige provincie Brabant gelegen. Ter meerdere verduidelijking van den toestand van de tienden in het vroegere hertogdom Brabant meenden wij ons niet strikt aan de grenzen van het Nederlandsche gewest te behoeven te houden.

2) Miraeus II 616.

3) Miraeus I. 92.

4) Miraeus I. 190.

5) Sloet I. 434,435.

Evenals in andere provinciën zijn ook in Brabant verscheidene tienden, waarvan de kerkelijke oorsprong niet meer na te speuren is. [1])

Somtijds is die oorsprong duidelijk, doordat òf de kerk, waartoe de tiende behoort, mede wordt overgedragen, òf in de acte wordt vermeld, dat de tiend van eene kerk afkomstig is. Zoo staat in 1263 Godfried van Cruiningen met zijne vrouw aan de abdij Tongerloo af een gedeelte van de tienden der kerk te West Tilburg benevens het patronaat der kerk. [2])

In 1241 had de abdij van Beatrix van Gageldunck reeds verkregen alle rechten, die zij op de tienden van de kerk dierzelfde parochie bezat. [3])

Belangrijk is nog eene acte van 1253, waarin paus Innocentius bekrachtigt eene gift van hertog Hendrik aan eenige kerken van verscheidene tienden, waarvan hij prebenden wilde hebben ingesteld, „jure patronatus in eisdem prebendis sibi et suis heredibus reservato." [4])

Wat *Limburg* betreft, ook hier is de toestand niet anders geweest als elders.

In 1132 is te Maastricht de parochiekerk van St. Servaas de eenige, die aldaar de tienden int en een tienddistrict heeft. [5])

Ook in het verdere Limburg noemde deze kerk vele tienden de hare, zoo te Egt, waar de groote en kleine tienden haar toebehoorden, aan welk genot de restauratie der kerk aldaar onafscheidelijk verbonden was, en te Weerd. [6]) De persona van Blerik en Berkel was gerechtigd tot $^1/_3$ der tienden aldaar, het klooster te Ophoven tot de overige $^2/_3$. [7]) De patroon der parochiekerk te Roermond had recht op de smalle tienden daar ter plaatse, [8]) terwijl het patronaat der parochiekerk te Venlo onafscheidelijk behoorde tot „decimam in Venle, tam praedialem quam personalem". [9])

---

[1]) Zie b.v. MIRAEUS I. 761 en 762. Charters en Geschiedenis betrekkelijk het Land van Ravesteyn, door Dr. C. R. HERMANS. 56.

[2]) MIRAEUS I. 428.

[3]) MIRAEUS II. 762; zie ook eene acte diss. 76.

[4]) v. D. BERGH I. 305.

[5]) MIRAEUS I. 95.

[6]) SLOET II. 650, 651.

[7]) SLOET II. 616.

[8]) SLOET II. 579bis.

[9]) SLOET II. 667bis; zie ook nog O. Cart. 103.

Voordat de Utrechtsche bisschop wereldlijke macht in het Oosten van *Overijssel* bezat, beschikte hij er reeds over tienden, ongetwijfeld door het Capitulare de partibus Saxoniae in zijne macht gekomen. In het midden der 11e eeuw droeg bisschop Bernold aan den klerk Adolf eene Twentsche tiende over van 10 Deventersche ponden. [1]) De kerk van Steenwijk, die ter zijner beschikking stond, gaf bisschop Herbert met alle hare tienden in 1141. aan het convent van Ruinen, nadat hij ze eerst aan den heer dier plaats in leen had geschonken. [2]) In 1206 krijgt bisschop Dirk van Utrecht van den abt van Ruinen onder meer goederen de kerk te Steenwijk weder terug: „ecclesiam de Steenwic cum capellis, decimis .... excepta decima de Hesla (Havelte), quam abbas sibi et ecclesie sue liberam retinuit . . . , ecclesiam de Burgunda (Borne),... decimam quoque duarum domorum in Pleist et alias decimas quascunque habuerat ecclesia sua sive apud Sinderen sive apud Almelo." [3]) In 1211 beschikt de bisschop over tienden te Vollenhoven. [4])

Opmerkelijk is ook eene oorkonde, waarbij bisschop Otto aan de „Fresones de Lammerbruke" in 1165 ter bewoning en gebruik afstaat eene strook grond in de buurt van Kuinre met recht daar eene kerk te stichten, onder voorwaarde dat zij voor iedere bebouwde „virga terrae" jaarlijks een „denarius pro decimatione" zullen voldoen. [5])

In 1176 verkrijgt de campanarius te Deventer van bisschop Godfried de tienden van Ilburg in het kerspel Luchere; [6]) negentien jaar later wordt eene gift van den proost van Deventer aan het kapittel dier stad van tienden te Bursen door bisschop Baldwinus bevestigd. [7])

In de marken Withmen, Ittersen en Zwolle stonden de oude tienden oorspronkelijk ter beschikking van den Utrechtschen bisschop, [8]) evenzoo in Zalk en Welsum. [9])

---

1) O. Cart. 92.

2) Oorkondenboek van Groningen en Drenthe. I. 21.

3) Oorkb. Gron. en Dr. I. 29, 30.

4) Oorkb. Gron. en Dr. I. 36.

5) Racer. Overijsselsche Gedenkstukken II. 273. Zie verder over tienden, waarover de Utrechtsche bisschoppen in het Noorden van Overijssel beschikten: Register van Overijselsche oorkonden I. n°. 29 en 30.

6) Lindeborn. Historia Episcopatus Daventriensis. 71.

7) Register II. n°. 392.

8) Oorkonde van 1207. Lindeborn 72; zie voor de novale aldaar: diss. 72.

9) Acte van 1213. Racer II. 187 vlg.

In 1216 verzekert Paus Innocentius III aan het kapittel van St. Pieter: „de Dhelden, de Ulsem . . . . ecclesias cum capellis, decimis et aliis pertinentiis earum." [1]) De tienden te Wesepe gaf de bisschop in 1230 aan de kapel van St. Lambert te Deventer; [2]) de Lebuinuskerk aldaar kreeg in hetzelfde jaar van hem een zeker bedrag uit de tienden „in veno propre Daventriam et Colmeschate sitis". [3]) Met zijne grove en smalle tienden in Nijenhuis en Ramele beleende hij leeken, die ze weder verder uitgaven; in het kerspel te Nijensteden en te Hemis had hij het patronaat der kerken met de tienden „tam praediales quam personales et minutas" in handen van leeken gebracht, die ze in 1326 met zijne goedkeuring aan het convent te Zwartewater verkochten. [4]) Andere geestelijken, als de proost van Deventer, handelden evenzoo, [5]) zoodat het geestelijk karakter van vele kerkelijke tienden ook in dit gewest door de schuld der geestelijke gezaghebbers zelf moest verloren gaan.

Al waren ook in *Drenthe* vele tienden uit het bezit der kerk geraakt, ze werden daar in de 14e en 15e eeuw nog steeds als eene kerkelijke opbrengst beschouwd, getuige het Drentsch kerkelijk of Seendrecht, waarin tienden gerekend werden tot de zaken, die onder dat recht vielen. [6])

De Utrechtsche bisschop had door geheel Drenthe heen groote tiendbezittingen. Zoo treffen wij hem in 1141 in de buurten van Ruinen en Meppel en te Anrepe onder Assen, [7]) in 1152 in de buurt van Ruinerwold, [8]) in 1177 op de Overijsselsche grenzen aan

---

1) v. d. Bergh I. 149.

2) Lindeborn. 88.

3) Register III. n°. 982. (Zie ook n°. 981).

4) Tijdrekenk. Register op het Oud-Provinciaal Archief van Overijssel, door Mr. I. v. Doorninck. 19, 42 en 43.

5) Zie eene acte van 1284, waarbij Goossen, proost van Deventer, verklaart, dat Arnold van Oxe aan vrouw Margreet, abdis van het convent ter Hunnepe, met zijne toestemming heeft verkocht de tienden van 5 akkers, aan den proost leenroerig (Tijdr. Reg. 29, 30).

6) Seendrecht van 1332. Oorkb. Gron. en Dr. I. 234; en een Seendrecht van onzekeren datum. Drentsche Rechtsbronnen uit de 14e, 15e en 16e eeuwen door Mr. S. Gratama. (Werken der vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht. Eerste reeks, n°. 17) 53, 54. Zie diss. 83.

7) Oorkb. Gron. en Dr. I. 22.

8) Oorkb. Gron. en Dr. I. 23.

het riviertje de Reest, [1]) in 1215 te Leeuwte, [2]) in 1223 te Gieten [3]) als rechthebbende op tienden aan, van wien anderen hunne rechten ten deze afleidden.

Naast den bisschop waren het vooral de Utrechtsche kapittelen, die groote tiendheffers in Drenthe waren, zoo de Domkerk, die blijkens een staat van hare Drenthsche inkomsten in het begin der 13e eeuw zeer vele tienden in dit gewest bezat, die zij gewoon was aan aanzienlijke Drenthen te verpachten. [4])

Volgens het Drenthsch leenregister van 1378 hielden in dat jaar een aantal Drenthsche edelen en eigenerfden in ongeveer vijftien dorpen over geheel Drenthe tienden van de Utrechtsche Domkerk in leen. [5])

De proostdij van St. Pieter had in het begin der 14e eeuw een aantal tienden in Drenthe in handen; [6]) in het midden dier eeuw werden de buren van Loon aangemaand, om het kapittel van St. Marie te Utrecht de groote en kleine tienden te voldoen. [7])

Evenals elders hieven in Drenthe ook de kloosters vele tienden, zoo de conventen te Ruinen, [8]) Assen, [9]) Dikninge, [10]) die dikwijls door tienden van leeken te koopen deze na een intermediair leekenbezit weder in geestelijke handen brachten. [11]) Ook de parochiegeestelijkheid had het genot van meer dan eene tiende; zoo kwamen den

---

1) Oorkb. Gron. en Dr. I. 27.

2) Oorkb. Gron. en Dr. I. 40.

3) Oorkb. Gron. en Dr. I. 46.

4) Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Groningen. dl. V. 59, VI. 282.

5) Magnin. Besturen in Drenthe II, 1e ged. 118.

6) Oorkb. Gron. en Dr. I. 137 vlg.

7) Oorkb Gron. en Dr. I. 308.

8) Oorkb. Gron. en Dr. I. 29. In 1206 verklaart bisschop Dirk aan het convent te Ruinen in ruil voor andere goederen (zie diss. 60) te geven: „ecclesiam nostram de Beile cum capella de Burch cum decima quinque domorum in Burch, cum decima in Wisnare et omnibus earum attinenciis."

Zie ook Oorkb. Gron. en Dr. I. 43, waar in eene acte van 1217 het klooster van Ruinen in tal van tienden wordt bevestigd.

9) Oorkb. Gron. en Dr. I. 199, waar het klooster te Assen door bisschop Johannes in 1322 in het bezit van tienden wordt bevestigd.

10) Oorkb. Gron en Dr. I. 254, waar door rechterlijke uitspraak in 1339 het klooster Dikninge in een tiend gehandhaafd wordt.

11) Vgl. o. a. een koopbrief van 1382, waarbij het klooster te Assen de tienden te Rhee van den heer van Koevorden verkrijgt (Oorkb. Gron. en Dr. II. 67), en een van 1335, waarbij Otto van Norg „den tyenden to Halen" aan het convent Dikninge verkoopt. (Oorkb. Gron. en Dr. I. 245).

pastoor te Beilen in 1292 de tienden te Holte toe, [1]) en wordt van de groote en kleine tienden te Arth getuigd: „quas curatus ecclesie in Swele nomine ecclesie sue percipere consuevit." [2])

De tienden, die voor *Friesland* door de Magnuskerken als hemelschatting werden opgelegd, [3]) worden in de Seendrechten later herhaaldelijk met nadruk verordend. Ook de algemeene wereldlijke 17 kesten of keuren maken er gewag van als van eene belasting, die aan de kerk moest worden betaald, minder de 7e, dan wel de 9e keur, die den Friezen zeven wegen waarborgt, vier te water en drie te lande; worden zij van 's konings wege belemmerd, dan mogen ze hunne schade verhalen op de belasting, die ze hem hebben op te brengen; geschiedt dit van wege den bisschop, dan op: „da thins ende tienda." [4])

De oud-kerkelijke rechten, waarin, kenmerkend voor hun geestelijk karakter, telkens over tienden gehandeld wordt, zijn gestreng op dit punt: het Westerlauwersche Seendrecht behelst in zijne voorrede eene aanmaning van den deken aan hen, die geld of tienden schuldig mochten zijn aan de hoofdkerk of kapel, om dit te voldoen, voordat er eene klacht daarvan geschiedde in het Seend; [5]) § 1 van dat Seendrecht verordent, dat waar eene gewijde stede en altaar is, waar begraven en gedoopt wordt, elk zijne tienden moet geven aan het Godshuis, waartoe hij behoort, eene bepaling in overeenstemming met de Capitularia en het canoniek recht. [6])

---

1) Oorkb. Gron. en Dr. I. 130.

2) Oorkb. Gron en Dr. I. 245.

3) Vgl. diss. 17.

4) v. Richthofen. 14—17.

5) v. Richthofen. 401: „Alle dae jenna deer to der haudstoe jefta toe dae capellum, deer al deer wt tacht ende timmerad se, eniges jeldis schieldich se, ina waxschot, ina buterschot, ina deeckma, ina minra schot iefta ina mara schieldum, deer monie ick alle lioden to, datse diese goedeshusem hiara schielda eer der clage betellie, also fyr sose onbanplichtich willet bliwa."

In het Schoutenrecht § 40 wordt ook gesproken van den „haudstoed deer di deeckma to geed" (de hoofdkerk waar de tiende toe gaat). v. Richthofen. 393.

6) v. Richthofen. 406: „Dat is riucht, wheerso een vyede stoe is, ende die prester een wyeden alter haet ende deer lijkfellinga ende kyndkerstinga sint, soe aegh aller manna lyc syn deeckma toe iowane, ti da godeshuse deer hi binna setten is."

En § 3 verordent, dat de kapelaan den bisschop moet dienen met den hoofdpriester al naar hunne gegoedheid dit toelaat, en wel van de tienden, die zij ontvangen. Wie geene tienden ontvangt, behoeft geen dienst te doen. [1])

Sanctie op de slechte nakoming stelde het Rustringer Seendrecht: 60 schellingen jegens den proost verbeurde de huisman, tegen wien de heffer met recht kwam klagen wegens weigering van tienden. [2])

Het Franeker Seendrecht van 1378 stelt een zeker bedrag vast, dat als tiend zal moeten voldaan worden. [3]) Evenzoo het Bolswarder Seendrecht van 1404. [4])

In Friesland zijn de tienden niet getrouw aan de kerk betaald. De monnik Emo wijt den Marcellusvloed van 1219 onder meer hieraan, dat het volk in Friesland geen tiend voldeed. De priesters begaan volgens hem eene doodzonde, als ze niet verkondigen, dat ook de kleine tienden moeten worden opgebracht; iedere leek wete, dat hij tienden hebbe te betalen. [5]) En ook de monnik Menko, hoewel niet zoo gestreng op dit punt als zijn ambtgenoot, oordeelt de overstrooming van 1267 een gevolg van het niet opbrengen der tienden. [6])

---

[1]) v. Richthofen. 406: „Dat is riucht, dat da cappellapapen da biscop tienia schillet mitta haudpriester, al bi dio deer hiara qued to ledet. So schillet hia den tienst duaen of da deeckma deer hya nimet, ende di deer neen deeck onfucht die ne thoer neen syenst dwaen."

[2]) v. Richthofen. 129: „Sa hwer sa thi tegothere clagande kumth. and thi werere thet wreith thete husing ene him raflike halde, thet hi sextich skillinga breke with thene progost."

Het kerkelijk karakter der tienden komt nog goed uit in § 20 van het keizer Rudolphsboek, waar verboden wordt tienden te geven aan landsheeren. „Ick wrbiede io, dat i eniga landishera iowe tins ende tienda, merr da riuchta hofschielda", enz. (v. Richthofen. 432).

[3]) v. Richthofen. 477: „Item fan da deeckma van da hues to rekenen aen halligher."

[4]) v Richthofen. 483, 484. Naast § 8: „Dat ma dae praesteren scel nen tyande iae far der pondsmeta" luidt § 12: „Elc huus dat reckende (rookende) is, scel iaen een halling to dekema; dy iaen deern dat naet dat, een hael pond wrbered." Zie ook: Punten van rechtsoefening gemaakt bij de ingezetenen van Wildinge van 1379: „So scele elich hus ane balling to decma jowa ende nate meer." (Schwartzenberg. I. 242) Vgl. verder: Telting, Themis 1874. 553 vlg.

[5]) Kronyken van Emo en Menko, Abten van het klooster te Wittewierum. (Werken van het Hist. Genootsch.) 68.

[6]) Kronyken 221.

Van enkele Friesche tienden zijn nog berichten bewaard gebleven; zoo bezaten convent en kerk van St. Odulfus te Stavoren grove en smalle tienden van wege de kerk; in welker genot bisschop Andreas hen herstelde in 1132, nadat zijne voorgangers ze aan leeken in leen hadden gegeven; de brief des bisschops is door paus Innocentius III bevestigd. [1])

Zoo werd nog in 1478 de jongere priester te Oosthem in Wijmbritseradeel aangesteld op voorwaarde, dat hij niets zou trekken van bijzondere inkomsten, die de hoofdpriester tot dusver had ontvangen, noch van de tienden van het land, maar dat daarentegen het land van den jongeren priester vrij zou zijn van tiend. [2])

In 1399 ontmoeten we in Friesland een tiendrecht in handen van hertog Albrecht van Beieren. Hij geeft in dat jaar aan die van Oostergo en Westergo het voorrecht, dat zij kunnen volstaan als tienden, (die den graaf toekwamen volgens zijne verklaring „ouermits onsen Heerlicheyt"), „den twalifsten scoof" op te brengen. [3]) Dat we hier met een in zijn oorsprong kerkelijk tiendrecht te doen hebben, behoeft, na al hetgeen we reeds opmerkten, niet nader uiteengezet en wordt bovendien voldoende gestaafd door de geschiedenis van Oostergo en Westergo, welke landen vroeger aan den Utrechtschen bisschop behoorden. [4])

Wat de *Groningsche* tienden betreft, de Fivelingoër en Ommelander Seendrechten bevatten dezelfde bepaling als het Westerlauwersche: dat de tienden door een ieder behooren gegeven te worden aan de kerk, waar begraven en gedoopt wordt en het altaar is [5]).

Ook de Loppersummer Seendbrief van 1424 maakt er gewag van.

---

[1]) Tegenwoordige Staat van Friesland I. 322; Oudheden en Gestichten van Friesland I. 470.

[2]) Charterboek van Friesland I. 680: „Item, thy jonger Prester schel hem van nen fruchten . . . . noch van dy Landis thyaenda . . . . naet van onderwynda deer dy Persona aldus lang thoe heerd haeth ende plyget tho hebben . . ., mer des Jongera Prestersland schel vry wessa van da tyaenda, want hij den Goedes tyenst mey foerd sterckya schel," enz.

[3]) Zie dit stuk, waarin bovendien vrijdom van alle smaltienden wordt verleend en bepalingen worden gegeven omtrent de wijze waarop de vertiending moet plaats vinden, bij Telting, Themis 1874. 575 vlg.

[4]) Zie deze geschiedenis bij Raedt van Oldenbarnevelt, Themis 1866. 32 vlg.

[5]) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. I. 199.

Daarin lezen we § 19: „Van Teynde. Die teynde to nemen als een zeede ende gewoente is, dat is dat teynde lam; ende waer dat tal niet vuel enis, voer elck lam een munster pennynck of eyn ocken groet; ende voer elken kalf elf munster pennigen of elf ocken groet" [1]).

Wat verder omtrent de Groningsche tienden bekend is, staaft de opvatting, dat zij van kerkelijken oorsprong zijn geweest.

Aan het personaatschap der Martinikerk te Groningen was, naar eene uitspraak van het jaar 1358, de opbrengst van hare grove en smalle tienden verbonden [2]). Dė abdij Overwater te Munster en het convent der geestelijke maagden te Groningen bezaten uitgestrekte tienden over een aantal dorpen in de geheele provincie. De tienden der Westfaalsche abdij, tienden zoowel van gewassen als van vee, welke onder de proostdij Uskwerd en het personaatschap van Baflo gelegen, zich behalve over deze plaatsen uitstrekten over de dorpen Halveambt, Ubbega, Innersdijk, Middelstum, Menkeweer, Onderwierum, Stitswerd, Edingweer en Doornwerd, werden meer dan één maal bij gedeelten aan leeken in leen en achterleen uitgegeven, doch kwamen later in hun geheel weder in geestelijke handen, n.l. in die van den abt van Selwert, terug. [3])

De tienden van het Groningsche convent lagen in het Gorecht in Noorddijk, Middelbert en Westerbroek. [4])

Over de tienden in het Noordwesten der provincie, in de Marne, Hornhuizen, Vierhuizen, Niekerk, Vliedorp, Ulrum, in de Klei en in het Westerdeel van de Marne, beschikten in 1523 „Praepositus ecclesiae Paderbornensis, Canonicus et Camerarius terrae Phrisiae Monasteriensis Diocecis, totumque Capitulum ecclesiae Monasteriensis"; welke tienden eene eeuw te voren hoogst waarschijnlijk alle, zeer zeker gedeeltelijk, in dezelfde handen waren. [5])

De bisschop van Munster verklaart in 1516 uit te geven: „decimam nostram praepositurae nostrae in Loppersum terrae Frisiae

---

1) v. Richthofen. 314.

2) Oorkb. Gron en Dr. I. 316.

3) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. I. 232 vlg, waar een aantal acten zijn opgenomen, die op de uitgestrekte Groningsche tienden van het convent betrekking hebben.

4) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. VI. 300.

5) Zie Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. I. 248.

nostrae Monasteriensis diocesis", [1]) onder welke proostdij 22 kerspelen behoorden. Ook onder de tafelgoederen van den Utrechtschen bisschop vinden wij in het midden der 15e eeuw Groningsche tienden. [2]) Ongeveer eene eeuw later worden onder de inkomsten der Farmsummer proostdij „Lammergelt" en „Tynden offte Decimen" genoemd. [3]) In het midden der veertiende eeuw behoorden onder de inkomsten van het Domkapittel eene menigte tienden in de drie noordelijke provinciën [4]); de tienden te Haren en te Helpen, talrijke malen aan leeken in leen uitgegeven, waren oorspronkelijk ook van de Utrechtsche Domkerk [5]); bewijzen genoeg voor het kerkelijk karakter der voormalige Groningsche tienden.

AFDEELING III. DE OUDSTE GESCHIEDENIS DER NOVALE TIENDEN.

Een zeer gewichtig argument voor den kerkelijken oorsprong in deze gewesten levert de oude geschiedenis van het novale tiendrecht op. Zij leert ons, dat er een tijd geweest is, waarin iedere grond, die voor het eerst in cultuur gebracht werd, de tienden aan de kerk behoorde op te brengen, een feit, waaruit mag afgeleid worden, dat zij de eenige tiendhefster is geweest, aan wie alle tienden toekwamen [6]). De aanspraken, die de kerk nog op de novalia kon doen gelden, waren een overblijfsel uit den tijd van haar algemeen tiendrecht, dat het karakter eener geestelijke inkomstenbelasting bezat. [7])

---

1) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. I. 220, dl. III. 253. Zie ook voor deze en verscheidene andere op tienden betrekking hebbende acten der Noordelijke provinciën: v. RICHTHOFEN. Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte. 1023. 1024.

2) DRIESSEN Mon. Gron. II. 306, 405.

3) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. V. 222.

4) Oorkb. Gron. en Dr. I.241.

5) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. VI. 295 en 296.

Uitvoeriger den wij het hebben kunnen doen, is de vraag naar den oorsprong der tienden in de drie noordelijke provinciën behandeld in twee lezenswaardige artikelen van de hand van Dr. G. ACKER STRATINGH, waarnaar we meermalen hebben verwezen: Over Tienden in de Friesche landen, tusschen Flie en Wezer, inzonderheid in de Ommelanden. Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Groningen. dl. I. 193 vlg. en: De Tienden in Drenthe, 't Gorecht en Groningen, in Bijdragen. dl. VI. 279 vlg.

6) Zie de Aanteekeningen op de Inleidinge tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid van DE GROOT door Mr. S. J. FOCKEMA ANDREAE. deel II. 135.

7) Zie over de tienden van novalia: diss. Hoofdstuk IX.

We zullen trachten te bewijzen vooreerst, dat hier te lande onaangevochten de kerk in het genot van de novale tienden geweest is, en ten tweede, dat leeken hunne rechten ten dezen aanzien van haar hebben afgeleid. Voor de eerste dezer stellingen pleiten de volgende oorkonden en uitgiften.

Gelderland: In 1059 verklaart Bisschop Willem van Utrecht, aan de St. Walburgkerk in Zutfen te schenken: „jure perpetuo tenendam . . . . decimam insularum a Riinen usque Arnen et ab Arnen usque Daventriam, insularum dico, que etsi sint, nondum arantur et earum, que ex alluvione Reni et Isle adhuc congeri debent, sive in medio flumine sint, sive ripam tangant." [1])

Tiendrechten, die anderen op dezen alluvialen grond beweerden, werden met succes door de Zutfensche kerk bestreden, gelijk blijkt uit eene uitspraak van 1245, waarbij het eiland van zekeren Bertold, later aan zijn zoon Rodolph toekomende, krachtens de genoemde schenking aan de Zutfensche kerk plichtig werd verklaard [2]); zelfs de machtige heer van Bronkhorst legde het hoofd in den schoot, en erkende in 1232 hare aanspraken op de novale tienden van een eiland, zich uitstrekkende van den ouden Bronkhorsterweerd tot Nierstad [3]).

In 1134 wordt het klooster Mariënweerd door bisschop Andreas van Utrecht begiftigd; het krijgt: „decimam universam majorem et minutam nove terre 45 mansorum in Thillo." [4])

In 1139 schenkt dezelfde kerkvorst aan het kapittel van St. Salvator: „omnis generis decimas . . . novalium que interiacent Meldrika ab oriente et Ravenswade ab occidente, Ryswich a septentrione et Solen a meridie"; [5]) in het bezit van welke Betuwsche tiende het kapittel veertig jaar later door paus Alexander III wordt bevestigd. [6])

In 1178 geeft bisschop Godfried van Utrecht aan hetzelfde kapittel terug: „decimas in Thrile, in Giscen et in Woldrichem, de quibus", — zoo verklaart hij — „non iuste michi suggestum fuerat ipsas esse novas decimas". [7])

---

1) Sloet I. 171, 172.
2) Sloet II. 657.
3) Sloet II. 558, 559.
4) Cart. van Mariënw. No. 2 (zie ook n°. 4).
5) Sloet I. 268.
6) Sloet I. 451.
7) Sloet I. 343.

Daarentegen was de „decima terre culte et inculte in parochia de Zandwic" in het bezit van het kapittel. [1])

In 1226 wordt het kapittel van St. Jan bevestigd in de novale tienden binnen de parochie Beusichem: „totam decimam de premissis terrulis que werde sive insule dicuntur, tam de nunc extantibus cultis et incultis, quam de hiis, si que in posterum fortassis per alluviem accreverunt, premissa decima de Radinchem excepta." [2])

In 1242 bevestigt bisschop Otto van Utrecht het kapittel te Emmerik in: „omnes decimas novalium in hengemunde, que nostris temporibus provenerunt et perpetualiter provenient... in Netterdhen, Vrasle, Wiken et in tota parochia Embricensi." [3])

Eenige jaren later, in 1255 begiftigt de aartbisschop Konrad van Keulen het kapittel te Zijflich met: „omnes decimas novalium infra terminos parochialis ecclesie Zeflicensis, que nunc sunt vel accrescere poterunt in futurum." [4])

Holland. In 1085 geeft bisschop Koenraad in ruil aan deken en kapittel van St. Jan, verscheidene moerasgronden: „Has vero terras", verklaart hij, „tali pacto dedi eis ut, si quando inhabitentur, decime et placita et omnis ecclesiastica et laicalis justitia ad eos solummodo pertineat." [5])

In 1139 schenkt bisschop Andreas aan het kapittel van St. Salvator alle novale tienden langs de Gouwe: „generis omnis decimas nove culture juxta Goldam." [6])

Twintig jaar later bevestigt paus Adriaan IV den Utrechtschen bisschop in zijn recht op de novale tienden in Holland. [7])

Als de Utrechtsche bisschop en de proost van den Dom aldaar aan de abdij Mariënweerd toestemming geven, om op haar goed Heimond in de parochie Naaldwijk, in het aartsdiaconaat van den proost gelegen, eene kapel te stichten, zijn zij het, die aan de abdij vrijdom van novale tienden verleenen, een bewijs dat zij daartoe gerechtigd waren. [8])

---

1) Acte van 1244. Sloet II. 653.
2) Sloet I. 498.
3) Sloet II. 633.
4) Sloet II. 753.
5) v, d. Bergh I. 59.
6) O. Cart. 214.
7) v. d. Bergh I. 88
8) Cart. v. Mariënw. n°. 26, 27.

De kerk van St. Pieter te Utrecht krijgt in 1237 van bisschop Otto: „decimam tam majorem quam minorem provenientem de novalibus, per Nobilem Virum Nicolaum Dominum de Putten jam excultis vel ab ipso vel ab aliis in posterum excolendis in Berwoudesmur et in omnibus aliis locis, ad ipsum Nicolaum vel suos successores pertinentibus." [1])

Dat de novale tienden tot kerken behoorden, bewijst nog eene acte van 1248, waaruit tevens is af te leiden, dat onder eene uitgifte van tienden die van novalen niet waren begrepen. [2])

We zagen reeds, dat de kerken van Sassenheim, Noordwijk en Voorhout, alle met de tienden, door Graaf Dirk II aan het klooster Egmond waren geschonken. In 1248 wordt die gift door graaf Willem II volledig gemaakt; hij geeft bovendien aan het klooster: „decimas novalium que rodelant vulgariter appellantur de Voerholt, de Noerteche et de Sassenem ecclesiarum, que ad predictam ecclesiam Hecmundensem pertinent pleno jure, cultas et in posterum excolendas a terminis decimarum ecclesiarum usque ad medietatem silve que Alardes rode dicitur et a salso mari usque ad flumen Leithenmeer." [3])

Het derde gedeelte dezer tienden wordt in het volgend jaar door den abt ter leen gegeven, „excepta decima nostra in Broec apud Sassenem, que jam exculte sunt et in posterum excolentur." [4])

In 1283 erlangt de Vrouwe van Gouda broektienden benoorden den IJssel in erfpacht van het kapittel van Oud Munster. [5])

Utrecht. Bisschop Dirk geeft in 1208 aan de St. Mariakerk te Utrecht de novale tienden „secus Leccam et secus Yslam". [6])

In 1131 staat bisschop Andreas aan de abdij van St. Truyen af eenige novale tienden in de villa Babiloniënbroek, [7]) waarin zij dertig jaar later door paus Victor IV, in 1178 door paus Alexander III wordt bevestigd. [8])

---

[1]) v. d. Bergh I. 200.
[2]) Vgl. diss. 140 vlg.
[3]) v. d. Bergh I. 260.
[4]) v. d. Bergh I. 266.
[5]) v. d. Bergh II. 283.
[6]) Matthaeus. de Reb Ultraj. 152.
[7]) O. Cart. 126 127.
[8]) v. d. Bergh I. 90, 99.

In 1126 schenkt bisschop Godebald de tienden van het broek behoorende bij Amerongen, Doorn en Coten aan het Domkapittel, „excepta sola decima, que pertinet ad ecclesiam de Amerungon, tam in paludibus quam in montibus". [1])

Zeeland. In het begin der 12e eeuw schenkt bisschop Burchard aan het kapittel van St. Salvator de kerken in de vier Vlaamsche ambachten: „ecclesiam de Bockholt et ecclesiam de Haseneche et ecclesiam in Axele et capellam Hulst cum omnibus appendiciis earum, decimis majoribus et minutis, cultis et incultis, acquisitis et acquirendis in perpetuum." [2])

Bisschop Otto bevestigt het kapittel van St. Pieter in 1245 in verscheidene groote en kleine novaaltienden op Walcheren: „decimam tam majorem quam minorem de novalibus terrae in Walachria, quae Prestersault appellatur et de terra quae ei in posterum per aquae alluvionem accreverit." [3])

De abdij Rijnsburg verkrijgt 3 jaar later van denzelfden bisschop: „novam decimam magnam et minutam nove terre vel novalium usque ad mensuram ducentorum gemet, que sita est in Walacria inter Lemmel et Dunhovede in officio Alardskinskerke." [4])

Ongeveer eene eeuw vroeger, in 1147, had het kapittel van St. Pieter aan twee gebroeders het privilege gegeven om van allen grond, dien zij binnen zijn tienddistrict in Zuid-Beveland mochten ontginnen, gedurende de drie eerste jaren bevrijd te zijn, en vervolgens ieder jaar met de helft der tienden te kunnen volstaan. [5])

Het kapittel van St. Salvator had op Schouwen en Duiveland de meeste, zoo niet alle novale tienden. [6])

Overijssel. In 1170 schenkt bisschop Godfried aan de kanunniken der St. Lebuinuskerk te Deventer: „omnem novam decimam in pago

---

[1]) O. Cart. 137. De kerk te Amerongen behoorde aan het kapittel van St Pieter; zie diss. 57.

[2]) O. Cart. 210.

[3]) v. d. Bergh I. 224.

[4]) v. d. Bergh. I. 253.

[5]) v. d. Bergh. I. 82.

[6]) Vgl. een aantal stukken uit het archief van het kapittel van St. Salvator te Utrecht, geproduceerd in een proces voor de Rechtbank te Zierikzee in 1871. W. n°. 3709.

Sallant nuncupato, quaecunque scilicet inter aggerem novi Fossati et inter palustria loca vulgo Vorsterbruc provenire poterit." [1])

In 1207 bekomen de kanunniken derzelfde kerk van bisschop Dirk: „in parochia Zwolle infra ipsam Marken de Zwolle, infra Marken de Withmen, de Ittersen et ubi eos a praedecessoribus nostris antiquas decimas habuisse notum est, decimas novalium quae in evidenti sunt et provenire poterunt." [2])

Nadat in 1213 bisschop Otto aan Dirk en Hendrik van Bronkhorst het lage gerecht in Welsum en Zalk had gegeven, maar zich had voorbehouden het hooge gerecht, „mit den tienden grof ende smal van den vors. lande, dat men nu sayet offte hier namaels sayen sal" [3]). beschikt twee en dertig jaar later dezelfde Otto, toen de Lebuinuskerk te Deventer door brand was verwoest, ten haren behoeve over de novale tienden van een zeer groot deel van Overijssel: „omnes decimas a Randerziele inferius per omnes terminos et per totam jurisdictionem Sallandiae et in terminis Vechtae per parochias Ommen, Heymiss et Nieustede quae ab electionis nostrae tempore exortae sunt et excultae temporibusque nostris excoli poterunt et provenire et deinceps in perpetuum in nemoribus, venis, paludibus, pascuis et omnibus aliis quibuscunque locis sitis in terminis antedictis;" [4]) deze gift, in 1360 door bisschop Jan van Arkel erkend, [5]) stelde het kapittel in staat, in 1364 aan dien bisschop in leen te geven de helft der novale tienden in het moer van Mastenbroek; [6]) in 1444 werd door eene uitspraak van 's Bisschops geestelijken en wereldlijken Raad het kapittel in alle novale tienden van geheel Salland bevestigd, terwijl het recht des bisschops op de oude tienden in die landstreek beperkt werd. [7])

Drenthe. In 1248 schonk bisschop Otto aan het klooster te Ruinen de novale tienden, behoorende tot de hoeve Dickeninge, zoowel van nieuw aangemaakte als nog aan te maken landen. [8])

---

1) Lindeborn I. 70.
2) Lindeborn I. 72.
3) Racer II. 187.
4) Lindeborn I. 73, 74.
5) Dumbar. Wereldlijk en kerkelijk Deventer I. 538.
6) Jan van Bocop. Kronyk. 300.
7) Dumbar II. 137, 138.
8) „Decimas novalium .... que nunc sunt et in perpetuum provenire poterunt" Oorkb. Gron. en Dr. I. 70.

Brabant. Hertog Hendrik III, in 1248 door den bisschop van Luik van de kerkelijke gemeenschap uitgesloten, voornamelijk omdat hij de novale tienden aan den clerus had onttrokken, [1] gaf in 1260 aan deken en kapittel van St. Romoldus in Mechelen terug: „in terra et ducatu nostro, undique ubi jus obtinet patronatus, decimas novalium quas huc usque percepimus." [2]) Bij testament verklaarde hij in hetzelfde jaar: „per totam terram Brabantiae generaliter decimas novalium restituimus ecclesiis et ecclesiasticis personis ad quas pleno jure pertinent." [3]) Latere vorsten hebben meer dan eenmaal de beschikking van dit testament bekrachtigd. [4])

Nog onder Karel V waren in Brabant de novale tienden eene gerechtigheid van den clerus; dit blijkt uit het interpretatief placaat van Karel V van 1528, waarin hij ten verzoeke der Luiksche geestelijkheid, „begeerig zijnde, die van de geestelijkheid te houden in hun recht van tienden, zoover de reden, het recht ende billijkheid vereisen", decreteert, in het edict van 1520 niet te hebben bedoeld, dat van nieuwelijks ter bebouwing gebrachte landen geen novale tiend verschuldigd zoude zijn. [5])

Van groot belang voor het kerkelijk karakter der novale tienden is ook het feit, dat, waar aan kloosters tiendvrijdom werd geschonken wanneer zij land in cultuur brachten, die vrijdom altijd van de kerk, en wel van haren hoogsten dignitaris, den paus, uitging. De kloosters Bethlehem bij Doetinchem, [6]) Mariënweerd in de Betuwe, [7]) ter Hunnepe in Diepenveen bij Deventer, [8]) Egmond in N.-Holland, [9]) het Cisterciënserklooster te Roermond [10]) en dat van St. Odulfus te

1) Martini van Geffen. 70.
2) Martini van Geffen. 80.
3) Miraeus I. 207.
4) v. Zinnicq Bergmann. 174.
5) v. d. Schelling II. Q. Zie over deze tiendplacaten diss. 92 vlg.
6) In 1234 door paus Gregorius IX. Sloet II. 579, 580.
7) In 1148 door paus Eugenius III, in 1261 door paus Urbanus IV. Cart. van Mariënw. n⁰. 6, n⁰. 79.
8) In 1257 door paus Alexander IV. Sloet. II. 1781, 1782.
9) In 1246 door paus Innocentius IV. v. d. Bergh I. 232.
10) in 1224 door paus Honorius III. Sloet I. 468.

Stavoren [1]) werden in de 12e en 13e eeuw van wege den heiligen stoel vrijgesteld van de novale tienden, bijna altijd in bewoordigen als: „Sane novalium verstrorum, que propriis sumptibus colitis, sive de ortis et virgulis et piscationibus vestris vel de nutrimento animalium vestrorum nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat."

Het klooster te Assen werd in 1322 door den Utrechtschen bisschop in dezelfde bewoordingen van den novalen tiend vrijgesteld [2])

Thans staat ons te bewijzen, dat leeken ten aanzien der novale tienden hunne rechten van de kerk afleidden.

Het canoniek recht mocht voorschrijven, dat wat er ook was van oude tienden, die van de novalia steeds voor de parochiekerk waren, de practijk verschilde hemelsbreed van de leer.

Wanneer er binnen eene parochie land ontgonnen werd, dan stond de heer der kerk, de wereldlijke of geestelijke patroon meestal klaar om zich in die qualiteit de novale tienden toe te eigenen, evenals hij dat de oude placht te doen. Kregen op deze wijze kapittelkerken en kloosters tal van novale tienden, die naar kerkelijk recht tot hunne parochiekerken behoorden, ook leeken kwamen er aldus van in het bezit. Novale tienden, verbonden aan een patronaat, komen telkens voor. Zoo bezit de Apostelkerk te Keulen vele novale tienden te Nijmegen en te Ubbergen krachtens haar patronaatsrecht over de parochiekerk der eerstgenoemde plaats [3]). De persona van Blerik en Berkel is rechthebbende op een gedeelte der novale tienden, aldaar gevallen [4]). Uit eene gift van graaf Gerard van Gelre aan het Cistercienser klooster te Roermond is mede duidelijk op te maken, dat aan het patronaat de novale tienden verbonden waren. Hij draagt aan het klooster over: het jus patronatus over eenige kerken „cum totali decima" en de bij de kerk behoorende bosschen, onder voorwaarde, dat de tiend dier kerken moet blijven, gelijk ze op

---

[1]) Door Innocentius III. Oudhed. en Gest van Vriesl. I. 470.
[2]) Oorkb. Gron. en Dr. I. 199.
[3]) Sloet II. 1056.
[4]) Sloet II. 616.

het oogenblik der uitgifte is en dat zonder toestemming des graven die bosschen niet zullen worden gerooid noch tot novalia gemaakt: „Decimam tamen earumdem ecclesiarum statuimus sic ut nunc esse permanendam et silvas sine consensu nostro nec vastandas omnino nec in novalia redigendas". [1])

Gravin Machteld van Holland had de parochiekerk te 's-Gravezande gesticht [2]). Bijgevolg was zij in staat, in 1242 aan de abdij Mariënweerd over te dragen: „personatum de Zande cum decima XXX jugerum in Masthuc...cum minuta decima de Zande et totius nove terre" [3]).

Het patronaatsrecht der kerk te Mill was in 1323 door Jan, heer van Meer, die het in leen had van Otto, heer van Cuyk, aan de abdij Mariënweerd afgestaan [4]); drie en twintig jaar later, als er gronden binnen de parochie Mill ontgonnen worden, is het niet de heer van Cuyk, de eigenaar ervan, zonder wiens machtiging de vruchtbaarmaking niet kan geschieden, maar de abdij, als patroon der parochiekerk, welke recht heeft op de groote en kleine tienden, die de nieuwe gronden zullen opleveren [5]).

---

[1]) Acte van 1224. Sloet I. 479, 480: de gift werd door graaf Gerards zoon in 1230 bevestigd. Sloet II. 532bis.

[2]) Cart. v. Mariënw. n⁰. 58.

[3]) Cart. v. Mariënw. n⁰. 61. Zie voor andere kerkelijke novale tienden, waarover de Hollandsche graaf beschikte, eene reeds aangehaalde oorkonde van 1248 (diss. 70).

[4]) Cart. v. Mariënw. n⁰. 239.

[5]) Dit stuk is te merkwaardig, dan dat wij het niet gedeeltelijk zouden overnemen; het geeft een duidelijk bewijs, dat het niet was krachtens voorbehoud van eigendomsrecht bij de uitgifte van woeste gronden, dat de novale tienden ontstonden. Otto van Kuyk aan de eene zijde, en Ghiselbertus, abt van Mariënweerd in de dioecese Utrecht en Arnoldus, pastoor te Mill in de dioecese Luik, aan de andere zijde komen overeen: „quod nos abbas, prior et conventus et Arnoldus rector ecclesie de Mille predicte communitatem infra limites parrochiales ecclesie predicte in jurisdictione et dominio domini de Kuuc constitutam, videlicet nonnullas terras plaustres et hactenus incultas, ex quibus monasterium et ecclesia predicta et amministratores eorum nullos fructus sunt hactenus consequuti et que sine consensu facto et procuratione domini de Kuyc ad fertilitatem redigi non possunt, concessimus et conferimus domino de Kuyc predicto, suis heredibus et successoribus in perpetuam emphiteosim seu censum, omnes fructus decimarum, tam majorum quam minutarum, ex dictis terris provenientium seu proventurarum cum ad fertilitatem redacte fuerint vel culturam, sub annua pensione novem librarum denariorum seu monete (in valore equali) in dominio de Kuyc communiter pro tempore in bursa currentis, solvenda annuatim rectori dicte ecclesie de Mille, qui pro tempore fuerit" (Cart. v. Mariënw. n⁰. 543).

Ook verder is voor Brabant zeer goed na te gaan, hoe de hertogen en adelijke grondbezitters als patroni in het bezit van de novale tienden hunner kerken kwamen.

Zoowel de landheer als andere collatoren waren in dit gewest gewoon, ook van de novalia binnen de parochiën hunner kerken $^2/_3$ der tienden voor zich te behouden en $^1/_3$ voor den dienst en het onderhoud hunner bedehuizen af te staan [1]).

Zoo besehikt b. v. in 1226 hertog Hendrik I over: „duas partes totius de Golpa decimae tam in cultis quam in excolendis cum ecclesia ejusdem villae". [2])

Voor zooverre op de domeinen des hertogs de novale tienden aan de parochiekerken werden opgebracht, bepaalde in 1253 paus Innocentius IV bij bijzondere pauselijke gratie ten behoeve van Hendrik III, die vanwege groote schulden niet in staat was, den Roomsch-Koning Willem bij te staan, dat $^2/_3$ ervan aan den hertog zouden komen, terwijl het overige aan de pastoors der parochiekerken zoude blijven, opdat hij in staat zoude zijn, den candidaat des pausen naar de Duitsche keizerskroon te steunen [3]); voor zoover de hertog reeds $^2/_3$ der novale tienden hief, werd die toestand door deze bul bebekrachtigd.

Vooral verdienen de aandacht de uitgiften, waarin de Utrechtsche bisschoppen, zich niet bekommerende om het streng kerkelijk karakter der novale tienden, deze aan leeken in leen gaven. Zoo ontving graaf Gerard van Gelre in het begin der 13e eeuw van zijn broeder, bisschop Otto, in leen: „decimas de novalibus in comitatu ipsius". Als voorwaarden werden gesteld: vooreerst, dat, waar kerken of andere personen te voren tienden hadden bezeten, de graaf geen recht had; en verder dat, waar grond in cultuur werd gebracht tusschen twee akkers, of waar bouwland in de lengte of in de breedte werd uitgebreid, hij de novale tienden niet mocht innen: „sed tantum de illis novalibus accipere deberet decimas, que in locis palustribus

---

1) Martini van Geffen. 77, 79, 98.
2) Miraeus I. 200.
3) Miraeus II. 1235. In 1260 kwamen door 's hertogs testament alle novale tienden weder aan de parochiegeestelijkheid.

vel silvosis excolerentur in jurisdictione sua, que excoli non possint nisi de licentia ipsius et consensu." [1])

Ten duidelijkste blijkt uit dit stuk, dat het novale tiendrecht, dat later de Geldersche landsheer heeft uitgeoefend, van de kerk afkomstig is. Graaf Gerard erkent door de aanvaarding van het leen en de belofte zich aan de voorwaarden te zullen houden, de aanspraken der kerk op de tienden van nieuwe landen binnen zijn gebied. Zijn opvolger ging nog verder; hem knaagde het geweten zoozeer over het feit, dat zijn vader en hij zelf in de dioecese van den bisschop langen tijd de novale tienden „tamquam proprium" hadden geïnd, dat hij zich tot den paus wendde met verzoek, of deze wilde bewerken, dat hij ze van den bisschop tegen een jaarlijkschen cijns in leen kreeg. [2]) En als zijn geweten hem nog niet met vrede laat, stelt de paus hem gerust met de verklaring, dat hij ze vrij mag innen, mits hij de opbrengst ervan geheel of gedeeltelijk bestede in dienst der kerk ten behoeve van den Roomsch-Koning Willem. [3])

Deze gewetensbezwaren zijn typeerend voor den tijd, toen het goed recht der kerk op de novale tienden algemeen werd erkend.

Hetzij dat er op verzoek des pausen een nieuwe leenbrief is opgemaakt van denzelfden inhoud als de vorige, hetzij dat de graaf zich weder naar dezen richtte, zeker is, dat hij zich in den eersten tijd stipt aan de daarin vermelde voorwaarden hield, en geene tienden eischte dan die, welke hem daarbij in leen werden gegeven; [4]) stipter dan de bisschop, die den graaf de novale tienden telkens trachtte te ontwringen, maar door scheidslieden in 1261 in 't ongelijk gesteld werd: „ . . comes Gelrie decimas novalium, quas huc usque

---

1) O. Cart. 185.

2) In 1247. SLOET II. 680.

3) In 1250. SLOET II 717, 818.

4) Zie eene acte van 1255, waaruit dit blijkt. Graaf Otto van Gelre verklaart daarin aan het kapittel van St. Marie ten aanzien van de tienden op de Veluwe: . . „Si dictum capitulum agrum suum vel agros, de quibus recipit decimam, longiorem iam fecit vel latiorem, vel alii, de quibus decimam recipit, longiores et latiores fecerint vel fecerunt, vel postmodum facient super agros suos, quod dicitur althuvechlant, inde nos nullam decimam recipiemus neque nostri successores, sed si dictum capitulum de deserto nostro vel communitate sibi aliquid attraxerit, inde decimam accipiemus" (SLOET II. 764).

habuit et que emergere possint in districtu suo per consensum domini episcopi optinebit et ad hoc se episcopus favorabilem exhibebit," [1]) luidt de uitspraak.

In Holland deed de bisschop afstand van zijn recht in 1281, in welk jaar bisschop Jan van Nassau aan graaf Floris V in leen gaf: „decimas novalium per totum districtum terre sue." [2])

Zulke algemeene uitgiften van novale tienden door de bisschoppen konden slechts geschieden met verzaking van het canoniek recht, dat uitdrukkelijk de parochiekerken rechthebbend verklaarde, en den bisschop slechts recht gaf op die novale tienden, welke niet binnen eenige parochie gelegen waren. [3]) Evenals elders schijnen de bisschoppen van Utrecht zich meermalen als uitsluitend rechthebbenden op de novale tienden te hebben beschouwd, gelijk nog wordt waar gemaakt door eene reeds genoemde acte van 1178, waarbij bisschop Godfried aan eene kapittelkerk terug geeft tienden, die hij zich had toegeeigend en waarvan hij verklaart: „de quibus non iuste michi suggestum fuerat, ipsas esse novas decimas." [4]) Waren het wel novale tienden geweest, de bisschop had zich als rechthebbende beschouwd.

Het is mogelijk, dat de bisschop als geestelijk opperheer, die naar canoniek recht de verdeeling en wijze van besteding der tienden in zijne dioecese had te bezorgen, [5]) van deze bevoegdheid heeft gebruik gemaakt, om ook binnen parochiën, waar aan anderen dan hemzelf de kerk met de tienden toebehoorde, over die van novalia te beschikken.

Toen de bisschoppen over zoo groote uitgestrektheden de novale tienden in leen gingen geven, was daarvan het gevolg, dat, waar dit geschiedde, hun kerkelijk karakter in den loop des tijds geheel moest verdwijnen. Het was de landsheer, die bij ontginning van zijn grond, bij bedijking van zijne schorren en plassen de novale tienden hief; men wist op den

---

1) Sloet II. 825.
2) v. d. Bergh II. 192.
3) C. XIII. de decimis.
4) Zie diss. 68.
5) Decret. Grat. c. I. Q III. C. XVI.

duur niet beter, of dat was eene hem alsdan competeerende inkomst, zonder te vermoeden, dat het slechts een leen der kerk was; [1]) de machtige heeren zelf beschouwden ze dan ook dikwijls minder als een leen, dan als een hun toekomend allodiaal recht. Een voorbeeld hiervan verschaffen eenige stukken uit het „Registrum insignis ecclesiae trajectensis Sancti Salvatoris literarum concessionum decimarum ejusdem ecclesiae in Selandia.” [2]) Albrecht, hertog van Beieren en graaf van Holland, kreeg in 1356 van het kapittel in erfpacht ongeveer 150 gemeten novale tienden, waarvan omstreeks 132 gemeten in Duiveland in de parochiën Ouwerkerk en Nieuwerkerk „in terra noviter aggerata et ad culturam redacta, vulgariter dicta Oesternuwelant”. Eene halve eeuw later werd dit contract met zijn opvolger, graaf Willem, hernieuwd. Nu verklaarde in 1422 eene zekere Lysbeth Jan Heermansdochter Reiniers van de Abeele, dat zij, overtuigd zijnde, dat de tienden, gelegen in Oosterland van Duiveland, die zij van hertog Willem, graaf van Holland en Zeeland, als zijn eigen vrij goed had gekocht, door den graaf slechts in erfpacht waren gehouden van het kapittel, bezwaard met jaarlijksche pensiën, het recht van het kapittel op die tienden erkent.

Het kan haast niet anders, of er komen beschikkingen over novale tienden voor van leeken, zonder dat is na te gaan, dat zij die op eene of andere wijze van de kerk afleidden. Bij sommige uitgiften bestaan hiervoor nog aanwijzingen.

Als eene kerkelijke uitspraak den Zutfenschen graaf in 1059 toewijst: „decimam terre eorum, que siellandorum dicitur in omni Episcopatu Trajectensi sive hec sit in pratis vel insulis vel paludibus cultis vel colendis”, dan moet hij „ad recompensationem” aan de kerk van St. Maarten te Utrecht en den bisschop zoo talrijke goederen afstaan, dat het vermoeden voor de hand ligt, dat hier sprake is van een recht, dat de graaf van de kerk voor een zeker bedrag bekomt. [3])

Wanneer in 1207 de St. Walburgkerk te Zutfen van den graaf van dat land verkrijgt: „omnem decimationem in Lochem de novalibus tam

---

1) Zie over dit onderwerp nader diss. 144 vlg.

2) Berustend in het archief van dat kapittel, geproduceerd in een proces van 1871 voor de Rechtbank te Zierikzee.

3) Sloet I. 171, 172.

cultis quam incultis vel colendis", [1]) dan hebben we daarbij in 't oog te houden, dat 's graven voorgangster, gravin Ermingardis, de beschikking had over de Lochemsche kerk, die zij „cum omni decimatione" in 1134 reeds aan de kerk te Zutfen had geschonken, [2]) zonder echter de novale tienden af te staan. Haar nazaat completeerde deze gift, door ook de niet mede uitgegeven novale tienden aan de St. Walburgkerk te verleenen. [3])

Dat ook in andere gevallen, waarin wij leeken in het bezit van novale tienden zien, [4]) deze hunnen oorsprong hebben gevonden in een recht der kerk, komt ons ontwijfelbaar voor.

Hoezeer de kerk zelve er schuld aan had, dat zij niet de eenige gerechtigde tot de novale tienden bleef, spaarde zij aan den anderen kant geene moeite, om het verlorene te herwinnen. Telkens spraken de kerkelijke autoriteiten het uit, dat de novale tienden een geestelijk recht waren [5]). Van belang in dit opzicht is eene acte van 1287. Bisschop Jan van Nassau is ter oore gekomen, dat men zegt, dat hij de novale tienden binnen het graafschap Buren aan den heer van dat land zoude hebben geschonken. Hij haast zich te verklaren, dat, mocht daar iets van waar zijn, hij die gift herroept; vooreerst omdat zulk eene schenking zoude geschieden met verkorting der rechten van deken en kapittel van de St. Pieterskerk te Utrecht en van andere kerken, „ad quas majores et antique decime dicti dominii et juredictionis pertinent; nec etiam" — vervolgt hij — „equitatis esse videtur layco concedere decimas, que tributa sunt egentium animabus, cum etiam de jure communi in laicum ius percipiendi decimas non posse cadere videatur." [6]) Voorwaar eene geheel andere handelwijze van denzelfden man, dan die, bij welke hij — waarschijnlijk door nood gedwongen — zeven jaren te voren zijne rechten op de Hollandsche novale tienden prijs gaf.

---

[1]) Sloet I. 429.

[2]) Sloet I. 262.

[3]) Vgl. diss. 140 vlg.

[4]) Zie Sloet I. 297, 298, Miraeus II. 762, Martini v. Geffen. 78, Oorkb. Gron. en Dr. I. 151.

[5]) Zoo doet de bisschop van Keulen in 1118 afstand van de tienden van een moeras, „que secundum instituta canonum deberent nos contingere", verklaart hij (Sloet I. 227); zie ook Sloet I. 249, 250.

[6]) Sloet II. 1102, 1103.

Meermalen had de geestelijkheid succes in haar streven, om de novale tienden voor de kerk te behouden. Het testament van Hendrik III van Brabant is hoogstwaarschijnlijk door haren invloed tot stand gekomen; de hertog, die onder zekere voorwaarden door den paus in 2/3 der novale tienden van zijne kerken was bevestigd, maar later door den Luikschen bisschop uit de gemeenschap werd geworpen, o.a. omdat hij zich de novale tienden had toegeeigend, legt niet gerust het hoofd ter neder, zonder eerst de geestelijkheid in haar volle recht op die tienden erkend te hebben, en aldus de hem door den paus vergunde 2/3 te hebben laten varen.

Door geestelijken onderricht, dat het bezit van novale tienden voor leeken gepaard ging met gevaar voor hun zieleheil, begiftigt in 1294 heer Hendrik van Cuyk het St. Catharinagasthuis te Grave met de helft der destijds gevallen en nog te vallen novale tienden in de dorpen en parochiën van Cuyk, Beugen, Meeren en Saambeek; terwijl hij de anderen helft aan de geestelijken dier dorpen toekent [1]).

Onder kerkelijke verordeningen op het punt der novale tienden in ons land uitgevaardigd, verdienen vermelding de Statuta Guidonis Episcopi Trajectensis van 1310: „prohibemus sub poena excommunicationis ne laici se intromittant de decimis novalium sz. ad illos pertineant, ad quos de jure aut consuetudine pertinere dignoscuntur"; [2]) en een in 1322 door de kerkelijke synode als provinciaal statuut o.a. voor het Sticht aangenomen statuut van den bisschop van Keulen: „cum sacrilegi censeantur, qui injuriose subtrahunt vel auferunt tributa egentium animarum, videlicet decimas, ad hujusmodi a Domino institutas, ut sint cibus in domo Dei, et eas ecclesiis, quibus debentur, non persolvunt, subtractores multorum bonorum, quae ex justa solutione decimarum solent..... omnibus evenire, et incitatatores sterilitatis, pestilentiae, famis, tempestatis et aliorum malorum, quae frequenter eveniunt ex subtractione earundem, sacrilegi ac detentores et raptores decimarum tam novalium quam aliarum" [3]).

---

1) VAN ALEN en PARINGET. Beschrijving van de stad Grave. 472, 473.
2) SCHWARTZENBERG I. 142.
3) BONDAM 587.

Uit hetgeen wij aantoonden blijkt, hoe onjuist de bewering is, dat de novale tienden, als gedeelte van een vroeger bestaan hebbend algemeen tiendrecht van den landsheer, hem jure superioritatis ac territorii toekomende, moeten beschouwd worden. Evenmin echter als voor deze, door Schrassert krachtig voorgestane leer [1]), zijn genoegzaam gronden bij te brengen voor de opvatting, dat de oorsprong der novale tienden gelegen is in eene reservatio dominii bij uitgiften ter ontginning of bedijking van inculten grond, plassen, meren enz.

Vóór de 14e eeuw vinden we slechts ééne acte [2]), die hiervan aanwijzing geeft, eene uitgifte van woesten grond in 1108 door Frederik, bisschop van Hamburg, aan eenige Hollanders, eene aanwijzing, te zwak, om met grond te kunnen betoogen, dat in zulk een voorbehoud de oorsprong der novale tienden zoude gelegen zijn. In uitgiften van woeste gronden, gemeentens, heiden en vroenten door de hertogen en groote grondbezitters van Brabant wordt steeds een zekere jaarlijksche cijns gereserveerd; nergens is sprake van een voorbehoud van tienden [3]). De tienden van zulke landen behoorden te worden opgebracht aan de kerk.

Dat echter op den duur het voorbehoud der novale tienden bij uitgifte van land eene groote rol speelt in de geschiedenis van dat leerstuk, zullen wij later zien.

Afdeeling IV. De geestelijke jurisdictie en de invloed van het canoniek recht in tiendzaken.

De rechtspraak over tiendaangelegenheden heeft tot in de 16e eeuw bijna uitsluitend in geestelijke handen berust, wederom een bewijs voor de opvatting, dat het tiendrecht in deze landen van kerkelijken oorsprong is geweest.

De kerk zelve beschouwde vragen over tiendrecht steeds als „causae ecclesiasticae, spiritualibus connexae", die uitsluitend aan haar te berechten stonden; uit het volgende blijkt, dat zij deze meening algemeen ingang had weten te doen vinden, en dat tiendgeschillen niet voor den wereldlijken, doch voor den geestelijken rechter werden gebracht.

---

1) Schrassert. Tractatus de Jure decimandi. C. I. § 8, 9, 10; C. V. § 3.

2) Meylink. Bijl. n°. 5.

3) Vgl. uitgiften door de heeren van Breda (1279), Cuyk (1308), Geldorp (1377). Martini v. Geffen, diss. 66; van Hertog Jan in 1300 en 1326. Oork. betreffende Helmond. Uitgegeven door Mr. C. C. N. Kroon en Aug. Sassen. 8 en 15.

Groningen en Drenthe. De kerkelijke synode te Vries doet in het begin der 14e eeuw uitspraak over een Drentsch tiend, eene uitspraak, die door de gezamenlijke priesters en geestelijken in Drenthe wordt bevestigd. [1] „Decimatores pro suis decimis et pro decimis restantibus solum trium annorum" komen, volgens eene verklaring der pastoors van Rolde en Noordlaren van het Drentsch en Groningsch Seendrecht, voor den kerkelijken rechter. [2]

In 1339 vonnist de deken van Drenthe, de gewone rechter over kerkelijke en geestelijke aangelegenheden, in een tiendproces in het Seendgericht te Beilen; [3] de jurisdictie op dit stuk wordt hem bij het Seendrecht van 1454 (?) nog eens uitdrukkelijk opgedragen: „Item so sullen onse dekenen oec richten over tenden ende schult van tynden ende tyns; ende schult van tyenden de den een den anderen ontholt, die sullen hem viervolt wedergeven ende den deken enen ban." [4]

Als scheidslieden in tiendzaken treden meestal geestelijken op: zoo beslissen in 1304 de abt van Aduard, de deken van Drenthe, de deken der kerk te Steenwijk en een kanunnik dier kerk eene tiendquaestie. [5] In eene algemeene vergadering van het Seend te Groningen in 1254 doet de abt van Rottum er recht in als scheidsman. [6] In 1474 treffen we nog eene arbitrale uitspraak aan van den eenen pastoor van St. Maartenskerk en een priester te Groningen over tienden in het Gorecht. [7]

Uit eene aanschrijving van bisschop David in 1462 zien we, dat, wie over tienden in Groningen wilde procedeeren, zich tot den bisschop had te wenden, die er met zijnen Raad over besliste. [8]

In 1530 bracht eene ordonnantie over de geestelijke jurisdictie van Karel van Gelder verandering in den bestaanden toestand. Uit-

---

1) Oorkb. Gron. en Dr. I. 149.
2) Oorkb. Gron. en Dr. I. 234.
3) Oorkb. Gron. en Dr. I. 254.
4) Drenthsche rechtsbronnen. 53,54. Ook werden ten zijnen overstaan contracten over tienden gesloten, getuige eene ruiling van tienden tusschen het convent te Assen en den cureet van Zweelo. (Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. VI. 290.)
5) Oorkb. Gron. en Dr. I. 151.
6) Oorkb. Gron. en Dr. I. 77, 78.
7) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. VI. 300.
8) Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen. dl. VI. 301.

drukkelijk werd daarin voorgeschreven: „omme decimen zal men spreken voor den werlichen rechter." [1])

In *Overijssel* vinden we in 1287 een vonnis van den proost van Deventer, in een tiendgeschil gewezen. [2])

Het Landrecht van Averissel bracht „saken van tenden" voor het geestelijk gerecht. [3])

Ook in *Gelderland* is het de kerkelijke rechter, tot wiens competentie de tienden behooren.

In 1059 tijgt de graaf van Zutphen met zijne vrouw en zonen naar de kerkelijke synode te Utrecht, om een tiendgeschil, dat hij met den bisschop heeft, te hooren uitmaken.

De heer van Ewijk en zijn zoon worden uit de kerkelijke gemeenschap geworpen en hunne namen openlijk op verschillende plaatsen afgekondigd, omdat zij tienden, die door eene kerkelijke uitspraak aan het klooster te Zyflich waren toegewezen, hebben behouden; een middel, dat zijne uitwerking niet miste en den weerbarstigen ridder het hoofd in den schoot deed leggen [4])

De thesaurier van het kapittel van Emmerik, als „unicus judex auctoritate venerabilis patris Ottonis Trajectensis Electi," beslist in 1245 een tiendgeschil. [5])

Proost, deken, scolasticus en het gansche kapittel van Xanten zijn in 1229 rechters in eene tiendzaak en zetten door excommunicatie aan hunne uitspraak kracht bij. [6])

Als de proost van Xanten in 1255 in een tiendgeschil als scheidsman optreedt, verklaart hij uitdrukkelijk: „jurisdictione nostra ordinaria nobis nichilominus reservata." [7])

Deken, scolasticus en een magister van het Emmerikschet kapittel zien we in 1232 belast met de ten uitvoerligging van een vonnis van excommunicatie, gewezen door den kloosterdeken en zijne ambtge-

---

[1]) Westendorp. Antiquiteiten. D. I. St. 4. 377.
[2]) Tijdrek. Reg. 30, 31.
[3]) Winhoff. Landrecht van Averissel. Ed. de Chalmot. 364.
[4]) Sloet II. 636.
[5]) Sloet II. 657.
[6]) Sloet I. 527.
[7]) Sloet. II. 751.

nooten, de rechters van den proost, en van wege den pauselijken stoel bekrachtigd, tegen den heer van Heteren, die tienden aan de kapittelkerk van Zutfen toegewezen, niet wilde afstaan. [1])

Ook worden geestelijken meestal als scheidslieden in tiendgeschillen gekozen, [2]) hoewel we hen in die qualiteit ook wel in combinatie met leeken recht zien zien spreken; [3]) meestal zijn er dan bovendien nog andere oneenigheden te beslechten. [4])

De rechtsmacht der geestelijkheid in tiendzaken wordt in 1202 door den machtigen graaf van *Holland* erkend, doordien hij er in toestemt, dat over de novale tienden in Holland, waarover twist was gerezen, in eene kerkelijke synode, door den bisschop te beleggen, zal worden beslist. Hij belooft zich aan de uitspraak dier synode, waarin hij zelf zal verschijnen, te onderwerpen. [5])

In 1227 doet Zeger van Dubbelmonde afstand ten behoeve van het kapittel van St. Pieter van de tienden te Almsfoet, die zij zich wederrechtelijk had toegeeigend; hij zweert het kapittel daaromtrent verder niet lastig te zullen vallen: „verum si in aliquo contra juramentum super hoc ab ipso prestitum venerit vel in memorata decima prefatam ecclesiam leserit, excommunicationis et anathematis sententiis, quibus ante juramentum pro invasione dicte decime astrictus fuerat, ex hoc jam tenebitur pro ipso excessu obligatus, nulla facta pro hac causa ei ammonitione vel citatione." [6])

Voor Jacob den Domdeken verschijnen in 1314 Floris van Warmondt en Floris van Alkemade, verklarende dat wijlen Henric van Alkemade op zijn sterfbed het recht van het klooster Rijnsburg op zekere tienden in Warmonderbroek, waarop ook hij aanspraak maakte, had erkend. [7])

We moeten erkennen, ook leekenuitspraken over tienden te zijn

---

[1]) SLOET II. 561.

[2]) SLOET I. 498, II. 616.

[3]) Tusschen het kapittel van St. Pieter en Otto van Buren in 1287. SLOET II. 1090. Het kerkelijk karakter dezer beslissing blijkt echter uit de excommunicatie, tegen den heer van Buren uitgesproken.

[4]) Zie o. a. SLOET II. 825.

[5]) v. D. BERGH I. 117.

[6]) v. D. BERGH I. 176.

[7]) v. MIERIS II. 143.

tegengekomen. [1]) Maar al moge een enkel tiendgeschil door leeken zijn berecht, de officiaal, de gewone geestelijke rechter, vonniste in Holland zoowel als in ieder ander gedeelte der uitgestrekte dioecese Utrecht in zuiver kerkelijke, waartoe de tienden behoorden, zoowel als in gemengde zaken. [2])

Hij liet deze rechtspraak gewoonlijk over aan den decaan, die aan hem ondergeschikt was. In 1291 zien we hem echter zelf nog optreden in eene zeer ernstige tiendzaak. Heer Jan van Alblas had van het kapittel van S. Marie de tienden in het zuid-oostelijk deel van Alblas in erfpacht gekregen. Hij had zich echter niet aan de gestelde voorwaarden gehouden, en nu was het tot den officiaal, dat de kapittelheeren zich wendden, die aan den pastoor in Alblas en andere geestelijken der Utrechtsche dioecese, gelastte, Heer Jan „publice sub testimonio competenti" aan te sporen, binnen veertien dagen den tiend, dien hij zich wederrechtelijk had toegeeigend, terug te geven; voldeed de ridder hieraan niet, dan werd hij in den ban gedaan: „denuncietis publice perjurum et excommunicatum in vestris ecclesiis singulis diebus dominicis et festivis sine expectatione alterius mandati nostri," luidde des officiaals bevel aan de dienstdoende geestelijkheid. [3])

Brabantsche vonnissen van geestelijke noch wereldlijke rechters zijn wij over tiendzaken tegengekomen, behalve eene uitspraak van den abt van St. Truyen, [4]) die daartoe uitdrukkelijk door den Hollandschen graaf, die partij was in het geschil, gemachtigd was. [5]) Dat de jurisdictie ook hier kerkelijk was, is af te leiden uit het feit, dat in dit gewest tegen degenen, die weigerachtig waren tiend te betalen, in provinciale conciliën werd geageerd. [6])

Hoe algemeen de kerkelijke jurisdictie over tienden in *Utrecht* was tot op den tijd van Karel V, kan blijken uit het volgende:

Karel V had, toen in 1528 de temporaliteit in de landen des bisschops op hem was overgegaan, een groot deel van de rechtsmacht

---

[1]) v. Mieris II. 35, v. d. Bergh I. 73.
[2]) Matthaeus. De Nobilitate etc. L. II. C. XXX.
[3]) v. d. Bergh II. 353, 354.
[4]) v. d. Bergh I. 345.
[5]) v. d. Bergh I. 302.
[6]) Anselmo. Trib. Belg. C. 32 § 54.

aan de officialen — de gewone kerkelijke rechters, die voor den bisschop en den aartsdiaken de rechtspraak uitoefenden — onttrokken, en aan het in 1530 opgerichte Hof toegewezen.

Dit had ten gevolge, dat er klachten rezen van den kant der Staten, dat de ingezetenen elkander op kosten joegen, door in kleine zaken, — als van tienden, — die zij vroeger voor den officiaal brachten, elkaar te dagen voor het Hof. [1])

De geestelijkheid verzocht vaststelling van de volgende punten:

I. „Dat alle geestelijke personen haar schuldenaren in personeele en mixte actiën .... te rechte betrekken mogen voor den officiale.

II. Dat weereldlijke en leeke personen insgelijks in personeele actiën, haar debiteuren, en schuldenaren van tienden, thinsen, landhuren, renten ende diergelijke ook convenieeren mogen voor den voornoemden officialen.

III. Dat ook dieselve weereldlijke ende leeke personen hare debiteuren .... in andere personeele actiën ter somme toe van 25 Philips guldenen en daaronder, betrekken mogen voor den voornoemden officialen" [2]).

Nu werd omtrent de geestelijke competentie in 1534 definitief verordend:

„Dat nu voortaan alle geestelijke personen onder den bisdomme van Utrecht ende onder onse temporeele jurisdictie, aldaar geseten, hare debiteuren .... om verschenen pachten, cynsen, tienden ende diergelyke convenieeren en betrekken sullen mogen voor den officialen .... in aller manieren als zij dat voor de translatie van der temporaliteyt .... te gebruyken plegen." [3])

In strijd met het verzoek der geestelijkheid werd dus de kerkelijke competentie beperkt tot die vorderingen van tiend enz., waarin geestelijken eischers waren.

Vandaar, dat in 1536 opnieuw bisschop, archidiakonen en andere geestelijken zich bij den graaf van Hoogstraten, 's keizers stadhouder, beklagen, dat door de oprichting van het Hof hunne jurisdictie wordt verkort.

Zij zeggen o.a. art. 8: „dat de officialen van den bisschop en de

---

1) v. d. Water II. 1157.
2) v. d. Water II. 1160.
3) v. d. Water II. 1160.

archidiaconen van ouds ende boven allen menschengeheugenisse boven die „cognitio causarum sua natura mere spiritualium, utpote beneficialium, decimarum etc.," ook kennisse plagen te nemen van alle andere saaken personalibus meris et etiam mixtis, soowel tusschen geestelijken als weereltlijken personen." [1]) (Uitgezonderd tusschen burgers over meer dan 10 à 20 Beyersche guldens.)

In 1520 reeds had Karel V het noodig geoordeeld, in alle zijne landen eene beperking der geestelijke jurisdictie in te voeren; zijn edict van dat jaar was gericht tegen de handelwijze der geestelijkheid, „die van alle maniere van goede, wassende, spruytende ende nemende voetsel van der aerde" tiend eischte en hare vorderingen dienaangaande toegewezen zag, doordat zij de plichtigen „inde geestelycke Hoven, ende voor geestelycke Rechteren, henluyden favorabel wezende" daagden, „soo zij noch dagelycx doen", getuigt de keizer [2]).

Hij verbiedt in 't vervolg aan een ieder, met geschillen over tienden van vruchten, die tot nog toe niet plichtig waren, naar den geestelijken rechter te gaan, en aan de geestelijke gerechten, daarin recht te doen. Wel een bewijs, hoe algemeen ten zijnen tijde de geestelijke jurisdictie was in deze gewesten.

In de Concordaten tusschen Karel V en den bisschop van Luik wordt den geestelijke de keus gelaten, wanneer hij met een leek „ratione bonorum mere ecclesiasticorum ut decimarum vel oblationum" in geschil is, naar den officiaal of naar den wereldlijken rechter te gaan; [3]) § 13 schrijft voor, dat in zuiver kerkelijke zaken als b.v. tienden de geestelijke rechter ook van petitoire actiën tegen leeken zal kunnen kennis nemen; possessoire actiën, bepaalt Tit. 4, komen steeds aan den wereldlijken rechter; het interdictum adipiscendae possessionis wordt volgens § 2 aan den geestelijken rechter gelaten. [4])

Waar de jurisdictie kerkelijk was, was het bijna niet anders mogelijk, of het kerkelijk recht moest een grooten invloed op de tiendberechting uitoefenen; meer dan één getuigenis is ons dan ook

[1]) v. d. Water II. 965.
[2]) v. d. Schelling II. K.
[3]) Concord. Tit. 3. § 1.
[4]) Zie v. Espen, T. I. P. II. Tit. XXXIII. C. IX. 12, 13.

bewaard gebleven, waaruit blijkt, dat tiendgeschillen naar canoniek recht beslist zijn.

In het reeds genoemde geschil, waarin de proost van Xanten als scheidsman recht sprak, beriep de eene partij, — de parochiekerk van Walbeck — zich op het jus commune, om haar goed recht op eenige novale tienden binnen hare parochie te staven. Wel is waar wordt de tiend in geschil aan de tegenpartij, de kapittelkerk van Xanten toegewezen, omdat het nieuw aangemaakte land haar toebehoorde, en bij privilege van den heiligen stoel haar de tienden daarvan waren vergund, maar van een ander novaal, den leek Diderik toebehoorende binnen de parochie der kerk, worden haar de tienden toegekend krachtens het canonieke recht.

In een geschil over de novale tienden in Beusichem in 1225 wordt het kapittel van St. Jan, dat beweert, dat deze „ad ecclesiam suam jure parrochiali" behooren, in het gelijk gesteld. [1])

Bij uitspraak van scheidslieden van 1328 in Drenthe wordt den Utrechtschen bisschop vergund, degenen, die hem tienden schuldig zijn en die achterhouden, „jure ecclesiastico" te vervolgen. [2])

Van den invloed, dien het bekende Concilium Lateranense in deze gewesten heeft uitgeoefend, getuigt eene beslissing van scheidslieden van 1291, waarbij deken en kapittel der Apostelkerk te Keulen in de novale tienden te Nijmegen en Ooi hersteld worden: „Omnes infeudationes earum novalium, Telimanno et Rodolpho factas, non valere, cum sit inhibitum in Concilio Lateransensi, quod laici nec possunt nec debent infeudari de decimis novalium", heet het daar, eene uitspraak, omstreeks twee eeuwen later door eene transactie bevestigd. [3]) In processen omstreeks de 16e en 17e eeuw beroepen partijen zich meer dan eens op leerstukken van het canonieke recht, terwijl overwegingen, op dat recht gegrond en ontleend aan zijne commentatoren, meermalen voorkomen. [4])

Hoe veel gezag het canonieke recht ten tijde van Karel V genoot, bewijst zijn edict van 1520. De onbehoorlijke exactiën, zoo menig-

---

1) Sloet I. 498.

2) Oorkb. Gron. en Dr. I. 223, 224.

3) v. d. Borch. De decimis novalium (diss. Utrecht. 1828). 45.

4) Vgl. een vonnis, in 1614 door het Landgericht van Veluwe gewezen. Schrassert. C. IV. § 4; een vonnis, uitgesproken in 1643 te Doesburg. Schrassert. C. III. § 4; een vonnis van het Hof van Holland van 1495. v. d Schelling II. I.

maal door de geestelijke rechters toegewezen, vonden haren grond in de kerkelijke leer. De keizer ging in zijne ordonnantie de misbruiken, waartoe die leer aanleiding gaf, tegen, niet, omdat hij het canonieke recht niet wilde toegepast zien, — integendeel, in zijn interpretatief placaat van 1528 erkende hij er de rechtskracht van — als wel, omdat de geestelijkheid en de gelijk gezinde kerkelijke justitie een zeer voornamen factor, die zich in het tiendrecht langzamerhand met kracht had doen gelden, verzaakten, n.l. het plaatselijk gebruik.

Verschillende wijze van bebouwing, verschillende gesteldheid van den bodem hadden naast het canoniek recht een tweede recht in zake tienden doen opkomen. Wat zegt de locale gewoonte? was eene vraag, die bij de beslissing van tiendgeschillen van zooveel belang werd geacht, dat het canonieke recht, evenals de Capitularia, [1]) er zelfs de rechtskracht van eerbiedigde, en op meer dan ééne plaats den invloed van het plaatselijk gebruik erkende. [2])

De geestelijkheid hier te lande heeft dan ook in tiendzaken het gewoonterecht steeds naast het canoniek recht gehuldigd.

Zoo verklaarde in de 13e eeuw de monnik Menko: „Non enim traditio legis divinae, sed consuetudo in decimis dandis est observanda". [3])

De reeds genoemde instellingen van bisschop Guido van 1310 verbieden aan leeken novale tienden tienden te heffen, en schrijven voor, dat ze zullen worden voldaan aan hen, wien ze naar recht of gewoonte bevonden worden te behooren.

De tiendmaaltijden, door het gebruik vooral in Gelderland ingevoerd, werden door de geestelijke tiendheffers getrouw gegeven; zij kwamen slechts op tegen de misbruiken waartoe die maaltijden aanleiding gaven. [4])

De gewoonte hield veelmeer dan het canoniek recht voeling met de ontwikkeling van het tiendrecht in den loop des tijds. Het canoniek recht beschouwde de tienden nog steeds als eene alleen aan de parochiekerk toekomende inkomstenbelasting, waarvan de overdracht aan leeken ongeoorloofd was, die leeken slechts met gevaar voor hun zieleheil konden bezitten.

---

1) Zie diss. 26.
2) C. VIII, C.XX, C.XXII. de decimis.
3) Kronijken. 222.
4) Vlg. v. d. Schelling. XLV. VII vlg. Zie daarover nader diss. 100 vlg.

Aan dergelijke leerstukken was het tiendrecht reeds lang ontgroeid; van eene kerkelijke belasting was het een zakelijk recht op den grond geworden; tienden werden in leen en in pacht gegeven, verkocht en verruild als bestonden er geene canonieke voorschriften, die dit verboden. Er was behoefte aan ander recht, dat, toen de tienden in het verkeer waren gekomen, voorschreef, welke de rechten en verplichtingen van tiendheffers en tiendschuldigen waren, hoe zij aan die verplichtingen hadden te voldoen, welke middelen hun ten dienste stonden, om tot hun recht te komen. Regelen hiervoor gaf bij ontstentenis van ander recht de gewoonte, die, zonder het canonieke recht geheel te verdringen, *het* recht in zake tienden werd, [1]) dat somtijds in schrift werd gebracht, [2]) somtijds geheel alleen op de overlevering berustte; zoodat Karel V terecht kon zeggen: dat de tienden „geregelt geordonneert zijn geweest in elck landt ende quartier nae de natuere ende qualiteyt van dien." — Het verzaken nu van dat gewoonterecht, het uitsluitend zich houden aan een kerkelijk beginsel, dat door het canoniek recht zelf gewraakt werd, gaven aanleiding tot het eerste geschreven recht in zake tienden, dat na de Capitularia in deze streken van kracht is geweest. De auteur er van was Karel V.

---

[1]) Vgl. het bovengenoemde vonnis, in 1643 te Doesburg gewezen, waar de rechter, een eischer zijne vordering ontzeggende, de woorden van een canoniek schrijver tot de zijne maakt: „cum non sufficiat quod generalem legem aut canonum constitutionem pro se habeat, nisi eadem constitutio etiam a consuetudine provinciae vel vicinae juvetur et firmetur". SCHRASSERT wil het jus canonicum in het geheel geene rechtskracht toegezegd zien „wijl de thienden daarbij vermelt van geheele andere nature syn als dese" (de in zijn tijd bestaande, in casu krijtende tienden). Dit recht ter zijde stellende, raadt hij, eerst de gewoonte van naburige gewesten na te gaan, wanneer het recht van het land, waar het geschil valt, geen licht geeft. (Consultatiën, Advysen ende Advertissementen. I. VI. 5.) De eerste stelling van de Geldersche tiendautoriteit kunnen we niet aanvaarden. Niet alleen gaat SCHRASSERT van eene geheel onjuiste historische beschouwing uit, maar zijne leer is ook in strijd met de steeds gegolden hebbende opvatting.

Met hem zouden we echter alvorens onze toevlucht tot het canoniek recht te nemen, de gewoonten van naburige streken als in tiendgeschillen beslissend willen aanvaarden, daar dit zoowel in Gelderland als elders (getuige het nader te bespreken placaat van keizer Karel V van 1528) rechtens schijnt geweest te zijn.

[2]) Vgl. b.v. v. D. SCHELLING II. E. en H.

HOOFDSTUK VI.

Geschiedenis der Nederlandsche Wetgeving over Tienden.

AFDEELING I. VAN HET EDICT VAN KAREL V VAN 1520 TOT 1795.

We weten reeds, wat keizer Karel tot het edict van 1520 bewoog [1]). De geestelijkheid, en op haar voorbeeld ook wereldlijke tiendheffers „mainctinerende, dat men hen schuldich soude wesen thienden te moeten geven, van alle maniere van goede, wassende, spruytende ende nemende voetsel van der aerde," eischten tiend van allerhande vruchten, waar dat nooit gebruikelijk was geweest. Op juridische en economische gronden ging Karel deze handelwijze tegen: op juridische, omdat de gewoonte recht deed ontstaan, op economische, omdat de land- en tuinbouw, die in zijn tijd in een tijdperk van bloei waren gekomen, door de tienden zeer werden gedrukt, en moesten beschermd worden tegen iedere uitbreiding van dien last.

Dus bepaalde de keizer: dat geestelijke noch wereldlijke personen in zijn land en heerlijkheden andere tienden zouden mogen genieten „dan zy, ende heure voorders over veertich jaeren ende daer te vooren ghewoonlicke hebben geweest te heffen, ende gebruycken, maar hen te vreden houden mette ordinarise thienden ende rechten, by hen gehadt ende ontfanghen ende daer aff zy deuchdelycken gheuseert ende gebruyckt hebben voor de voorschreven tijt van veertich jaeren." Scherp wordt den plichtigen op 't hart gedrukt geene andere dan de gewone tienden te betalen. [2])

Verder verbiedt hij „ter cause van de voorschreven nieuwe thienden ende onbehoorlijcke exactien" voor geestelijke rechters en rechtbanken te compareeren, welke worden vermaand in zulke zaken nooit meer eenig recht te doen. Hangende processen mogen zij zelfs niet meer ten einde brengen. Ontstonden er geschillen „op te distinctie

---

[1]) Zie dit edict ook in het Gr. Plb. I. 1582.

[2]) Vgl. diss. 112 vlg.

van den tijde van de voorschreven veertich jaren, ende daer te vooren", of op eenig ander in het placaat behandeld punt, dan behoorde de berechtiging daarvan bij den keizer en aan den gewonen Raad van het land, waar de quaestie zich voordeed.

De moeielijkheden, die dit placaat heeft gebaard, zijn talrijk. Enkele daarvan, die zich in den loop des tijds voordeden, zullen we in een volgend Hoofdstuk behandelen.

Reeds dadelijk na de uitvoering echter gaf het edict aanleiding tot zoovele bezwaren, dat de keizer twee interpretatieve placaten noodig achtte. Deze twee ordonnantiën waren niet bestemd zoo ruim te werken als die van 1520. Deze toch was rechtskrachtig voor de Nederlandsche gewesten, waarover de keizer in dat jaar heer was — alle, behalve Gelderland en Utrecht —. In deze gewesten heeft naar alle waarschijnlijkheid het edict nooit gegolden. In Utrecht, waar eerst acht jaar later de temporaliteit op den keizer overging, is, zoover men na kan gaan, het placaat nimmer afgekondigd, noch bij eenigen algemeenen maatregel ingevoerd. Er kunnen goede redenen geweest zijn juist dit placaat niet in te voeren in het pas geannexeerde Sticht, waar zoovele geestelijke gestichten waren, in wier handen zich verreweg de meeste tienden bevonden. [1]) Wat Gelderland betreft, waarvan Karel eerst in 1543 hertog werd, in geen enkel oud Geldersch vonnis vinden wij van het edict melding gemaakt. Ook Schrassert behandelt het niet als eene wet, waarmede men in Gelderland in tiendzaken heeft rekening te houden [2]).

De interpretatieve placaten nu, door het edict van 1520 in het leven geroepen, werden slechts voor enkele van 's keizers landen uitgevaardigd.

Het eerste, van 1528, [3]) alleen voor de landen, die tot de dioecese

---

[1]) Anders schijnt hierover te denken v. d. Water, die naast het edict van 1520 zelfs de interpretieve ordonnantie van 1529 in zijn placaatboek heeft opgenomen (II. 442, 444.). Voor dit laatste stuk geldt, wat we reeds voor het eerste opmerkten. Dat het in ieder geval aanvankelijk niet bestemd was, om in het Sticht te werken, blijkt uit zijnen inhoud.

[2]) In het Gr. Geld. Plb. is het edict dan ook niet opgenomen. De jurisprudentie is ook geneigd, de vraag in dezen zin te beantwoorden. Hof Arnhem. 17 April 1872. W. n⁰. 3514.

De H.R. heeft de quaestie onbeslist gelaten. H.R. 28 Maart 1874. W. n⁰. 5017.

[3]) v. d. Schelling II. Q (vertaling uit het Latijn). Het placaat, gelijk het in 1530 in het Fransch voor Vlaanderen werd uitgevaardigd, is te vinden bij v. d. Schelling II. VV.

Luik behoorden, het hertogdom Brabant en het graafschap Namen: het tweede, van 1529, voor Holland en Friesland. [1]) Maar al zijn deze placaten slechts in de bovengenoemde gewesten rechtskrachtig geweest, zij zijn van de grootste beteekenis voor alle provinciën, waar het edict van 1520 heeft gegolden, daar zij de bedoeling van den auteur van dat stuk duidelijk maken. Waar het geldt de uitlegging van de ordonnantie van 1520, kunnen de interpretatieve placaten van 1528 en 1529 grooten dienst bewijzen [2]); al kan den rechter ook geene wetsschennis worden verweten, wanneer hij het eerste edict anders verklaart dan de latere resolutiën dit doen, behalve natuurlijk in die gewesten, waarvoor deze laatste wetten werden uitgevaardigd.

De aanleidende oorzaak tot het interpretatief placaat van 1528 was een request der Luiksche geestelijkheid, waarin zij zich beklaagde, dat het edict van 1520 er aanleiding toe gaf, dat de tiendplichtigen tiend weigerden:

1°. van nieuw in cultuur gebracht of nog te brengen land, waarop tiendplichtige vruchten gezaaid werden;

2°. van nieuw gebouwde huizen en stallen, waarin beesten of vogels werden gehouden, waarvan men gewoon was tiend te geven:

3°. van vruchten of granen, die in de dioecese Luik tot nog toe niet verbouwd werden en nieuw waren;

een en ander onder voorwendsel, dat van de onderhavige vruchten en beesten in de laatste veertig jaren geen tiend geheven was.

Dus verklaart de keizer: dat zijne bedoeling niet was de tienden te verbieden van graan, hooi en vruchten van landen, weiden of erven, nieuwelijks ter bebouwing gebracht, waarvan men in de kerspelen, waar ze wiesen, gewoon was veertig jaren te voren tiend te heffen van zoodanige gewassen. Dat verder tiend moest worden voldaan van lammeren, wol, veulens, vogelen en andere beesten, gevoed in huizen en erven, die nieuw gebouwd waren, mits men van gelijke soorten sedert veertig jaren gewoon was tiend te betalen in de parochiën, waarin die huizen en erven gelegen waren.

Geen tiend van novalen of nieuwe huizen en erven was verschul-

---

[1]) v. d. Schelling II. P.

[2]) Vgl. in dien zin Rb. Breda. 7 Sept. 1875. W. n°. 3918; Hof Zeeland. 30 Nov. 1875, W. n°. 3927.

digd van die vruchten en beesten, waarvan in het kerspel, waarin de novalen of nieuwe huizen en erven lagen, geen tiend werd geheven.

Kweekte men in eenig gehucht van Brabant of Namen aldaar tot nog toe onbekende vruchten, dan had men zich ten aanzien van den tiend daarvan te regelen naar het gebruik van andere gehuchten in het hertogdom of graafschap. Verbouwde men daar nergens dergelijke vruchten, dan had men zich te wenden tot het gemeene, het canonieke, recht.

Omtrent de verjaring decreteerde Karel, dat niemand zich sedert het edict van 1520 tot het aflezen der tegenwoordige ordonnantie uit hoofde van betaalde of niet betaalde tienden kon beroepen op verjaring, tenzij van veertig jaren voor het uitgaan der eerste ordonnantie.

Het placaat van 1520 werd in 1529 nader voor Holland en Friesland uitgelegd:

1^e^. omdat er vele plichtigen waren, die de tienden weigerden van nieuw toegemaakte gronden, „lage landen, die men niet en placht te besaeyen ende artificialyck met watermolens, onlancx gevonden ofte andere dijcken ofte andere caden drooch gemalen ofte tot saeibaer landt gemaeckt werden."

2°. omdat vele plichtigen hunne landen, waar zij vroeger tarwe, gerst en haver verbouwden, met kennep, raapzaad, vlas en dergelijke gingen bezaaien, en weigerden daarvan tiend te betalen.

Voor deze weigeringen grondde men zich weder op het voorschrift van het edict van 1520, dat men geene tienden behoefde te voldoen, dan waar deze veertig jaren lang geheven waren; en meermalen ontzegde op dezen grond de oud-Hollandsche jurisprudentie den eisch eens heffers.[1])

Wat betreft de tienden van nieuw aangemaakte gronden, bepaalde het decreet: „dat deselve landen thienden daer af geven sullen, gelyck men aldaer in deselve dorpen, ambachten ofte quartieren doet, daer onder de selve landen ghelegen sijn."

En aangaande het tweede punt schreef het voor: dat van landen, waar men, na er vroeger tarwe, haver en gerst verbouwd te hebben, gewoon was kennep, rapen, vlas en dergelijk rond en plat zaad te teelen, de tienden behoorden te worden voldaan, al had men daar zulke zaden in geene veertig jaren verbouwd, — tenware er bijzondere privilegiën of uitgiften van vrijdom bestonden, of er sententiën in

[1]) Zie diss. 117.

kracht van gewijzde vóór het placaat waren gegeven, waarbij de landen geabsolveerd waren.

Wat betrof hooi, boomgaarden, warmoeshoven en d. g., waar men tot nog toe geene tienden van had gegeven, daarin en op alle andere punten zoude de ordonnantie van 1520 effect sorteeren.

Na de wetgeving van Karel V hangt de geschiedenis der tienden ten nauwste samen met de groote gebeurtenissen op kerkelijk en staatkundig gebied. De afzwering van den Spaanschen monarch in 1581, het veldwinnen van het Protestantsche geloof, dat den Roomsch-Katholieken Godsdienst verdrong en mettertijd „de dominante religie" werd, oefenden een niet geringen invloed op het bestaan der tienden uit.

De afzwering van Filips II had ten gevolge, dat de tienden, die hij als landsheer in deze landen genoot, op de Staten der verschillende gewesten, voortaan de wettige souvereinen, overgingen.

Deze overgang strekte zich echter niet verder uit dan tot het gebied der zeven verbonden provinciën en het landschap Drenthe. De tienden in de Generaliteitslanden, met name in Brabant, waren er niet onder begrepen. In Brabant was de Spaansche Koning nog altijd de erkende landsheer, wiens verordeningen op het stuk van tienden nog tot in de 17e eeuw rechtsgeldig waren. De stand van zaken werd anders, toen 's Hertogenbosch in 1629 tot de overgave gedwongen werd. Art. 7 der capitulatie hield in, dat de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden zouden treden in alle rechten, die den hertog binnen de Stad, Vrijdom en Meijerij van 's Hertogenbosch toekwamen: zoodat ook de tienden van den landsheer binnen dit gebied van eigenaar veranderden. Bijna twintig jaar later bepaalde het Munstersch vredesverdrag [1]) (art. 3), dat, wat in 1629 voor 's Hertogenbosch en de Meijerij had plaats gevonden, in de vier kwartieren en in alle zoogenaamde Generaliteitslanden zou geschieden, zoodat alle landsheerlijke tienden aldaar met het domein van den Staat vereenigd werden.

Sedert het tractaat van den Munsterschen vrede, dat jure den toestand bevestigde gelijk die facto gedurende den oorlog was ontstaan, behoorden alle tienden van den vroegeren landsheer tot de inkomsten van den nieuwen souverein.

Niet minder groote gevolgen dan de afzwering van Filips had ten

1) Plac. van Brabant. I. 639 vlg.

opzichte der tienden de ommekeer in den Godsdienst. Reeds voordat men openlijk het Spaansche juk had afgeworpen, werd een aanvang gemaakt met de confiscatie van de goederen der Roomsch-Katholieke kerken en kloosters. Men wilde, dat al hunne inkomsten ten algemeenen profijte zouden strekken. Den 10 Febr. 1573 vaardigde de prins van Oranje bij advies van die van den Rade en de Staten voor Holland eene later meermalen hernieuwde [1]) ordonnantie uit, [2]) waarbij een iegelijk in zijn kwartier gelast werd binnen 14 dagen na de publicatie van het stuk aan te brengen onder meer de tienden, die hij aan conventen, kerken, kloosters en geestelijken verschuldigd was.

Hier vroeger, daar later gingen de geestelijke goederen over in handen van den Staat; in de Generaliteitslanden wel het allerlaatst. De capitulatie van 's Hertogenbosch in 1629 (art. 3) deed de pastoriegoederen aldaar en in de Meijerij eerst aan de Staten-Generaal komen, die nog eens in 1648 de ingezetenen aanmaanden, om de tienden, die zij aan eenigen geestelijke binnen dat gebied schuldig waren, aan de gecommitteerden van de Staten te betalen. [3]) Van dien tijd vinden wij verscheidene dergelijke aanmaningen der Staten voor andere kwartieren der Generaliteitslanden. [4])

Wat nu de bestemming der geconfiskeerde goederen aangaat, over de klooster-inkomsten is vrij willekeurig beschikt. De eigendommen der kloosters binnen de Hollandsche steden kwamen aan de steden, waarbinnen ze gelegen waren, [5]) die ze dikwijls weder verkochten en aldus de kloostertienden in wereldsche handen brachten; sommige kloosters met hare inkomsten werden Staatseigendom. [6])

De eigenlijk gezegde geestelijke en kerkelijke goederen vonden eene andere bestemming. De regeering oordeelde, dat ze zich die goederen mocht toeeigenen, maar onder de verplichting om ze te besteden tot onderhoud van de kerkgebouwen met wat daartoe behoorde en tot het verschaffen van tractementen aan de predikanten van den

---

[1]) Den 17 April 1577 (Gr.Plb.II. 2144); 2 Febr.1590 (Resol.van Holland Ao 1590. 232.)

[2]) MEYLINK. Bijl. 4.

[3]) Gr. Plb. I. 1476.

[4]) Voor Hulst en Hulsterambacht in 1646. Gr. Plb. I. 1480.
„ Valkenburg, Daelhem en 's Hertogen Rade in 1649. Gr. Plb. I. 1478.
„ Bergen op Zoom in 1450. Gr. Plb. I. 1482.

[5]) Resol. der Staten van 23 Mei 1577. Kerk. Plb. II. 7.

[6]) Zie TELDERS. Bijdrage tot eene geschiedenis van het bezit in de doode hand (diss. Utrecht. 1868). 138.

Hervormden Godsdienst; de dominante religie. [1]) Sommige colleges en instellingen behielden hunne tienden, zoo de Utrechtsche kapittelen, wier bezittingen eerst bij de wet van 27 Febr. 1811 met het Staatsdomein vereenigd zouden worden; ook vreemde geestelijke corporatiën werden in hunne eigendommen bevestigd door artt. 24 en 43 van het Munstersch Vredesverdrag; ze bleven daarin gehandhaafd, totdat de wet van 1 Sept. 1790 hun goed tot het domein van den Staat bracht.

De geestelijke inkomsten werden onder aparte administratiën gesteld; [2]) — in Noord- en Zuid-Holland geestelijke kantoren, in Zeeland, Brabant en Utrecht rentmeesters, die onder toezicht van den gecommitteerden Raad van State het beheer uitoefenden, in Gelderland eene bijzondere rekenkamer, [3]) terwijl de betaling der tienden in ieder kwartier aan rentmeesters behoorde te geschieden. In de noordelijke provinciën waren het de predikanten zelf, die de pastoriegoederen ten platten lande beheerden, in de steden waren het rentmeesters evenals elders. In Holland werd de administratie over kerkelijke inkomsten en tienden den 17 Maart 1728 met die van de Staatsdomeinen vereenigd [4]).

Omtrent de verpachting der geestelijke tienden werden nog bijzondere placaten uitgevaardigd. Zoo werd gedecreteerd, dat de tienden, welke in de Generaliteitslanden door de Roomsche geestelijkheid werden bezeten, in het publiek „met den stocke" verpacht zouden worden door de stokhouders of door de geïnteresseerden ten overstaan van schepenen en secretarissen, onder welker district de verpachtingen geschiedden [5]).

Eene bijzondere verplichting werd den 19 Jan. 1778 bij placaat van de Staten Generaal aan de geestelijke tiendheffers in Noord-Brabant opgelegd, n. l. om voor het onderhoud der kerkgebouwen en kerktorens zorg te dragen [6]).

Doch keeren wij naar een vroeger tijdperk der tiendhistorie terug.

---

[1]) Plac. van 26 Nov. 1574. Kerk. Plb. II. 4, door tal van andere opgevolgd.

[2]) Vgl. Telders. 142 en 143; Resol. van 10 Jan. 1577. Kerk. Plb. I. 5.

[3]) Plac. van 31 Mei 1580. Gr. Geld. Plb. I. 754.

[4]) Gr. Plb. VIII. 875.

[5]) Ordonnantiën van 1688 en 1690. Gr. Plb. IV. 1160, 1190, 1192.

[6]) Nadat eene publicatie van het Staatsbewind van 9 Maart 1805 dit placaat voor Bataafsch Brabant had bevestigd, breidde eene publicatie van 14 Maart van dat jaar die verplichting over de geestelijke tiendheffers in alle departementen uit. Vgl. Mr. J. D. v. Ketwich Verschuur. Iets over de wetgeving betrekkelijk de oude tienden. 10.

De wetgeving over dit onderwerp werd uit den aard der zaak na de afzwering van Filips II provinciaal. De meeste van de resolutiën en ordonnantiën in het tijdperk van 1581—1795, op de wijze van heffing en de plichtigheid van sommige nieuwe vruchten betrekking hebbende, zullen we in een volgend Hoofdstuk ontmoeten. Hier willen we in het kort eenige voorschriften nagaan, genomen ter bestrijding van veel voorkomende misbruiken.

Het gebeurde vooral in Brabant dikwijls, dat bij tiendverpachtingen allerlei kwade practijken werden gebezigd; in verscheidene dorpen en heerlijkheden was het eene slechte gewoonte geworden de verpachtingen te drukken door zoogenaamde monopoliën of samenrottingen; verscheidene personen, onder wie meermalen de gemeentebesturen zelf, kwamen dan overeen niet hooger voor de tienden te bieden dan een door hen afgesproken laag bedrag, zoodat de tiendheffers, meestal het domein, gedwongen waren voor dien prijs de tienden te gunnen, of ze zelf te heffen. Ieder, die zich durfde vermeten hooger te bieden en de tienden tegen den gewonen prijs te pachten, werd met geweld bedreigd; wie zich daardoor niet liet afschrikken, werd mishandeld, en vaak er toe gebracht, hetzij de gedane pacht weder onder de hand op te veilen, hetzij daarvan ten behoeve der samenrotters afstand te doen. Meer dan één placaat ging deze handelwijze, waardoor de waarde van des heffers recht op niet geringe wijze werd verkleind, krachtdadig tegen. Nadat reeds meerdere resolutiën op dit stuk waren genomen [1]), bepaalde die van 23 Mei 1732 [2]) voor alle kwartieren en heerlijkheden der Generaliteitslanden nog eens uitdrukkelijk, dat, wie zich aan dergelijke als de bovengemelde practijken schuldig maakte, eene boete van 200 gulden zou oploopen; den recidivist wachtte geeseling; zelfs werd verboden ten behoeve van eenige heerlijkheden, dorpen en gehuchten te pachten of de pacht van een ander over te nemen. Den schepenen en regenten der dorpen en gehuchten werd op het hart gedrukt het samenrotten te voorkomen en te beletten, en zoodra ze er kennis van droegen, het terstond aan den hoofdofficier der heerlijkheid aan te geven; bij nalatigheid of weigering wachtten hen dezelfde straffen, terwijl den ontdekker van een complot 200 gulden werd uitgeloofd, mitsgaders straffeloosheid, indien hij zelf tot de samenrotters behoorde.

---

[1]) Pl. van 1 Juni 1654. Gr. Plb. IV. 1588; 29 Aug. 1657. Gr. Plb. II. 2481; 27 Mei 1661. Gr. Plb. II.2655; 19 Febr. 1671 en 20 Mei 1679. Gr. Plb. III. 1206.

[2]) Gr Plb. VI. 1247.

In Gelderland en Utrecht waren het andere misbruiken, die de bemoeiing des wetgevers dringend noodig maakten. In die provinciën bracht het tiendrecht mede, dat de heffer „tot een beleefde erkentenis van het voldoen der tienden en opdat de bouwlieden goedwillig zouden zijn in het bouwen der landen en het voorttelen der vruchten" [1]) een maaltijd voor de bruikers van den plichtigen grond aanrichtten, eene gewoonte, in andere gewesten onbekend. Van deze tiendmaaltijden werd met zulk eene graagte gebruik gemaakt, dat zij weldra voor de heffers eene drukkende belasting werden. Jong en oud, groot en klein, al wat op de bank kon zitten, zelfs moeders met hare zuigelingen, verschenen op deze maaltijden, zoodat het getal der aanzittenden wel eens tot 600 à 700 steeg. „Waarbij kwam", deelt v. d. Schelling mede, „dat er velen ter maaltijd gingen die er niet behoorden en vele der disgenoten geen goede opvoeding gehad en geen geregeld gedrag hebbende, door onbeleefde stoutheid in woorden en daden, door dertelheid geen palen kennende zig zoodanige onthaalingen onwaardig maakten."

Reeds Karel V had naar aanleiding van een smeekschrift van deken en kapittel van de kerk van Kranenburg verordend, dat op den maaltijd, dien de kerk als tiendhefster naar oud gebruik behoorde aan te richten, niemand zoude mogen komen, „dan alleen uit elker huis daar een ploeg uitgaat, twee of drie ten hoogsten ende uit elker katerhuis een persoon." [2])

Dit oude gebruik afschaffen ging niet; wel verordenden de Geldersche Staten den 22 Maart 1598, [3]) dat de respective officieren, magistraten en gerechten tegen de buitensporige kosten der tiendmaaltijden zouden waken, maar bij dezelfde resolutie erkenden zij, dat het niet aanging den plichtigen deze maaltijden te ontnemen, die door Geldersche gewoonte op vele plaatsen tot een recht van den schuldige, eene verplichting van den heffer waren geworden.

De heffers trachtten dikwijls den drukkenden last af te koopen en hadden hiervoor aanzienlijke sommen over.

Dit ging echter niet zonder de toestemming der plichtigen. Evenmin als dezen met een bedrag in geld konden volstaan in plaats van de vruchten in natura zonder bewilliging van den heffer.

---

[1]) v. d. Schelling I. XLV. III.

[2]) v. d. Schelling I. XLV. VII.

[3]) Gr. Geld. Plb. II. 71.

evenmin behoefden de plichtigen met eene afkoopsom voor de tiendmaaltijden genoegen te nemen.

De Geldersche wetgever oordeelde het evenwel noodig, in zooverre inbreuk op dit recht te maken, dat de tiendheffers er mede toe konden, in plaats van den maaltijd eene som uit te keeren, gelijkstaande met zes ten honderd van het bedrag, dat de tienden jaarlijks opbrachten (in bijzondere omstandigheden meer of minder), zonder dat zij tot eenige verplichting in natura konden worden aangesproken. De tiendheffer had dus de keus of hij den maaltijd dan wel de afkoopsom wilde geven. Hoezeer deze regeling strikt genomen te kort deed aan het recht der plichtigen, zoo was de schikking, die werd getroffen, niet onbillijk, daar de schuldigen, wanneer ze hierin overeen kwamen, van de vrij aanzienlijke afkoopsom den maaltijd konden houden. [1])

De Staten van Utrecht gingen het misbruik op nog krachtdadiger wijze te keer, door de tiendmaaltijden geheel te verbieden. [2])

AFDEELING II. VAN 1795 TOT OP HEDEN.

De provinciale wetgeving op het stuk der tienden maakte plaats voor eene algemeene, de domaniale tiendinkomsten der verschillende provinciën vloeiden in ééne Landskas, toen in het einde der vorige eeuw de Statenbond der Vereenigde Nederlanden ten grave werd gebracht en het Bataafsche volk zich vormde tot eenen ondeelbaren Staat.

Men zoude verwachten, dat in de dagen van Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap op het Fransche voorbeeld het pleit der tienden zoude beslecht worden en de revolutiegeest evenals aan zoo menig ander eeuwenoud recht ook aan het tiendrecht een einde zou hebben gemaakt. Niet alzoo evenwel. Ongedeerd en ongeschonden is het tiendrecht in het gisten en woelen dier tijden bewaard gebleven. [3])

[1]) Vgl. Gr. Geld. Plb. II. 89, 121, 124, 137, 139. Zie ook SCHRASSERT. Codex Gelro-Zutphanicus in voce Tienden. § 2.

[2]) v. D. WATER II. 445.

[3]) Behalve in Limburg; in dit gewest, dat in 1795 bij de Fransche Republiek gevoegd werd, werden bij besluit der Volksrepresentanten van 14 en 17 Brumaire an IV (5 en 8 Nov. 1796) onderscheidene vroegere Fransche wetten afgekondigd en uitvoerbaar verklaard, daaronder met name „les lois relatives à l'abolition des dîmes", waartoe het bekende besluit der Fransche Nationale vergadering van Aug. 1798 behoorde, houdende afschaffing der geestelijke-, en afkoopbaarstelling van alle andere tienden. Op dezelfde wijze werd ook in Zeeuwsch Vlaanderen gehandeld.

Wel waren er, die dachten, dat reeds in 1795 de publicatiën der provisioneele representanten in Holland van 31 Januari van dat jaar en andere de tienden in die provincie afschaften, maar die meening was onjuist. Eene bezadigde publicatie van 17 Juli 1795 [1]) handhaafde voorloopig het tiendrecht op den ouden voet; krachtens dit stuk werd 30 Juli daaraanvolgende eene commissie van 6 leden benoemd, die voor Holland had te onderzoeken: den oorsprong en aard der tienden aldaar, en de billijkheid en raadzaamheid eener eventueele afschaffing; in geval de commissie tegen eene afschaffing was, zoude zij bepalingen hebben voor te stellen, waardoor de tienden, zonder schade aan de verponding (grondbelasting) en den tiendheffer toe te brengen, minder bezwarend voor den plichtige werden; in geval zij eene afschaffing wenschte, had zij hare meening te zeggen òf, en zoo ja, hoe en door wien buiten bezwaar van den lande de heffer schadeloos behoorde te worden gesteld. Zij mocht hierbij voegen, al wat zij noodig oordeelde. 't Gevolg was een zeer uitgewerkt rapport, dat den 12 Oct. werd ingediend; als bijlagen waren er aan toegevoegd de adviezen der leden, die op eenig punt met het rapport van meening verschilden. [2]) Het duurde geruimen tijd, eer de commissie de vruchten van haren arbeid mocht zien. Nadat den 30 Mei 1797 eene constitutie, die een viertal artt. over tiendrecht bevatte, was verworpen, kwam eindelijk in Mei 1798 de eerste Staatsregeling voor het Bataafsche volk tot stand; met deze ook eene bepaling over het tiendrecht. Was tot nog toe alles op den ouden voet gebleven, art. 25 van de Burgerlijke en Staatkundige Grondregels der Staatsregeling beoogde eene ingrijpende verandering in den bestaanden toestand. Heeft het bereikt, wat men er zich van voorstelde?

Art. 25 luidde:

„Alle Tiend, Chijns-, of Thyns-, Nakoops-, Afstervings- en Naastings Rechten, van welken aard, midsgaders alle andere Regten of Verpligtingen, hoe ook genoemd, uit het Leenstelsel of Leenrecht afkomstig, en die hunnen oorsprong niet hebben uit een wederzijdsch vrijwillig en wettig verdrag, worden met alle de gevolgen van dien als strijdig met der Burgeren Gelijkheid en Vrijheid, voor altijd vervallen verklaard.

Het Vertegenwoordigend Lichaam zal binnen agthien Maanden, na

[1]) Te vinden bij v. d. Graft. 68.

[2]) Meylink. Bijl. n°. 9.

Deszelfs eerste zitting, bepaalen den voet, en de wijze van afkoop van alle zoodanige regten en renten, welke als vruchten van wezenlijken eigendom kunnen beschouwd worden. Geene aanspraak of pecunieele vergoeding, uit de vernietiging van gemelde Regten voortvloeiende, zal gelden, dan welke binnen zes Maanden na de aanneming der Staatsregeling zal zijn ingeleverd."

Wat werd nu op het gebied der tienden door het artikel afgeschaft? Niet alle wilde het doen verdwijnen; slechts de zoodanige, welke hunnen oorsprong ontleenden aan het leenstelsel of leenrecht, geenszins dus enkel ter leen verkregen rechten, maar alleen die, welke als zuivere recognitiën van vazalliteit of heerlijk oppergezag moesten worden aangemerkt; dat de oorsprong van het tiendrecht hierin niet gelegen is, erkent ieder schrijver over dit onderwerp. De tienden, ontstaan uit een wederzijdsch vrijwillig en wettig verdrag, [1]) in het art. tegenover de leentienden geplaatst, waren uitdrukkelijk van de abolitieve bepaling uitgezonderd. Van de kerkelijke tienden spreekt het art. niet, eene lacune, waarschijnlijk te wijten aan het rapport der bovengenoemde commissie, welke de leer van de Groot en zijne volgelingen omhelzende, den kerkelijken oorsprong van het tiendrecht geheel miskende. Waar het art. deze tienden niet aanroerde, waar het bovendien de bedoeling was, slechts de tienden uit het leenrecht gesproten te vernietigen, zijn ook de kerkelijke tienden niet als afgeschaft te beschouwen.

De vraag òf er tienden, en zoo ja, welke uit het leenrecht zijn ontstaan, zoude nu van het uiterste belang zijn geworden, indien er niet eene omstandigheid ware geweest, die het gewicht van deze vraag geheel verloren heeft doen gaan. Die omstandigheid was deze: dat aan het voorschrift van het tweede lid van het artikel nooit is voldaan.

De Staatsregeling van 1798 wilde alle de in art. 25 genoemde rechten niet opheffen zonder den rechthebbende te gemoet te komen. Geene vernietiging van recht zonder schadeloosstelling was haar stelsel; ze beschouwde de laatste als eene noodzakelijke voorwaarde voor de eerste. Noch het bewind zelf, waaronder de Staatsregeling werd ingevoerd, noch latere regeeringen hebben den zin van het art. anders opgevat;

---

[1]) Waartoe gebracht kunnen worden die, welke ontstaan zijn door voorbehoud bij bedijkingen en ontginningen. Zie hiervan voorbeelden o. a. diss. 148 vlg.

nooit heeft men er eene berooving van den tiendheffer, eene verrijking titulo gratuito des schuldigen in gezien. Dit blijkt uit de publicatie, den 7 Juni na de Staatsregeling uitgevaardigd, [1]) welke naast de bepaling, dat alle tienden geacht moesten worden uit het leenstelsel voort te spruiten en dus als door art. 25 afgeschaft waren te beschouwen, die vernietiging aan schadeloosstelling ondergeschikt verklaarde en den bruiker van het tiendschuldige land eerst dan toestond de plichtige vruchten te innen, als hij vooraf een accoord van schadeloosstelling met den heffer had aangegaan. Dat blijkt tevens uit de publicatie, welke 12 dagen later die van den 7 Juni introk; [2]) deze hield de heffing der tienden in haar geheel, totdat door een aanstaand wettig gekozen vertegenwoordigend lichaam de noodige bepalingen op dat stuk zouden zijn gemaakt, bepalingen, die zijn uitgebleven. Dat wordt verder waar gemaakt door de publicatiën van 7 Mei 1799, [3]) 16 Juli 1800, [4]) 15 Juni 1801, [5]) art. 16 van de Staatsregeling van 1801, art. 9 van die van 1805, waarbij de leenband van leenroerige goederen voor opgeheven en die goederen voor allodiaal worden verklaard. Al noemen deze artt. de tienden niet uitdrukkelijk, men mag aannemen, dat zij zeer zeker ook deze op het oog hebben gehad als goederen, die zij van den leenband bevrijdden; wat niet zoude hebben kunnen geschieden, indien zij waren afgeschaft.

Hoe had Lodewijk Napoleon, indien hij het tiendrecht niet als wettig bestaande beschouwde, in eene ordonnantie van 20 Jan. 1807 bepalingen kunnen geven over de verponding, op de tienden te heffen? [6]) Hoe had hij in de wet op het stuk der remissiën van 's lands impositiën of schattingen van 21 April 1807 [7]) voor in

---

[1]) v. d. Poll. Verzameling van Vaderlandsche Wetten en Besluiten, uitgevaardigd sedert 22 Jan. 1798 tot 10 Juli 1810. 94.

[2]) v. d. Poll. 94.

[3]) v. d. Poll. 110.

[4]) v. d. Poll. 157.

[5]) v. d. Poll. 161.

[6]) Art. 12. „Alle nieuw ontgonnen landen zullen gedurende den tijd van 30 jaren van de betaling van de verponding geëximeerd blijven"; art. 13. „De tienden zullen blijven belast op gelijken voet als over de jaren 1805 en vroeger, doch onbelast geweest zijnde, zullen zij evenals alle andere vaste goederen met den hondersten en tweehondersten penning van de ruwe opbrengst in tien van de vijftien laatste jaren ter keuze van den eigenaar worden bezwaard." Vgl. v. Ketwich Verschuur. 11.

[7]) v. d. Poll. 398.

cultuur gebracht wordende woeste en onbebouwde gronden en bij droogmaking van waterplassen, meren en moerassen een dertigjarigen vrijdom kunnen verordenen van de novale tienden, die door of van wege den lande ten behoeve der publieke schatkist zouden worden gevorderd en geheven? Een vrijdom, door de wet van 16 April 1809 tot vijftig jaar uitgebreid, [1]) en door het besluit van 2 Mei 1809 [2]) voor dien tijd ook verleend aan hen, die in het tijdsverloop tusschen de twee genoemde wetten ontgonnen of bedijkten. Uit een en ander valt op te maken, dat de Staatsregeling van 1798 het tiendrecht in zijn geheel gelaten had. [3])

Op den ouden voet bleef de regeling der tienden bestaan, totdat in 1809 het Wetboek Napoleon, ingericht voor het koninkrijk Holland, de wetgeving op dit stuk met eenige artikelen kwam vermeerderen. Het vijftal artikelen (artt. 523—528), hierin aan het onderwerp gewijd, behelsde bepalingen, ontleend aan het oude recht; zij waren echter blijkbaar slechts geschreven voor tienden, welke na de invoering van het Wetboek zouden ontstaan en beoogden geene regeling der oude tienden. Dit is af te leiden uit art. 7 van het besluit van 24 Febr. 1809 van Koning Lodewijk tot invoering van het Wetboek, luidende: „. . . dat alle zaken, onmiddelijk voortvloeiende uit handelingen of oorzaken, anterieur aan de invoering van het Wetboek, zullen worden beoordeeld, geregeld, behandeld en beslist overeenkomstig de oude wetten"; terwijl ook art. 2 van het Wetboek, voorschrijvende: „De wetten verbinden alleen voor het toekomende en hebben geene terugwerkende kracht," doet vermoeden, dat niet de bedoeling was, in het recht van vóór de invoering van het Wetboek ontstane toestanden verandering te brengen.

Art. 528 bewijst, dat de wetgever van die dagen zijne taak ten opzichte der tienden door de regeling in het Wetboek Napoleon voor Holland nog niet afgedaan beschouwde.

Het artikel luidde: „Het gestatueerde bij deze afdeeling zal geen

---

[1]) v. d. Poll. 441.

[2]) v. d. Poll. 445.

[3]) Algemeen is dit ook het gevoelen der rechtspraak. Vgl. onder vele andere: Rb. 's-Hertogenbosch. 8 Jan. 1841, bij Mauritsz Ganderheyden Bijl. A; H. R. 20 Oct. 1848. Meylink Bijl. n°. 15; Rb. Leiden. 11 Dec. 1849. W. n°. 1082; Rb. Gorinchem. 10 Juni 1856. W. n°. 1763; Rb. Rotterdam. 4 Maart 1895. W. n°. 6683.

hinder kunnen toebrengen aan hetgeen de wet nader ten aanzien van de tienden zal bepalen."

De inlijving van ons land bij het Keizerrijk had ten gevolge, dat de wetgeving en het gansche openbare bestuur met die van Frankrijk moesten worden in overeenstemming gebracht; het decreet, waarbij dit geschiedde, — van 18 Oct. 1810 — bevatte ook over de tienden eene provisioneele bepaling. Artt. 218 en 219 schreven voor: „Les dîmes et rentes foncières continueront à être perçues en Hollande conformément aux lois existantes. Il sera statué ultérieurement sur la faculté de racheter les dites dîmes et rentes." [1])

Voorloopig bleef dus de toestand dezelfde, en behield het oude recht zijne kracht in tiendzaken. [2]) Was het de bedoeling van het decreet het Wetboek Napolon voor Holland ook op de oude tienden toepasselijk te verklaren gelijk de jurisprudentie algemeen aanneemt? [3]) Naar onze meening, neen.

In de woorden van het decreet ligt niets meer dan dit: de tienden en grondrenten zullen naar dezelfde wettelijke regeling blijven worden beoordeeld als tot nog toe het geval was. Zoodat zeer zeker wel het Wetboek voor Holland op tienden werd toepasselijk verklaard, maar slechts op diegene, waarvoor zijne bepalingen waren geschreven. Door de bestaande wetgeving te laten voortduren, breidde de keizer de werking dier bepalingen niet uit; had hij gewild, dat zij ook voor oude tienden golden en aldus verandering brachten in de bestaande wetgeving, hij zoude een duidelijker en uitdrukkelijker voorschrift hebben gegeven dan: „les dîmes continueront à être perçues en Hol-

[1]) Fortuyn. Verzameling van Wetten, Besluiten en andere Rechtsbronnen van Franschen oorsprong. III. 216.

[2]) Al heeft in de departementen der monden van den Rijn en van de Schelde het decreet niet gegolden, gelijk beweerd wordt, daar deze departementen bij verschillende decreten (zie o. a. Fortuyn III. 126, 139) onvoorwaardelijk waren ingelijfd, toch is ook daar de toestand van het tiendrecht niet veranderd, daar van de Fransche wetten over de afschaffing der tienden nooit de publicatie door den keizer is bevolen, en zonder zoodanige publicatie de Fransche wetten volgens decreet van 22 Juni 1810 niet rechtskrachtig waren in de gemelde departementen. (Fortuyn I. 6; Zie Mauritsz Ganderheyden. 51.)

[3]) Vgl. o. a. Hof Gelderland. 25 Nov. 1851. W. n°. 1292; Rb. Zutphen. 23 Juni 1859. W. n°. 2137; Hof Arnhem 4 Febr. 1891. W. n°. 6007; Hof 's Hertogenbosch. 30 Juni 1896. W. n°. 6865; Hof Arnhem. 2 Febr. 1898 W. n°. 7129

lande conformément aux lois existantes." Zeer zeker had hij dan het woord „continuer" niet gebezigd. [1])

Een decreet, dat op het stuk der tienden eene wijziging invoerde, was dat van 21 Oct. 1811, [2]) betrekkelijk de invoering der Fransche belastingen in de zeven Hollandsche departementen. In de plaats van het vroegere stelsel, volgens hetwelk de verponding ook van de tienden werd geheven, bepaalde het decreet (art. 8), dat de begrooting van de opbrengst der landerijen voor de grondbelasting zoude geschieden, zonder acht te slaan op de tienden, onder deze bijvoeging: „les propriétaires auront en conséquence le droit de faire sur les dîmes, dont ils sont chargés, la retenue d'un cinquième pour raison de la contribution foncière, qu' ils auront acquitteé à la décharge des possesseurs de dîmes." Dit systeem, bij decreet van 11 Jan. 1811 reeds ingevoerd voor de departementen van de monden van den Rijn en van de Schelde en in het Arrondissement van Breda, [3]) werd na onze wedergeboorte door een besluit van den souvereinen vorst van 23 Dec. 1813 bevestigd. [4])

Ter voldoening van art. 219 van het decreet van 18 Oct. 1810 verscheen 22 Jan. 1813 een decreet over den afkoop der tienden. [5])

Dit Staatsstuk ging uit van de overweging, dat de tienden in overeenstemming behoorden te worden gebracht met het gemeene in Frankrijk vigeerende recht en met de wetgeving van den Code. Het zoude ons te ver voeren, dit merkwaardige decreet in den breede te behandelen. Ook de geschiedenis van de afkoopbaarstelling der tienden uitvoerig mede te deelen, was niet ons doel [6]). Wij willen echter opmerken, dat het decreet niet verder ging dan tot eene afkoopbaarstelling, niet tot eene algeheele afschaffing der tienden. De meening is echter

---

[1]) De quaestie bestaat niet, wanneer men aanneemt, dat het Wetboek Napoleon voor Holland ook op oude tienden toepasselijk is.

[2]) FORTUYN III. 347.

[3]) FORTUYN III. 261.

[4]) Stbl. n⁰. 16.

[5]) FORTUYN III. 539.

[6]) Zie over deze alleszins belangrijke materie o. a. : Mr. POMPE VAN MEERDERVOORT. Bestaat de mogelijkheid eener wet tot afschaffing der tienden? DE RUYTER DE WILDT. Iets over de afschaffing der tienden. (diss. Leiden 1867); Wet tot afkoopbaarstelling der tienden (Wet van 12 April 1872. Stbl. n⁰. 25), toegelicht door Mr. F. N. SICKENGA.

verdedigd, dat dit ten aanzien van sommige tienden wel het geval was.

Deze opvatting is hierop gegrond.:

Nadat art. 1 heeft verklaard, dat de tienden als grondrenten zijn te beschouwen, op de wijze als art. 530 C. N. deze regelde, bepaalt art. 2: „Les terres qui dans le cours des trente années antérieures à la promulgation du présent décret ont été sujettes à la dime, sont considérées comme grevées de la redevance et soumises aux dispositions du présent décret sans égard à l'affranchissement que le redevable se serait procuré dans l'intervalle par un changement d'exploitation."

Hieruit heeft men afgeleid, dat tienden, welke gedurende die dertig jaren niet waren geïnd, waren opgeheven. — Onjuiste bewering o. i.: het decreet vernietigde geene bestaande rechten; het gaf slechts voorschriften aangaande den afkoop van die tienden, welke geregeld of ongeregeld gedurende de genoemde dertig jaren waren geheven.

Slechts de zoodanige beoogde het decreet; omtrent andere bepaalde het niets; had de wetgever bedacht, dat er vele tiendrechten waren, — novale en slapende — die gedurende dien tijd in 't geheel niet waren uitgeoefend, hij zoude ook over de afkoopbaarstelling van deze bepalingen hebben gegeven, te eerder, daar hij in zijn decreet het stelsel huldigde: geen afkoop van tienden zonder schadeloosstelling, zelfs dan niet, wanneer de plichtige gedurende eenigen tijd geene tiendbare vruchten heeft gezaaid.

Uit het feit dat die regeling achterwege bleef, is niet af te leiden, dat de wetgever wel degelijk de bedoelde tienden in zijne gedachten had, maar ze door zijn stilzwijgen vervallen beschouwde. Had hij met bestaande rechten willen breken, zonder daarvoor eenige vergoeding toe te kennen, — iets wat in lijnrechten strijd zou zijn geweest met zijn stelsel —, hij zoude dit duidelijk hebben verklaard. [1])

Het decreet van 22 Januari werd 22 Oct. van het volgend jaar door een besluit van den souvereinen vorst [2]) weder ingetrokken. De samenstelling van het door art. 100 der grondwet van 1814 gevorderd Burgerlijk Wetboek was reeds aan eene bijzondere commissie opgedragen; men verwachtte, dat zij binnen een niet al te langen

---

[1]) In denzelfden zin Hof Gelderland. 16 Maart 1859. W. n⁰. 2048; H R. 3 Febr. 1860. W. n⁰. 2139.

[2]) Stbl. n⁰. 103.

tijd eene volledige regeling der tienden zoude voorstellen, die wellicht met het decreet van 22 Jan. 1813 in strijd zoude zijn. [1])

Het zoude nog bijna een kwart eeuw duren, voordat het door de Grondwet van 1814 geischte B. W. werd ingevoerd. Het Ontwerp 1820 en het Wetboek van 1830 behelsden een aantal bepalingen over tienden, die wij, daar ze nooit verbindende kracht hebben bezeten, niet behoeven te bespreken. De voorschriften van ons tegenwoordig, den 1 Oct. 1838 ingevoerd, B. W. (Boek II. titel 8) zijn slechts van weinig practisch belang en worden zelden, om niet te zeggen nooit, toegepast, daar zij alleen tienden, na de invoering van het Wetboek ontstaan, op het oog hebben.

Art. 802 zegt uitdrukkelijk: „De bepalingen in dezen titel" — van grondrenten en tienden — „voorkomende, zijn alleen toepasselijk op grondrenten, tienden en andere schuldplichtigheden, welke na de invoering van dit Wetboek zullen worden gevestigd of voorbehouden. Zij strekken dus geenszins om zoodanige tienden of andere schuldplichtigheden, als bij vorige wetten zijn afgeschaft, te doen herleven, noch ook om de bestaande te regelen, te wijzigen of te vernietigen."

Als zeer belangrijk voor het tiendrecht mag nog genoemd worden de wet van 16 Juni 1840 (Stbl. n°. 17). Art. 6 toch bepaalde, dat van de woeste gronden, na de uitvaardiging dier wet ontgonnen, nimmer eenige tienden ten behoeve van 's Rijks domeinen zouden worden geheven; § 1 van art. 11 dier wet gaf dienzelfden vrijdom, voor zooverre het Rijk recht had op novale tienden van drooggemaakte broeklanden, lage weide- en hooilanden, lage veen- of moergronden; van de ingedijkte buitengronden, als uiterwaarden, kwelderlanden, grienden, grossen, schorren enz. werd voor den tijd van twintig jaar ontheffing der novale tienden toegestaan. Waar anderen recht hadden tiend te heffen van woeste gronden, welke voor de uitvaardiging der wet nimmer waren bebouwd geweest of vroeger ontgonnen, sedert vijftien jaren of langer woest gelegen hadden, zoude, naar art. 20 voorschreef, eene jaarlijksche grondrente, bij bunder te berekenen, worden betaald, welke rente bepaald zoude worden naar de opbrengst

---

[1]) De twistvraag, in hoever de souvereine vorst bevoegd was, bij besluit dat decreet af te schaffen, en in hoever dit laatste zijne kracht heeft behouden, kan, als voornamelijk op de afkoopbaarheid der tienden betrekking hebbende buiten beschouwing blijven, te meer, daar zij sinds de wet van 1872 op de afkoopstelling der tienden alle practisch belang mist.

van den grond in het eerste jaar, dat deze na de ontginning met tiendplichtige vruchten mocht worden bepoot; zij was ten allen tijde tegen het twintigvoudig bedrag afkoopbaar. [1])

Na dien tijd was het vooral de afkoopbaarstelling der tienden, die de tiendwetgever zich voorstelde te regelen. Eindelijk, in 1872, werd een wetsontwerp van die strekking door de beide kamers der Staten-Generaal aangenomen; het was het eerste ontwerp niet over deze materie, dat bij de Staten Generaal werd ingediend. Negen voorstellen, waarvan de eerste drie te danken waren aan het parlementair initiatief, over eene afschaffing der tienden, hetzij door conversie in grondrente, hetzij door afkoopbaarstelling, hadden de kolommen van het Bijblad der Staatscourant reeds gevuld, toen eindelijk de wet van 12 April 1872 (Stbl. nº. 25) tot stand kwam, en eene regeling gaf over de afkoopbaarstelling zoowel der dominiale als der particuliere tienden. Art. 23 luidende: „Alle wettelijke verordeningen betreffende den afkoop of de verwisseling in grondrente van schuldplichtigheden als bij deze wet bedoeld, zijn afgeschaft," hief o. a. de werking op eener wet van 22 Dec. 1865, (Stbl. nº. 143), welke de tienden van het Kroondomein afkoopbaar verklaarde, en maakte tevens een einde aan het twistpunt, of het decreet van Napoleon van 22 Jan. 1813 over den afkoop der tienden in den loop des tijds zijne rechtskracht had behouden.

---

[1]) Deze bepaling is echter vervallen door art. 23 der wet van 12 April 1872.

HOOFDSTUK VII.

Tiendplichtige Vruchten en Beesten.

Wat de tiendplichtige voorwerpen betreft, worden de tienden gewoonlijk ingedeeld in:

I. Groote of grove tienden, decimae majores, ook wel koorn-, maa- of gaffeltienden genoemd.

II. Kleine of smalle tienden, decimae minores of minutae.

Dit onderscheid der tienden bestond reeds in de 12de eeuw. In oorkonden uit dien tijd worden decimae majores et minutae al nevens elkander genoemd.

Onder de groote tienden zijn in het algemeen te verstaan de tienden van granen, als tarwe, rogge, gerst, spelt, boekweit, veelal ook die van hennep-, lijn- en koolzaad, vlas-, raap-, mosterd- en ander rond en plat zaad, hoewel we deze ook meermalen onder de smalle tienden geschaard vinden, minder nog in Holland [1]) dan in andere provinciën [2]).

Smalle tienden zijn die van erwten en boonen [3]), wortelen, knollen,

---

[1]) In Holland wordt in een proces van 1528 raapzaad, in een geding van 1560 hennip onder de kleine tienden genoemd (v. d. Schelling II O. en X.)

[2]) Costuymen en Usantiën van 't Eemsche quartier van 25 Oct. 1569. a. 64. (v. d. Water I. 429); Resol. van de Utrechtsche Staten van 6 Oct. 1718. a. 1. (v. d. Water II. 449); Declaratie van Otto van Heezevelt (Schrassert. C VI. § 7); Resol. der St. Gen. van 14 Aug. 1771 (voor Limburg) (Gr. Plb. IX. 1218).

In Holland werden ook nog turftienden geheven als eene vergoeding voor den heffer in een tijd, dat het bezwaarde land uitgeveend werd en geene plichtige vruchten opbracht. Deze tienden, somtijds onder de grove tienden gerangschikt, worden ook wel als een aparte soort naast de groote en kleine tienden genoemd. (Zie v. d. Schelling I. XXIV. III, XXIX. IX, en II. CC.).

[3]) In het bovengenoemd proces van 1560 worden tienden van boonen tot de groote tienden gerekend; in een geschil van 1589 (v. d. Schelling II. Z.) worden erwten en boonen onder rond en plat zaad gerangschikt.

hout, gras, hooi, rapen, radijs, kool, ajuin, appelen, peren, noten, hop, tabak, meekrap en dergelijke; bovendien die van beestgeboorte, lammeren, biggen, bijen, kalveren, veulens, ganzen, enz., die ook wel als krijtende- of bloedtienden als eene aparte soort tegenover de vruchttienden worden gesteld [1]), doch rechtens steeds onder de uitdrukking smalle tienden zijn begrepen. [2])

In deze verscheidenheid van tiendplichtige voorwerpen vindt men de oud kerkelijke inkomstenbelasting terug, welke de landbevolking niet slechts trof in den oogst van het veld, maar die, „ex omni facultate," „de omni conlaboratu" geheven wordende, ook op de jongen van het vee drukte.

Op de vraag: welke vruchten op iedere plaats tiendplichtig zijn? is geen algemeen antwoord te geven. Gelijk we zagen is de gewestelijke en locale gewoonte in tiendzaken de rechtsbron bij uitnemendheid. Waar geene uitdrukkelijke overeenkomsten bestaan, is de vraag, waarvan tiend betaald moet worden, geheel aan het plaatselijk en gewestelijk gebruik overgelaten, dat steeds medebrengt, dat van granen de tiend geheven wordt.

Het geschreven recht, dat wij op het stuk der plichtige vruchten bezitten, maakt echter, dat in sommige streken ten aanzien van eenige vruchten eene andere regeling moet worden gevolgd. In de landen, waar het edict van Karel V van 1520 heeft gegolden, is

---

In haar vonnis van 4 Maart 1895. W. n⁰. 6683, telt de Rechtbank te Rotterdam de tienden van boonen en erwten onder de groote of korentienden: insgelijks de Rechtbank te 's-Gravenhage (16 Mei 1898. W. n⁰. 7145), die boonen als akker- of landbouwvruchten aanmerkende, ze onder de grove tienden brengt.

[1]) Zie bijzondere overeenkomsten en vrijdommen „de nutrimento animalium" diss. 26 en 74.

[2]) Vgl. onder meer: den Naderen zoen en interpretatie van den zoenbrief van 11 Aug. 1398 tusschen Hertog Albrecht van Beijeren en die van Oostergo en Westergo van 27 Maart 1399 (Telting. Themis 1874. 557 vlg.): „Voert soo sullen onse goede lude van Oistvrieslant voorsz. quyt ende vry wesen van allen smaeltienden, dat este verstaen van scape, van kalueren, van varcken, van gansen, van voelen" enz.; Cost. en Us. van 't Eemsche quart. a. 64. (Zie de uitdrukking: smalle krijttiend in de Cost. en Us. van 't Overquartier van 15 Oct. 1569. a. 53 (v. d. Water. I. 434). Zie verder Staats Evers I. VI. 99 vlg: Hof Arnhem. 22 Maart 1876. W. n⁰. 3972; Stadrecht van Zwolle (Zwolle 1794). D. III. Tit. 18. a. 7.

Zie voor de indeeling der tienden: de Groot. Inleidinge. B. II. D. 45. § 4 v. Leeuwen. R. H. Recht. II. XI. 3; v. d. Schelling. I. XXIII. vlg.

van een aantal vruchten en beesten [1]) slechts de tiend verschuldigd, wanneer ze gedurende een tijdperk van veertig jaren aan tiend onderworpen geweest zijn. Men heeft er over getwist, wat de bedoeling van dit voorschrift is geweest. Heeft Karel eene verjaring van veertig jaren willen invoeren en aldus voor het vervolg aan iedere heffing gedurende dien tijd, van welke vruchten dan ook, een rechtstitel willen toekennen, overwegende, dat een zoodanig tijdsverloop recht van bestaan aan de heffing der onderhavige vrucht schonk, of heeft hij slechts, om de onbehoorlijke eischen in zijn tijd tegen te gaan, willen bepalen: geene heffing van eenige vrucht is deugdelijk dan die, welke thans, in 1520, op eene gewoonte van de laatste veertig jaren steunt, welke opvatting ten gevolge zoude hebben, dat de tiendheffer, al kon hij eene gewoonte gedurende nog zoo langen tijd bewijzen, toch geen recht van heffing zoude verkrijgen, indien hij niet aantoonde, dat juist van 1480—1520 de vruchten in geschil getiend waren?

De eerste meening komt ons juister voor. Karel wilde de misbruiken wegnemen, die hunnen grond vonden in de verzaking van het gewoonterecht; hij wilde de gewoonte bevestigen, kracht bijzetten. Door tienden van geene andere vruchten toe te laten, dan waarvan van 1480—1520 tiend werd gevorderd, zoude hij het gewoonterecht in zijne vrije ontwikkeling hebben tegengegaan. Zijne bedoeling wordt duidelijk door het interpretatieve placaat van 1528, waar hij uitdrukkelijk voorschrijft, dat sedert de afkondiging van het edict van 1520 tot die van dat van 1528 niemand „zal konnen allegeren regt van prescriptie" tenzij van veertig jaren voor het uitgaan der eerste wet; eene bepaling, noodzakelijk, daar zij afweek van hetgeen acht jaren te voren was vastgesteld. Zegt men: dit voorschrift bevat slechts eene verduidelijking van de bedoeling des wetgevers van 1520, dan is het vooreerst overbodig, maar dan ook is geheel onverstaanbaar, dat er slechts een tijdperk van acht jaren wordt gesteld, waarin de veertig jaren vanaf 1520 moeten worden berekend.

Men heeft het placaat dan ook steeds opgevat in den zin, dien wij eraan geven. De geestelijkheid van Luik verzocht [2]): „dat men de 40 jaren op 20 zoude brengen, vermits naar rechten om te prescriberen

[1]) Welke dit zijn, zie diss. 115, noot 2.
[2]) Zie plac. 1528.

zelfs eene zaak zoo onroerend als men wil, niet meer vereist worden dan 20 jaren onder afwezende en 10 onder aanwezende, en dus de 40 tot 20 jaren gebragt worden." Zij stelde aldus in alle opzichten de verjaring, door Karel ingevoerd, gelijk met de gewone præscriptie. De keizer achtte interpretatieve placaten noodig, omdat de plichtigen sommige tienden weigerden, op grond, dat zij in geene veertig jaren dusdanige tienden hadden opgebracht, geenszins omdat ze dit niet gedaan hadden in veertig jaren voor 1520. Hij verklaart dan ook in 1529 het edict van 1520 toepasselijk op vruchten „daer men tot noch toe geen Thienden afgegeven of geheven en heeft." In 1544 verbiedt hij bij particulier mandement, verleend aan den priester Jan Buijl, de plichtigen vóór de vertiending de vruchten van de velden te halen „het sij dat deselve plaetsen of gronden van erven syn sedert den 40 jaeren herwaerts tot culturen ghebracht oft niet te veuren". [1]) In processen kort na de uitvaardiging dezer ordonnantiën gevoerd, [2]) loopt de strijd dan ook hierover, of er eene heffing is geweest van veertig jaren of langer „ex hoc".

Zoodat, wanneer er in de landen, waar het edict van 1520 rechtskrachtig is geweest, geschil valt over den tiend van zekere vruchtsoort of beestgeboorte, degene, die het tiendrecht er van eischt, moet aantoonen, dat hij gedurende veertig jaren van de onderhavige vrucht of beestgeboorte tiend heeft genoten, tenzij hij bij specialen titel of uitgifte recht hebbe verkregen, of door een vonnis, in kracht van gewijsde gegaan, in den betwisten tiend gehandhaafd zij. [3])

Deze verjaring van veertig jaren is eene gansch andere dan de gewone, die wij later zullen aantreffen. Terwijl deze laatste de beslissing geeft in gevallen, dat het tiendrecht zelf wordt betwist, maakt de door Karel V ingevoerde præscriptie slechts uit, of er recht bestaat van zeker gewas of zekere diersoort tiend te heffen. Al wordt het tiendrecht door de tegenpartij erkend, al is het genoegzaam door verjaring

---

1) v. d. Schelling I. XLIV. II.

2) v. d. Schelling II. M en N.

3) Vgl over deze belangrijke vraag: Een advies van den Hoogen Raad en andere Raden van Holland van 1603, bij v. d. Schelling II, BB. Superscriptie: W. van der Jagt. Kan tiendrecht naar Nederlandsch Burgerlijk Recht door verjaring worden verkregen? (Diss. Leiden, 1856). 19 vlg.; Rb. Goes. 20 Febr. 1874. W. n°. 3731, alle in den door ons bestreden zin. Anders, v. d. Schelling I, XXXVIII. XII vlg.; Anselmo. C. 1. § 18; v. Zurk. Codex Batavus in voce Tienden. § 3, n°. 4.

als anderszins bewezen, dan nog kan het voor den rechthebbend(noodig zijn zijne aanspraken op den tiend van eene of andere vruch of diersoort, waarover hij het met den plichtige niet eens kon worden door het bewijs eener veertigjarige heffing te staven. Want o dengene, die de plichtigheid daarvan beweert, rust de last dit aa te toonen. [1])

Van alle vruchten is het evenwel niet noodig eene heffing va veertig jaren te bewijzen, om er recht van tiend op te verkrijgen slechts voor zoodanige vruchten schreef Karel die verjaring voor waarvan hij de tiendheffing als nieuw en ondeugdelijk aanmerkte in het algemeen waren het de smalle tienden, de krijtende daaronde begrepen, [2]) waarvan hij slechts onder de voorwaarde van veertigjari genot de tienden toeliet. Granen waren niet aan die voorwaard onderworpen; er bestond geen de minste twijfel, of die vruchten ware tiendplichtig. Het was geenszins des keizers bedoeling ook voor dez van den heffer het bewijs eener veertigjarige inning te eischen. Oo voor kennep-, raap- en koolzaad en ander plat en rond zaad was zi niet geschreven; deze gewassen rekende de keizer evenmin tot degene waarvan de tiendheffing onbehoorlijk was. [3])

De uitdrukkelijk voorgeschreven heffing gedurende veertig jaren va de bovengenoemde gewassen en beesten is er oorzaak van, dat degene die daarvan tiend eischt, niet kan volstaan met aan te toonen, da ter plaatse, waar het geschil valt, de gewoonte de heffing van d betwiste vruchten en beesten meebrengt. [4]) Anders is het in Gelderland waar het edict van 1520 niet heeft gegolden; daar kan de tiend-

---

[1]) Vgl. SCHRASSERT. C. III § 2, en een reeds aangehaald vonnis van 1643, t Doesburg gewezen; Hof Arnhem. 17 April 1872. W. nº. 3514; Rb. Goes. 2(Febr. 1874. W. nº. 3731.

[2]) „Thienden van hout, bosschen, hoey, cruyden, weyden ende van alle heur vette beesten, hamelen, weren, lammeren, wolle, verckens, calveren, ganse ende diergelijcken, insgelijcx van rapen, radysen. coolen. saladen, ajuyn, appelen peeren, nooten ende andere diergelijcke vruchten".

De Rb. te Rotterdam (6 Juni 1898 W. nº. 7196) vorderde voor een tiendrech van uien het bewijs: niet van veertigjarige heffing, maar een „langdurig en onge stoord bezit en uitoefening van het recht."

[3]) Zie zijn placaat van 1529. Vgl. Hof Zeeland. 30 Nov. 1875. W. nº. 3927

[4]) Dit neemt de Rechtb. van Rotterdam, (aangehaald vonnis van 1895), wel aan „dat . . . het algemeen recht van tiendheffing geacht moet worden alle vruchte te omvatten, welke in de streek van het tiendplichtige land naar wet e gewoonte tiendplichtig worden gerekend."

heffer in de eerste plaats aantoonen, dat hij van eenige vrucht- of diersoort gedurende den gewonen verjaringstermijn tiend heeft geheven; door praescriptie wordt hij dan in zijn recht op dat betwiste gewas of dier gehandhaafd, maar bovendien kan hij zijne aanspraken bevestigd zien, wanneer hij de gewoonte van heffing van de vrucht- of beestgeboorte in de plaats, de streek of het district, waar de quaestie aanhangig is, bewijst. Geene resolutie of ordonnantie, die direct of indirect voor eenige vrucht aan zulk een bewijs de kracht ontzegt om daarvan de plichtigheid te doen afhangen. [1]) Hoezeer in Gelderland de plaatselijke of gewestelijke, zelfs buitengewestelijke gewoonte van tiendheffing van invloed is geweest, en door de jurisprudentie als beslissend voor de toewijzing of ontzegging van een eisch is beschouwd, wijst het reeds vroeger aangehaalde vonnis, in 1643 te Doesburg gewezen, aan, waar een eisch tot voldoening van tiend van wortelen, knollen, salade en andere moesvruchten ontzegd wordt voornamelijk op grond: dat de eischer nooit eenigen tiend van deze vruchten heeft genoten en evenmin kan aantoonen, niet alleen niet, dat in Gelderland, maar ook niet, dat in Holland of in andere provinciën de tiend van dergelijke vruchten wordt voldaan.

Wanneer de gewoonte van heffing in naburige plaatsen verschillend is, heeft men zich o. i. tot de letter van het canoniek recht te wenden, zoodat alsdan de plichtigheid moet worden aangenomen.

In Holland vinden wij voor warmoesvruchten verschillende uitspraken; de al- of niet veertigjarige heffing besliste, of van warmoesvruchten tiend moest worden voldaan. [2])

In Utrecht was ten opzichte van warmoesvruchten het gebruik verschillend. Terwijl in het Eemsche kwartier erwten en boonen niet tiendplichtig waren, [3]) waren ze dit op andere plaatsen wel. [4]) Daar naar alle waarschijnlijkheid het placaat van 1520 in dit gewest

---

[1]) SCHRASSERT. C. III. § 2.

[2]) Toegewezen werd een eisch in 1528 (V. D. SCHELLING II. O); ontzegd in 1608 en in 1620 (V. D. SCHELLING I. XXVI. VIII; II HH); toegewezen voor vruchten, geteeld op het open veld, afgewezen voor die, welke in besloten tuinen (warmoeshoven) groeiden in 1589 (V D. SCHELLING II. Z.).

Zie ook de Deductie der Leidsche overheid van 1603. V. D. SCHELLING II. BB.

[3]) Costuymen. a. 54.

[4]) Placaat van 1718. a. 1.

niet is ingevoerd, wordt hier, evenmin als in Gelderland, om op warmoesvruchten recht van tiend te verkrijgen, eene veertigjarige heffing vereischt.

Wat betreft kennep, rapen, vlas en d.g. rond en plat zaad, in Holland en Friesland zijn deze vruchten door het placaat van 1529 tiendplichtig verklaard, wanneer ze geteeld worden op landen, vroeger met gerst, tarwe, haver en ander graan beteeld. De Hollandsche jurisprudentie, welke vóór 1520 de genoemde ronde en platte zaden steeds tiendschuldig had verklaard, [1]) maar door de bepalingen van dat placaat was omgedraaid, [2]) heeft na 1529 die vruchten steeds als aan tiendrecht onderworpen beschouwd, en in meer dan één vonnis beslist, dat de tienden van dergelijke gewassen, opgekomen na 1529, aan den heffer zouden worden goed gedaan.

Eene enkele uitspraak, na dien tijd in anderen zin gewezen, moet toegeschreven worden aan bijzondere vrijdom verschaffende omstandigheden als uitdrukkelijke bedingen en vrijstellingen, liberatieve verjaring of vonnissen in kracht van gewijsde gegaan. [3])

Wanneer ronde en platte zaden worden geteeld op gronden, vroeger met graan verbouwd, zijn ze in Holland tiendplichtig volgens de uitdrukkelijke bepaling van het placaat van 1529. Wanneer ze nu worden geteeld op gronden, die geen graanlanden waren? O. i. moet dan, evenals in de landen, waar het Edict van 1520 niet heeft gegolden, voor alle vruchten behoort te geschieden, onderzocht worden, of er eene heffing bestaat gedurende den gewonen verjaringstermijn, zoodat door praescriptie recht op de vruchtsoort verkregen wordt; of: wat brengt de plaatselijke of gewestelijke gewoonte mede? [4]) Gelijk de schrijvers terecht opmerken, men kan niet spreken van ongewoonte van heffing, waar de vruchten in quaestie niet of niet in tienbare hoeveelheid verbouwd worden. [5])

Nieuwe vruchten, tot nog toe in eenige plaats niet verbouwd, hebben ten allen tijde vele moeielijkheden opgeleverd. Karel V gaf

1) Zie een aantal vonnissen bij v. d. Schelling I. XXV. XI.

2) Zie v. d. Schelling II. M en N.

3) v. d. Schelling II. R, W, X, Y, Z, D D, G G, Q Q; zie verder v. d. Schelling I. XXV XVI.

4) Zie over de plichtigheid van hennip in Gelderland Staats Evers I. V. 89 vlg.

5) v. d. Schelling I. XXXVII. X en XI; Staats Evers. I. V. 97.

daaromtrent eene bepaling in zijn placaat van 1528, waarin hij, wanneer de gewoonte van naburige plaatsen geen licht verschafte, naar het canoniek recht verwees; — dus naar de plichtigheid, want, al erkende dit recht de kracht der gewoonte, de hoofdregel bleef, dat van alle vruchten en inkomsten tiend verschuldigd was. [1])

Ook in de landen, waar deze resolutie niet gold, moet dit o. i. worden aangenomen. Wanneer er geene gewoonte bestaat, en de nieuwe vrucht nergens verbouwd wordt, dan moet het canonieke recht, dat naast het gewoonterecht in tiendzaken kracht heeft uitgeoefend, worden toegepast.

De verschillen, die over nieuwe vruchten ontstonden, gaven den Staten der provinciën in de 17e en 18e eeuw dikwijls aanleiding, om op dit stuk placaten en ordonnantiën uit te vaardigen, die, voor heffers en plichtigen beiden bindend, verdere oneenigheden en processen voorkwamen.

Zoo over den tiend van aardappelen. Nadat in Holland de placaten van 15 Juni 1731, [2]) 26 Juni 1732 [3]) en 23 Juni 1733 [4]) voorloopige beschikkingen op dit stuk hadden gemaakt, werd 11 Juni 1734 [5]) geordonneerd, dat, zoolang er geene andere maatregelen zouden worden genomen, de tienden van aardappelen behoorden te worden voldaan bij de hond lands tegen 10 stuivers de hond, de mindere mate dan de hond mede voor eene hond te rekenen.

Den 10 Dec. 1736 werd een dergelijk placaat door de Staten van Zeeland uitgevaardigd, [6]) op grond, dat aldaar vele landen, vroeger met graan beteeld, met aardappelen werden bepoot en daardoor de eigenaren der tienden van hunne gerechtigheden en inkomsten ontzet.

Ook de Staten van Utrecht [7]) en Overijssel [8]) verklaarden, dat voor aardappelen eene zekere rabatie in plaats van den tiend in natura

---

1) Vlg. o. a. C. XXII de decimis.
2) Gr. Plb. VI. 913.
3) Gr. Plb. VI. 914.
4) Gr. Plb. VI. 914.
5) Gr. Plb. VI. 918.
6) Gr. Plb. VI. 1152.
7) Resol. van 27 April 1736 (Zie Rb. Utrecht. 1 Maart 1842. MEYLINK. Bijl. n°. 23).
8) Resol. van 19 Nov. 1746 en 15 April 1747 (Zie Hof Overijssel. 21 Sept. 1847. MEYLINK. Bijl. n°. 89).

behoorde te worden opgebracht. Kleine hoekjes land, zooals tuinen en hoven bij het huis, met aardappelen tot eigen consumtie bepoot, waren vrij, in Utrecht, wanneer ze niet grooter waren dan 25 oude voeten, in Overijssel, wanneer ze geen schepel land bedroegen.

In Gelderland maakt de gewoonte den aardappel vrij van tiend behalve in het Graafschap Buren. [1])

Ook voor Staats-Vlaanderen noopte het belang der tiendheffers de Staten-Generaal orde te stellen op de tiendbare vruchten; men begon ook daar land, vroeger met koorn beteeld, te bebouwen met aldaar tot nog toe onbekende gewassen, als mee, aardappelen, koolen, tabak, hop, ajuin enz.

Den 6 Jan. 1755 verscheen een placaat [2]) voor Hulst, Hulster Ambacht en de Baronie St. Jan ter Steen, dat voor al zulke voortbrengselen, „niet in de schoof of band geleevert en buiten de betuynde hoven geplant wordende", eene zekere rabatie vaststelde; alleen behoeftige lieden, die ze tot eigen consumtie verbouwden, werden vrijgesteld.

Tal van dergelijke ordonnantiën werden voor verschillende deelen der Generaliteitslanden uitgevaardigd. [3])

Het was evenwel geenszins de bedoeling door deze placaten aan reeds bestaande gewoonten en verkregen rechten te kort te doen. Dit bleek reeds dadelijk, toen na de resolutie voor de landen van Overmaaze een request werd ingediend door de kanunniken en kapittels der beide collegiale kerken te Maastricht, die als tiendheffers de tienden van moes, wortelen, rapen, ajuin, aardappelen en dergelijke tot nog toe in natura hadden genoten en na het placaat van 27 Maart 1771 op weigering der plichtigen stuitten, die beweerden met de rabatie te kunnen volstaan.

Een placaat van 14 Aug. 1771 [4]) verklaarde, dat de verordening van 27 Maart slechts voor hen gold, die niet in possessie waren, en niets meer wilde bepalen, dan dat dergelijke vruchten onder tiendrecht waren begrepen, zonder dat ze een verbod bevatte in specie

[1]) Zie Hof Arnhem. 17 Apr. 1872. W. n⁰. 3514.

[2]) Gr Plb. VIII. 1180.

[3]) Voor Axel en Neuzen 20 Januari 1755. Gr. Plb. VIII. 1181; voor den Banthuyn der Stad Venlo 7 Februari 1755. Gr. Plb. VIII. 1181; voor de districten der Sluysche Vrye 4 Juni 1755. Gr. Plb. VIII. 1182; voor Sas van Gendt 14 Sept. 1769. Gr. Plb. IX. 1211; voor de drie landen van Overmaaze 27 Maart 1771. IX. 1216.

[4]) Gr. Plb. IX. 1218.

deze vruchten te heffen en allerminst de strekking had degenen, die tot nog toe in natura hieven, te benadeelen.

In Gelderland vinden we verscheidene placaten op den tabaktiend. Het feit, dat de redemtieprijs voor tabak op de eene plaats veel hooger was dan op de andere en dat door de beplanting van het land met tabak de naast gelegene landen buiten cultuur geraakten, gaf den Staten aanleiding tot eene resolutie van 16 Juni 1669,[1]) waarin de rabatie van den tabaktiend van een morgen lands van 600 roeden op 10 gulden werd gesteld; voor de betaling daarvan waren zoowel de tabak als de grond en de eigenaar verbonden. Wie tegen de resolutie handelde, verbeurde het dubbele. De prijs van 10 gulden werd bij placaat van 16 Mei 1670 [2]) op 6 gulden gebracht, eene som die bij betaling na St. Victor tot 10 gulden klom.

Deze ordinantiën werden meermalen hernieuwd.[3]) Ook de Utrechtsche Staten zagen zich in het belang der tiendheffers, die door het planten van tabak op aan hen tiendplichtig land, waar vroeger graan verbouwd werd, zeer werden benadeeld, verplicht eene redemtiesom van 5 gulden voor ieder morgen, met tabak beplant, vast te stellen.

Het provisioneele placaat hierover van 7 Juli 1654 [4]) werd bij de resolutiën van 5 Juli 1695 en 6 Oct. 1718 [5]) bekrachtigd, welke eerste nog de bepaling inhield, dat de som zoude moeten betaald worden „voor en aleer syl. de tabacq van 't land sullen mogen te huys voeren op poene van 25 gulden voor het kinderhuys der stad Utrecht te verbeuren."

In Vianen werd door de Staten van Holland 6 Nov. 1753 de tabak vrij van tiend verklaard. [6])

Voor hoppetiend werden in Gelderland ongeveer dezelfde verordeningen uitgevaardigd als op den tiend van tabak. De placaten van 10 Mei 1671,[7]) van ongeveer denzelfden inhoud als het placaat, dat twee jaar later op den tabaktiend werd gegeven, en van 16 Sept. 1675 [8]) regelden deze

[1]) Gr. Geld. Plb. II 416.
[2]) Gr. Geld. Plb. II. 421.
[3]) In 1706 en 1743. Gr. Geld. Plb. III. 106 en 522.
[4]) v. d. Water II. 448.
[5]) v. d. Water II. 448 en 449.
[6]) Gr. Plb. VIII. 895.
[7]) Gr. Geld. Plb. II. 426.
[8]) Gr. Geld. Plb. II. 447.

zaak. De laatste wet bevatte nog de bepaling, dat „oock de hop niet sal mogen werden gepluckt voor en al eer de tienthefïer van synen tient sy voldaan".

In Brabant werd de redemtiesom van hoppetiend bij de placaten van 19 Februari 1671 en 20 Mei 1679 aan „de discrete estimatie" des heffers overgelaten. Dat deze vrucht reeds vroegtijdig niet meer in natura werd geheven, bewijst het verdrag van hertog Albrecht van Beieren, graaf van Holland, in de 14de eeuw, waarin hij met zijne plichtigen in Heusden omtrent eene rabatie voor de tienden van hop overeenkwam, [1]) en eene overeenkomst van 1402, waarbij het kapittel van St. Marie en de burgers van Schoonhoven contracteerden, dat als tiende van ieder morgen land, gelegen in de kapitteltienden onder Zevender, dat met hoppe werd beteeld, een vierde van een oud schild zoude betaald worden. [2])

Zoo zien wij de wetgevers der verschillende provinciën telkens ingrijpen waar het betrof te regelen, welke vruchten tiendplichtig waren, welke niet. Hieruit is niet af te leiden, dat zonder hunne verordeningen de door hen plichtig verklaarde vruchten dit niet zouden zijn. De ordonnantiën, die dergelijke nieuwe vruchten uitdrukkelijk aan tiendrecht onderwierpen, waren in zekeren zin vonnissen, waarbij aan alle controversen en tiendweigeringen een einde werd gemaakt. Waren de nieuw verbouwde vruchten, die zij aan tiend onderwierpen, dit naar het geldend tiendrecht niet geweest, de Staten zouden de laatsten geweest zijn om de juridische en economische fout te begaan, het recht der heffers ten koste van den plichtigen boerenstand uit te breiden. Integendeel, hunne resolutiën wilden juist aan de cultuur van nieuwe vruchten te gemoet komen, door van deze de vertiending voortaan zoo min mogelijk in natura toe te laten; zij beoogden naast eene verklaring en erkenning van bestaand recht eene regeling van het bedrag, dat voor de tienden behoorde betaald te worden, en kunnen dus geen argumentum a contrario leveren voor de opvatting, dat andere dan de door haar genoemde vruchten niet aan tiend zijn onderworpen. [3])

---

[1]) v. d. Schelling II. MM.

[2]) Een verdrag, overgelegd in een proces voor de Rb. te Utrecht; zie haar vonnis van 3 Juli 1854. W. n⁰. 1577.

[3]) In denzelfden zin Hof Zeeland. 30 Nov. 1875. W. n⁰. 3927; Rb. Zierikzee. 1 Juni 1880. W. n⁰. 4562; anders Rb. Goes. 20 Febr. 1874. W. n⁰. 3731.

Zulk eene nieuwe vrucht, door geene wetsbepaling plichtig verklaard, is de beetwortel. Ware hij in de vorige eeuw in deze gewesten in cultuur gebracht, de wetgevers van alle provinciën, waar tienden bestonden, zouden als om strijd zijne betrekking tot het tiendrecht hebben geregeld. Nu dit niet het geval is, moeten wij de vraag, of dit gewas tiendplichtig is, uit andere gegevens oplossen.

Wat wilde hieromtrent onze tiendwetgever bij uitnemendheid, Karel V? Sloeg de veertigjarige heffing, in zijn edict van 1520 voor sommige vruchten geëischt, ook op nieuw ingevoerde gewassen, zoodat zulke voortbrengselen, eerst nadat er gedurende dien tijd tiend van was voldaan, als plichtig mochten worden beschouwd? Neen, dat was de bedoeling van het edict niet; behalve dat uit dat stuk zelf is op te maken, dat een veertigjarig tiendgenot slechts gevorderd werd voor die vruchten en beesten, waarvan de keizer slechts noode tiend gedoogde, en die hij met name opnoemde, wordt dit uitdrukkelijk verklaard in het interpretatief placaat van 1528, waarin hij voor nieuwe vruchten naar de gewoonte van naburige plaatsen verwijst en, als zij nergens geteeld worden, de plichtigheid voorschrijft.

Uit een en ander valt op te maken, dat voor nieuwe vruchten geene veertigjarige heffing wordt vereischt om ze plichtig te maken [1]: eene tegenovergestelde opvatting zoude tengevolge hebben gehad, dat de plichtige, door maar niet te betalen, de vrucht vrij zoude doen blijven. Maar al ware het edict van 1520 ook toepasselijk geweest op nieuwe vruchten, die in den loop des tijds na de uitvaardiging van het edict mochten worden geteeld, dan nog mag men de daarin gevorderde heffing van veertig jaren niet bij analogie voor beetwortelen eischen, daar dit gewas niet op ééne lijn kan worden gesteld met warmoesvruchten, hooi, gras en dergelijke voor voedsel van mensch en dier bestemde voortbrengselen, waarvan de keizer de tiendheffing als ondeugdelijk aanmerkte.

Naast het beginsel, door den keizer in 1528 gehuldigd: eene nieuwe vrucht is tiendplichtig, tenzij er elders eene gewoonte van vrijdom bestaat, verklaarde hij zich in 1529 voor de leer: verandering van cultuur mag geene benadeeling van den heffer tengevolge hebben, wanneer in plaats van tiendplichtige vruchten gewassen worden ge-

---

1) In denzelfden zin. Hof Zeeland. 30 Nov. 1875. W. n⁰. 3927; Rb. Zierikzee. 21 Juli 1884. W. n⁰. 5102. Anders Hof Arnhem. 17 April 1872. W. n⁰. 3514

teeld, waarvan de heffing niet onbehoorlijk is, een beginsel, steeds door den wetgever in de vorige eeuw in het oog gehouden.

Zoodat wij tot de conclusie komen, dat naar de wetgeving van Karel V beetwortelen zeer zeker plichtig zijn, ten ware eene gewoonte van vrijdom in naburige plaatsen wordt bewezen [1]).

In Gelderland en Utrecht, waar 's keizers placaten over dit onderwerp niet hebben gegolden, heeft men ten aanzien van nieuwe vruchten te letten op de gewoonte van naburige plaatsen [2]); wanneer de vrucht in quaestie nergens in het gewest wordt geteeld, heeft men zich, wanneer ook het gebruik in aangrenzende provinciën geen licht geeft, te houden aan het canonieke recht, dus aan de plichtigheid.

Van welke beestgeboorte krijtende tiend verschuldigd is, hangt in de gewesten, waar het edict van 1520 heeft gegolden, af van eene veertigjarige heffing; Karel rekende „de thienden van ... weyden, ende van alle heure vette beesten, hamelen, weren, lammeren, wolle, verckens, calveren, gansen ende diergelycke" slechts dan rechtmatig, wanneer zij gedurende dien tijd geheven waren.

De Costuymen en Usantiën van 't Eemsche kwartier bepaalden uitdrukkelijk, dat geene andere krijtende tienden verschuldigd waren dan van „byen baggelen, lammeren en gansen"; behalve in Bunschoten en van zekere erven in Stoutenburg, waar bovendien nog veulens, en in Duist en Haare, waar ook kalveren aan tiend onderworpen waren. In 't Overkwartier waren het slechts „byen, lammeren en baggelen", die plichtig waren.

In Utrecht en Gelderland, waar het placaat van 1520 geene rechtskracht heeft gehad, zijn het overigens, evenals bij tiend van vruchten, de verjaring en het plaatselijk of naburig gebruik, die beslissend zijn voor de plichtigheid van beestgeboorte. De declaratie van Otto van Heezevelt, van 1557, [3]) geldende voor het ambt van Epe, — in Epe, Vaassen, Oene, enz., — en in andere ambten, houdt bepalingen in over tienden van lammeren, bijen, varkens, veulens, kalveren, ganzen en hoenders; in het naburige Overijssel waren alle deze beesten en bovendien nog eendvogels aan krijtenden tiend onderworpen. [4])

---

1) In anderen zin: Rb. Breda. 7 Sept. 1875. W. n⁰. 3918; Rb. Goes. 20 Febr. 1874. W. n⁰. 3731.

2) SCHRASSERT. C. III. § 5.

3) Zie SCHRASSERT. C. VI. § 7.

4) Stadrecht van Zwolle. D. III. Tit. 18. a. 7.

HOOFDSTUK VIII.

De Wijze van Heffing der Tienden.

De wijze van heffing der tienden wordt ongeveer geheel door costumen, usantiën en op het gebruik gebazeerde resolutiën der Staten geregeld. Behoudens allerlei plaatselijke nuances geschiedt de inning van vruchten, die in schoof of band worden ingeoogst, gewoonlijk op de volgende wijze.

Als de gewassen rijp zijn, moeten ze door den plichtige in schooven of garven op het land worden gesteld; is dit geschied, dan behoort hij den heffer of diens vertegenwoordiger of pachter eene wete te doen, om te komen vertienden [1]; deze, aan die waarschuwing gehoor gevend, moet de vertiending doen plaats vinden, d.w.z. hij moet de schooven langsgaande, beginnende waar hij verkiest, telkens de tiende [2] als de zijne aanwijzen en doen wegnemen; hij behoort langs de eenmaal begonnen rij voort te gaan, zonder weder aan een ander einde te mogen aanvangen. Komt de heffer op de wete niet, dan mag de plichtige de tienden uitzetten met twee zijner buren, — die er echter in Gelderland niet bij schijnen behoeven te komen [3] — en de hem toekomende vruchten van het land weghalen. [4]

Plaatselijke gewoonten, ordonnantiën der Staten en overeenkomsten hebben op verschillende plaatsen verschillende rechten en verplichtingen aan deze wijze van tiendheffing toegevoegd.

Naar 't verdrag van Floris V met de West Friezen van 1289 [5] moest „deghene dies koorn 't is, drie werve roepen de tiendenaren elc werve also lude dat ment hooren mag over seven ackeren."

---

1) Zie diss. 170 vlg.

2) Zie voor Holland diss. 52, 53.

3) Schrassert. C. VI. § 2.

4) Zie o. a. v. Leeuwen. R. H. Recht. II. XI. 6; v. d. Schelling I. XLIV, vooral VIII—XIV; Cost. van Utrecht van 1570. Rbr. van Utrecht. II. 441.

5) v. d. Bergh II. 282, 287.

Nadat hij bij niet verschijnen des heffers de tienden had uitgezet, moest hij ze „houden een atmael; ist dat daer na an de thienden schade sciedt, dat en sal men die manne dies dat koorn was, niet thien."

De verplichting om het graan 24 uur lang te bewaren, bestond voor den plichtige ook in Utrecht [1]) en in Piershil [2]), niet in Gelderland [3]). 't Verdrag van graaf Jan met de West Friezen van 1299 [4]) behelsde de bepaling, dat na de wete de heffer den volgenden dag moest komen.

In 't land van Stein behoorden twee weten gedaan te worden; bij de vertiending had de tiendheer aldaar rechtsom te gaan, wanneer meer dan twee rijen schooven in één kamp stonden [5]). Overigens was in Holland, [6]) zoo ook in Gelderland [7]) en in het Eemsche kwartier, [8]) ééne wete voldoende, om binnen 24 uur te komen vertienden. In 't Overkwartier [9]) moesten drie weten worden gedaan, de twee eersten op één dag, de derde 's anderendaags, welk gebruik om driemaal te waarschuwen in de Costuymen van Utrecht van 1570 en in eene algemeene resolutie van de Staten dier provincie werd gehandhaafd; deze laatste schreef tevens voor, dat de eerste wete door den plichtige zelf, de volgende door twee geburen of getuigen moesten geschieden, telkens om binnen 24 uur te komen. [10])

In Utrecht moest de plichtige een groenen tak of ander zichtbaar teeken op de vertiende vruchten plaatsen, evenals in Overijssel, waar desnoods drie maal op één dag de wete kon worden gedaan. [11]) In deze provincie had de plichtige drie dagen en drie nachten te waken, dat zijn vee aan de op het land staande vertiende vruchten geene schade toebracht; voor het vee van anderen had hij niet in te staan. Op het wegvoeren der vruchten, alvorens den heffer gewaarschuwd te hebben, was straf gesteld, evenals in Voorne, waar de wete 24 uur

---

1) Cost. van Utr. 1570.
2) v. d. Schelling I. XLIV. II.
3) Schrassert C. VI. § 2.
4 v. d. Schelling. II. E.
5) Reglement der Heerlijkheid van 1482. v. d. Schelling II. H.
6) v. d. Schelling I. XLIV. VIII.
7) Schrassert. C. VI. § 2.
8) Costuymen. a. 58.
9) Costuymen. a. 57.
10) Resolutie van 1718. a. 4.
11) Stadrecht van Zwolle. D. III. Tit. 18. a. 1 vlg.

van te voren moest geschieden. [1]) Ook Karel V [2]) en Filips II [3]) bepaalden aanzienlijke boeten tegen diegenen hunner Brabantsche onderdanen, welke zich vermaten „eenigh coren, groen oft andere thiendbarige vruchten, hoedanig die zijn oft wezen mogen, voor oft na den sonnen schijn van den lande of uit den velde daar zij gewassen zijn te vervueren, transporteren of wech te dragen," tenzij dezelve vruchten eerst gebonden en in tiendlingen gezet waren en zij aan hunne tiendheeren eene wete hadden gedaan.

Meer dan één dergelijk placaat werd door den Raad van State voor de Generaliteitslanden gegeven. [4]) Ook eene Zeeuwsche keur van 1496 stelde boete op het weghalen der vruchten, alvorens den vorigen avond den heffer gewaarschuwd te hebben. [5])

Overal was het regel, dat de heffer de vruchten kwam halen in den toestand, waarin ze op het land stonden, zonder dat de schuldigen ze behoefden schoon te maken of naar den tiendenaar te brengen. De plaatselijke gesteldheid, uitdrukkelijke overeenkomsten en resolutiën maakten echter menigmaal inbreuk op dit beginsel.

In het land van Stein en in Piershil was het eene bijzondere verplichting van den schuldige, om eene brug te leggen, waarover de heffer de getiende vruchten kon wegvoeren; was de tiendheer op de hem gedane waarschuwing niet gekomen, dan mocht in Stein de plichtige eerst na verloop van drie dagen, in Piershil van één dag, nadat hij zijne vruchten van het land had gehaald, de brug afbreken. In het reeds genoemde verdrag van graaf Jan en de West-Friezen werd bepaald, dat de tiendschuldigen de getiende vruchten op hunne eigen kosten op een hun van 's graven wege aangewezen plaats binnen elk kerspel te hoop zouden brengen. Verkocht de graaf de tienden, dan waren die kosten voor den verkooper.

De Gedeputeerde Staten van Utrecht bevalen in 1687, dat de bewoners der Lange Ruyge Weyde de bisdomtienden op den rijweg

---

1) Privilegiën en keuren van Voorne. a. 99.
2) Plac. van 1554. v. d. Schelling II. WW.
3) Plac. van 1564. Plac. van Brabant I. 88, v. d. Schelling I. XLIV. II.
4) Plac. van 17 Juli. 1656. Gr. Plb. II. 1147; Plac. van 23 Mei 1732. Gr. Plb. VI. 1247; zie ook v. d. Schelling I. XLIV. IX.
5) Keuren van Zeeland III. 36.

zouden brengen „ofte te minsten een rijweg over haar land aan den koper van deselve zullen hebben aan te wijsen"; [1]) een jaar later maakten zij eene zelfde verordening ten opzichte van de henneptienden van het kapittel St. Marie. [2])

De verplichting om de verschuldigde vruchten schoon te maken werd meermalen uitdrukkelijk bedongen; de plichtigen kregen daarvoor dan meestal eene zekere vergoeding; zoo komt de heer van Strijen met zijne tiendschuldigen overeen in 1440: [3]) „dat men van raapzaad schoon te maken afslaan zal van elke agtendeel een stuiver, voor het schoon maken."

De meermalen genoemde Utrechtsche resolutie van 1718 gelastte: „...in 't regard van 't raap- of koolzaad het elfde mudde ten aanzien van de onkosten, die de tiendschuldigen moeten aanwenden in 't selve zaad op 't veld te laten afdorssen, 't huys voeren en schoonmaaken," (welk laatste in bijzijn van den tiendheer of zijn pachter behoorde te geschieden).

Wanneer er in één jaar meer dan ééns plichtige vruchten op een akker werden geteeld, was, geheel in overeenstemming met het oorspronkelijk karakter van het tiendrecht als kerkelijke inkomstenbelasting, telkenmale de heffer tot de inning der tienden gerechtigd. [4])

Ook de heffing van krijtende tienden werd door plaatselijke en gewestelijke gewoonten en gebruiken, neergelegd in landrechten, costumen en ordonnantiën, geregeld, Veelal geschiedden deze heffingen niet in natura maar in geld, gelijk reeds ten tijde der Karolingers de kerk met hare plichtigen overeenkwam. Voor de Veluwe — voornamelijk voor Epe, Vaassen, Oene en omstreken — was het de Declaratie van Otto van Heezevelt van 1557, die deze materie behandelde. Van de gewonnen lammeren en bijenzwermen mocht de plichtige van elke tien er twee uitzoeken; uit de acht overige mocht de tiendheer zijne tienden kiezen. Waren er geen volle tien, hetzij in 't geheel, hetzij als rest van meer dan tien, dan moest de heffer op één na 't beste laten taxeeren, waarna de plichtige de keus had, het lam of den zwerm daarvoor te houden, of aan den heffer af te staan, zóó dat degene, die

[1]) v. d. Water II. 448.

[2]) v. d. Water II. 449.

[3]) v. d. Schelling II. F.

[4]) v. d Schelling I. XLIV. XIV; Schrassert. C. VI. § 4, en een vonnis van het Hof van Gelderland van 10 Maart 1612. v. d. Schelling II. EE.

den tiend in natura kreeg, den ander naar evenredigheid der getaxeerde waarde had uit te keeren. Wat varkens betrof, hoeveel of hoe weinig er ook op het plichtige land geteeld werden, altijd was één big verschuldigd; dit was ook 't geval met ganzen en hoenders.

Waren er tien of meer biggen geboren, dan mocht de eigenaar er eerst twee, waren er tusschen de tien en vijf gefokt, eerst één uitnemen: daarna had de heffer de keus. Waren er minder dan vijf, dan mocht hij dadelijk kiezen. Wanneer er drie- of meermalen biggen waren geworpen in één jaar, behoorde de tiendenaar van de middelste dracht te trekken.

Wanneer in Utrecht [1]) en Buren [2]) de tiendheer geene stappen tot heffing van lammeren en biggen deed, als de tijd daartoe was aangebroken, behoorde hem eene gerechtelijke wete te worden gedaan om te komen vertienden; kwam hij binnen drie dagen niet, dan mocht de plichtige de beesten verkoopen, mits aan den heffer betalende den tienden penning der afkoopsom, desnoods met eede te bekrachtigen.

De lammeren moesten vóór de vertiending door den eigenaar op eene „ruyme lichte plaatse" worden gesteld, „soodat men tusschen die lammeren sal mogen deurgaan en die lammeren bequamelijk handelen naa gelegentheyt van 't schot of schuyre daar de voorsz. lammeren syn." Van den tiend van bijen had de plichtige in Utrecht de waarde van de korve en in Buren bovendien nog 2 stuivers voor het spijlen van den korf te voldoen. Voordat de bijenhouders de plaats, waar de bijen hadden gezwermd, verlieten, moesten zij den heffer eene gerechtelijke wete doen; kwam hij niet binnen 24 uur, dan mochten de bijenhouders vertrekken, onder gehoudenis om zooveel geld onder den gerechte, waar de bijen gezwermd hadden, achter te laten, als ze bij eede zouden verklaren, dat de tiend van de geschepte zwermen waard was.

Viel in Buren of in Utrecht verschil over de waarde der plichtige beesten, dan moest de eigenaar ze laten taxeeren; de heffer had dan de keuze, of hij ze in natura wilde nemen of tegen evenredige uitkeering aan den schuldige laten.

In Overijssel gold voor alle krijtende tienden hetzelfde gebruik als op de Veluwe voor bijen en lammeren. Èn in Overijssel èn in Gelder-

---

1) Resol van 14 Juni 1599. v. d. Water II. 445. a. 2 vlg.

2) Plakaat en Ordonnantie van Willem III voor de Graafschap Buren. a. 2 vlg.

land werden met strenge straffen bedreigd degenen, die de plichtige beesten niet oprecht aanbrachten [1]).

In de Generaliteitslanden mocht eerst de plichtige van iedere tien lammeren, varkens en bijenzwermen er vier uitkiezen; uit de zes overige mocht de heffer zijn tiende nemen. Waren er geen tien, dan mocht deze niet meer eischen dan naar evenredigheid van de waarde der jonge dieren „ter discrete estimatie van de tiendheffers", of zoo noodig van den officier en twee van des hertogs leenmannen [2]).

In Holland gold vrij algemeen bij krijtende tienden: „van thien een, ende van vijf een half ofte de waerde daervan tot optie van beyde partyen, beneden de vijf van elck lam, kalf ofte bigge een oortje, van een veulen een stuyver, ende van een villecken een halve stuyver." Trouwens, in deze materie heerschte het plaatselijk gebruik oppermachtig. [3])

Zoo geschiedde in het land van Stein de tiendheffing van bijen steeds in geld, zoo ook van lammeren, als er minder waren dan vijf, waaruit de vertiending moest plaats hebben; van vijf lammeren werd een half lam betaald, van zes een half lam en één duit, van zeven een half lam en twee duiten, van acht een heel lam tegen reductie van twee duiten, van negen tegen teruggave van één duit, van tien een heel lam. Bij beurte van een half lam mocht de eigenaar twee, bij beurte van een heel lam vier lammeren er eerst uitnemen. Evenzoo was de regeling voor ganzen en biggen, behalve voor de ganzen, vóór Bamisse verkocht, waarvan het tiende der waarde moest worden voldaan.

Wat den tijd der vertiending aangaat, deze was in Holland voor alle beesten in het algemeen in de maand Mei; eerder, wanneer er voor dien tijd plichtige beesten vervreemd werden, later, als er daarna nog werden geboren. [4]) In 't land van Stein geschiedde zij van alle beestgeboorte den eersten werkdag na Bamisse, behalve van lammeren, die met Mei, en van varkens, die als ze zes weken oud waren werden vertiend; dit laatste vond ten aanzien van biggen en lammeren

---

1) Vgl. Stadrecht van Zwolle. D. III. Tit. 18. a. 15, en Resol. der Staten van Geld. van 1669. Gr. Geld. Plb. II. 419.

2) Plac. van 19 Febr. 1671 en 20 Mei 1679. Gr. Plb. III. 1206.
Plac. van 23 Mei 1732. Gr. Plb. VI. 1247.

3) Bort. Domeynen. X. 36, 37.

4) Zie naast de reeds aangehaalde plaats van Bort v. d. Schelling I. XLIV. XV, die bovendien, evenals v. Leeuwen (Cens. For. II. XXIV. 13), de vertiending in Holland ten allen tijde plaats doet vinden, als de jongen van de moeder kunnen worden afgenomen.

ook plaats in Utrecht [1]), en voor biggen in Buren; lammeren werden aldaar getiend, wanneer de tiendheer of zijn pachter goed dacht, mits na 25 April. In Overijssel had men de tienden te voldoen, zoodra de jongen van de moeder afgenomen konden worden, de bijen dadelijk nadat ze gezwermd hadden; telkens nadat den plichtige een tiendbaar dier geboren was, moest hij daarvan aan den heffer of zijn pachter bericht zenden; hij behoorde echter de beesten bij zich te houden en te voeden tot den gewonen tiendtijd, St. Lambertsdag, en de veertien volgende dagen. Acht dagen te voren had de heffer bij kerkensprake of aanzegging van huis tot huis den plichtige kond te doen, dat hij of iemand van zijnentwege met de tiendbare beesten te huis of bij huis moest blijven, opdat de vertiending kon geschieden; het Zwolsche Stadrecht stelde aanzienlijke boeten op het niet gehoorzamen aan die aanmaning, welke op de Veluwe op dezelfde wijze en op denzelfden tijd behoorde te geschieden. [2]) Hier had dus de heffer den plichtige eene wete te doen, dat hij kwam vertienden, niet omgekeerd gelijk bij veldvruchten. [3])

In de Generaliteitslanden werden de lammertienden geheven éénsin het jaar, nadat de tiend verpacht was. Van bijen, varkens en andere krijtende tienden was St. Jan de uiterste termijn van heffing.

De plaats van vertiending, voor akkervruchten aangewezen, was voor beestgeboorte niet overal dezelfde. Meermalen werd deze plaats door de overheid, daarbij te rade gaande met het oud gebruik, vastgesteld. Zij deed dit te eerder, omdat de plichtigen allerlei manieren vonden om den tiendlast te ontduiken; daartoe brachten zij of lieten zij bijen, schapen en biggen brengen uit het eene kwartier naar een ander „buyten die plaatse van haar principale onderhoud, voederinge ende ruste" [4]); door collusie met den tiendheffer aldaar maakten zij het recht van den waren tiendgerechtigde illusoir. Ook gebeurde het dikwijls, dat de bewoners van met tiend bezwaarden grond een naburig tiendvrij stukje land kochten of huurden en daarop een schaapskooi of varkenskot plaatsten, of er hunne bijen heen brachten en aldus den tiend ontliepen [5]).

[1]) Plac. van 1599. v. d. Water II. 445

[2]) Declaratie van Otto van Heezevelt.

[3]) Vgl. Rb. Arnhem. 30 April 1885. W. nº. 5228.

[4]) Utrechtsch placaat van 1599.

[5]) Het enkele feit, dat de bewoner van een plichtig perceel buiten dat perceel aan krijtenden tiend onderworpen beesten fokte, werd door het oude

Vandaar, dat de Staten van Utrecht voor dat gewest en Willem III voor 't graafschap Buren verordenden, dat lammeren behoorden vertiend te worden „ter plaatse ende uyt de hofstede daar die oyen met den schaapherder ende synen hond voor den meesten tijd van den jaare eten ende sonder argelist gevoet werden, 't sy of d'oyen lammeren binnen den selven tient of daar buyten."

De vertiending van biggen geschiedde „uit de hofstede daar die soch voor 't meestendeel van den jaare sonder arg op ende uyt gespyst ende gevoet is." Van bijen had de vertiending plaats op de plek, waar ze zwermden. Deze regeling, voor zoover ze Utrecht betrof, maakte inbreuk op aldaar in het Eemsche en Overkwartier bestaande gewoonten. In die streken toch werden biggen getiend ter plaatse, waar ze geteeld werden, lammeren daar, waar de schapen gedurende de 12 nachten na Kerstmis gestald waren; in het Overkwartier echter ook „daar de herder en den hond het meestendeel van 't jaar eten."

In Holland [1]) waren de krijtende tienden verschuldigd in de jurisdictie, waar ze „'t elcken jaers daege" zich bevonden, onverschillig of ze dadelijk daarna uit het ambacht getransporteerd werden; waar

Geldersche Hof niet voldoende gerekend om die beesten aan tiend te onderwerpen (vonnis van 1716, aangehaald in eene conclusie van Mr. Nahuijs van 21 Nov. 1881. W. n°. 4768).

Ook het tegenwoordige Hof te Arnhem schijnt dit niet genoegzaam tot tiendverplichting te vinden, waar het overweegt: „dat niet slechts door den bewoner van een plichtig huis biggen zijn gefokt in de onmiddelijke nabijheid daarvan, maar dat die biggen ook uit dat huis verzorgd en gevoed zijn" enz. en op die gronden den tiend der biggen verschuldigd acht (21 Febr. 1883. W. n°. 4905). De Rechtbank te Tiel maakte uit, dat ontduiking van tiendplicht geacht kan worden aanwezig te zijn, als de bewoner van een tiendplichtig huis van daar uit zijn in de onmiddelijke nabijheid gelegen tiendvrij perceel voor de varkenfokkerij gebruikt, de varkens aldaar laat werpen, doch van uit het plichtige huis voedt en verzorgt en ze genoegzaam gedurende het geheele jaar zoowel vóór als na het werpen op het plichtige perceel doet verblijven; geen tiend is echter verschuldigd, als de varkens zich steeds hebben opgehouden in het tiendvrij perceel, daar zijn verzorgd en gevoed met voedsel, dat aldaar gekookt was, en ze daar ook geworpen hebben. terwijl de bewoners van een in de nabijheid staand plichtig perceel niets meer hebben gedaan, dan toezicht houden op de varkens en, wanneer dit noodig was, hun voedsel in het tiendvrije huis bereiden; eene uitspraak, die dus eveneens de leer van het oud Geldersche Hof bevestigt. (Vgl. vonnissen van 18 Maart en 7 Oct. 1887. W. n°. 5705.)

[1]) Vgl. Bort. Domeynen. X. 37; v. d. Schelling I. XLIV. XIX; v. Leeuwen. Cens. For. II. XXIV. 13.

„oock die voor jaers-dach in den ambachte wesende door oochluyckingh ende verdrach met andere tiendenaers op andere plaatsen gedreven zijn ende terstont daarnae wederom gehaelt werden" geheven werden.

In Gelderland bracht het gebruik mede, dat van bijen de vertiending plaats greep „daer die byen en byenman thuys gehoren ende in die twaalf nachten naar Christmisse haren cost gehad ende gestaen hebben"; [1]) hoezeer naar de oude gewoonte in het graafschap Zutfen en het Rijk van Nijmegen op vele plaatsen de zwermplaats beslissend schijnt geweest te zijn. [2]) Naar Schrasserts meening was het algemeen voor bijen geldend gebruik ook op lammeren toepasselijk, gelijk in 1690 te Ede beslist werd, [3]) hoewel hij meer dan eene uitspraak aanhaalt, waarin slechts gelet wordt op de plaats, waar de schapen gedurende de genoemde twaalf nachten stonden, [4]) inovereenstemming met de in het Eemsche en het Overkwartier bestaande gewoonte. Op de Veluwe bestond vroeger het oude — blijkbaar later veranderde — gebruik, dat „in wat huys dat de schapert van de schapen tusschen Paeschen en Pinxteren stedig te cost gaet" de smalle tienden moesten worden geheven. [5])

Moeielijkheden zijn bij de heffing der krijtende tienden niet uitgebleven.

Hoe moet het gaan, als b.v. in de twaalf nachten na Kerstmis de bijen of schapen op eene andere plaats hebben verwijld dan hun houder? Sommige oud Geldersche vonnissen wijzen dan de plaats waar de beesten —, [6]) andere waar hun hoeder [7]) zich heeft bevonden, als voor de tiendheffing aangewezen, aan. [8]) Schrassert schaart zich aan de zijde der laatste.

Wat lammeren betreft, zouden wij meer hechten aan de plek,

---

[1]) Vgl. een Vonnis van het Hof van Gelderland van 22 Juni 1654. Schrassert. C. VI. § 9.

[2]) Zie Resol. van 1603. Gr. Geld. Plb. II. 91.

[3]) Schrassert. C. VI. § 10.

[4]) Vonnissen, in 1624 te Ede, in 1685 te Apeldoorn gewezen. Schrassert. C. VI. § 9.

[5]) Declar. van Otto v. Heezevelt.

[6]) Vonnissen, gewezen te Apeldoorn in 1676, en te Oldebroek in 1708.

[7]) Vonnissen, gewezen te Ede in 1690 en door het Hof van Gelderland in 1719, evenals die in noot [6]) aangehaald bij Schrassert. C. VI. § 10.

[8]) Bestaat op de aangewezen plaats geen recht tot krijtenden tiend, dan zijn de beesten natuurlijk vrij.

waar de beesten hebben gestaan, omdat in Geldersche uitspraken meermalen alleen op die standplaats gelet wordt en omdat het recht van naburige streken (het Eemsche en Overkwartier), — waaraan door het oud Geldersch recht bij de beslissing van tiendgeschillen veel waarde werd gehecht [1] —, de heffing uitsluitend van het oord, waar de lammeren stonden, liet afhangen. Wat bijen aangaat, het Geldersche Hof verklaarde in 1654 competent den heffer ter plaatse, waar bijen en bijenhouder thuis behoorden en in de 12 nachten na Kerstmis zich bevonden. Hebben nu bijen en bijenhouder zich op verschillende plaatsen gedurende dien tijd opgehouden, dan is o. i. diegene van deze, waar de beesten en hun hoeder thuis behooren, voor de vertiending het meest aangewezen.

Hebben ze geen vast tehuis, dan is de zwermplaats, als niet alleen in omliggende streken, maar ook in Gelderland zelf van veel invloed op de vertiending, als beslissend aan te nemen.

Hoe, indien het tehuis van lammeren en bijen met hun hoeder ergens anders was, dan waar ze zich gedurende de genoemde twaalf nachten hebben bevonden?

Voor lammeren, zouden we meenen, is het dan de plaats, waar de beesten gedurende de dagen na Kerstmis zich hebben opgehouden, want door de Geldersche jurisprudentie zelve en tevens in naburige streken wordt aan de standplaats der dieren in dien tijd het meeste gewicht gehecht; daar men evenwel in zulk een geval als vermoeden mag aannemen, dat de plichtige lammeren gedurende den tijd na Kerstmis door den schuldige verplaatst zijn, om den tiend te ontduiken, zouden we aan hem het bewijs willen zien opgelegd, dat niet met dergelijke intentie maar om andere redenen die verplaatsing is bewerkstelligd.

Ten opzichte van bijen oordeelen wij anders: het vonnis van 1654 noemt in de eerste plaats als beslissend de plaats, waar bijen en bijenhouder thuis behooren, op welke plaats ze bovendien gedurende de twaalf nachten na Kerstmis zich bevonden moeten hebben. Als dit oord nu een ander is als het eerstgenoemde, zouden we dat liever voor de tiendheffing willen aanwijzen, te meer omdat — naar wij veronderstellen — de standplaats gedurende den Kersttijd door het gebruik als beslissend is aangenomen, omdat daaraan het vermoeden gehecht werd: op die

---

[1]) Zie diss. 91.

plaats behooren de plichtige beesten en hun hoeder thuis. Wanneer nu het vermoeden blijkt ongegrond te zijn, is er meer voor te zeggen de gewone standplaats der bijen en hun hoeder aan te nemen, dan de exceptioneele, die reeds dadelijk aanleiding geeft tot de gedachte aan ontduiking; zoodat hier, waar niet, gelijk bij lammeren, andere gronden medewerken, het gewone tehuis van bijen en bijenhouder voor de tiendheffing dient te worden gevolgd.

Schrassert acht in zijne Consulatiën en Adviezen den heffer gerechtigd, bij wien de bijen in den tijd, dat ze honing maken, worden gesteld. De krijtende tienden toch — leeraart hij — worden geheven „in recompens van het voedsel dat het thiendplichtig vee ex fructibus praediorum trekt" [1]). Eene stelling, die ons onjuist voorkomt, zoodat wij ook het daaruit getrokken gevolg niet kunnen aanvaarden. Het recht op krijtende tienden houdt geen verband met het voedsel, dat de dieren van het plichtige land trekken. Niet omdat van zeker land, waarop een tiendlast drukte, een gedeelte der vruchten door het op dat land levende gedierte werd genoten, was van die beesten ook een tiende verschuldigd. De historie weet den oorsprong der krijtende tienden elders te vinden: in de algemeene kerkelijke inkomstenbelasting, bestaande in $^1/_{10}$ van de opbrengst van ieders land, hetzij het producten van landbouw of veeteelt betrof, is de grond der krijtende tienden te zoeken. De woorden der declaratie van Otto van Heezevelt „uit elck huis een vercken" wijzen er op, dat het niet de tot het huis behoorende gronden waren, van wier opbrengst de beesten gevoed werden, waarop de betaling van het varken rustte, maar de huizen zelf; volgens Schrasserts leer zou men zich geen perceel, met krijtenden tiend belast, kunnen voorstellen, of er moest een lapje grond toe behooren, wat door de feiten weersproken wordt [2]). Schijnbaar zoude voor Schrasserts opvatting kunnen pleiten, dat sommige costumen voor vertiending beslissend verklaren de plaats, waar „die oyen met den schaepherder ende sijnen hont voor den meesten tijdt van den jaere eten en sonder argelist gevoedt werden", of uit de hofstede „daar die soch voor 't meestendeel van den jare op ende uyt gespijst ende gevoet is." Maar slechts

[1]) Consult. en Adv. VI. 6.

In gelijken zin Mr. Nahuys in zijne Conclusie in W. n°. 4768.

[2]) Er zijn toch krijtende tienden, die op alle perceelen van een geheel dorp drukken, waaronder vele, waartoe geen grond behoort.

Vgl. Rb. Tiel (23 April 1886. W. n°. 5705), die verklaart dat alle huizen, schuren en stallen, staande in een tiendcirkel, plichtig zijn, donec probetur exemptio.

schijnbaar; want juist, waar het op aankomt: de bepaling, dat die voeding heeft plaats gehad met vruchten, op het land of de hoeve geteeld, ontbreekt [1]), en waar deze mankeert, moeten wij — waartoe we toch reeds geneigd zouden zijn — als reden voor de aanwijzing der voederplaats aannemen, dat aldaar het oord is, waar de beesten thuis behooren, waar hun hoofdverblijf is, zoodat daar de tienden behooren te vallen.

Schrassert voert de door hem verdedigde stelling niet consequent door. Waar hij de vraag stelt: Wie is tiendgerechtigd, wanneer bijen en bijenhouder gedurende de twaalf nachten na Kerstmis zich op meer dan éëne plaats hebben opgehouden? noemt hij eene oplossing, die tot eene verdeeling van den tiend pro rata alimentationis vel temporis komt, in strijd met het oud- Geldersche recht, dat het tiendrecht als een jus individuum beschouwde en nooit zulke verdeeling toeliet als strijdende met de natuur der tiendgerechtigheid [2]). Deze leer, door Shrassert zelf voorgestaan, druischt lijnrecht in tegen de opvatting, dat de krijtende tiend verschuldigd is als schadeloosstelling voor het voedsel, dat de beesten genieten van den grond, waarop ze zich bevinden.

Laat ons dit Hoofdstuk eindigen met een antwoord te geven op de zoo even genoemde, door Schrassert opgeworpen en met een non liquet beantwoorde vraag: Wie is tot tiend gerechtigd, wanneer de plichtige beesten en hun hoeder zich gedurende de dagen na Kerstmis op meer dan éëne plaats bevinden?

Het komt ons voor, dat datgene van de oorden, waar de beesten en hun hoeder zich gedurende die dagen ophouden, het meest aangewezen is voor vertiending, waar zij thuis behooren. Is er geen vast hoofdverblijf, dan beslist voor de bijen o. i. de plaats, waar zij gezwermd hebben, krachtens het naburige en ook in sommige streken van Gelderland gegolden hebbende recht; terwijl men, waar het schapen geldt, moet zien uit te vinden, waar de schapen, de herder en de hond het grootste deel van 't jaar hun voedsel hebben genoten.

[1]) Het Hof van Arnhem denkt er eveneens over als wij (21 Febr. 1883. W. n°. 4905.), waar het biggen plichtig verklaart, die, dicht bij een met tiend bezwaard land door den eigenaar daarvan geteeld, van uit dat huis verzorgd en gevoed werden, al geschiedde dit niet met vruchten, door hem zelf op het tiendplichtige land verbouwd.

[2]) In dien zin werd in 1684 te Barneveld beslist. SCHRASSERT. Consult. en Adv. I. VI. 20.

Zie ook De Jure Dec. C. VI. § 8.

HOOFDSTUK IX.

Novale, dominiale en Bloktienden

We merkten reeds op, van hoeveel belang de novale tienden voor de kennis van den oorsprong van het tiendrecht zijn; we willen ze thans meer van nabij beschouwen. Wat verstaat men onder de uitdrukking novale tienden?

De definities van het woord novale, voor ons van belang, [1]) zijn de volgende:

1°. die van Paus Innocentius III, welke in het canoniek recht voorkomt: „Est ager, nunc primum ad culturam redactus, de quo, quod aliquando cultus fuerit, memoria non extat."

2°. die van de schrijvers over oud-Hollandsch en oud-Geldersch tiendrecht: „Land, 'tgeen voor de eerste maal beploegd en bebouwd is"; „ager qui primum proscissus est." [2])

En de tienden van zulke gronden zijn novale tienden.

Het verschil der beide omschrijvingen bestaat in het volgende: Naar kerkelijk recht is een akker, bij menschenheugen niet, maar vóór menschenheugen wel bebouwd, novaal, naar oud-Nederlandsch tiendrecht [3]) niet. Echter moet naar dit laatste recht zulk een land voor novaal gehouden worden, daar hetgeen vóór menschenheugen is geschied niet te bewijzen valt, en men niet kan aantoonen, dat zulke grond niet bebouwd is. [4])

---

1) Nog andere hier niet ter zake doende omschrijvingen vindt men bij SCHRASSERT. C. V. § 2. en v. D. SCHELLING I. XL. I—V.

2) SCHRASSERT en v. D. SCHELLING t. a. p.; v. LEEUWEN. Cens. For. II. XXIV. 15: „Novalia sunt agri labore et industria noviter ad culturam redacti."

3) We loopen hier vooruit: zie diss. 137.

4) Vat men de uitdrukking „menschenheugen" zoo op, dat men er voor vereischt de wetenschap van een nog levenden persoon, dan is hetgeen vóór menschenheugen is geschied zeer wel bewijsbaar, n. l. door geschrift, en dan

Practisch onderscheid tusschen beide omschrijvingen bestaat in zooverre, dat degene, die beweert, dat het land niet novaal is, naar kerkelijk recht kan volstaan met aan te toonen, dat er menschenheugen van de bebouwing is, zoodat, wanneer één getuige verklaart van hooren zeggen te weten, dat de grond vroeger onder den ploeg is geweest, deze niet als novaal kan worden aangemerkt; naar oud-Nederlandsch recht behoort men het gerechtelijk bewijs van vroegere bebouwing te leveren, om met succes de novaliteit te betwisten.

Wat de Hollandsche en Geldersche schrijvers over tiendrecht onder novalia verstaan, is er hier te lande ten allen tijde onder begrepen, zoodat wij hunne definitie als die van het oud-Nederlandsch recht konden qualificeeren. Uit verschillende oorkonden en placaten blijkt, dat men bij novalia op het oog had gronden, die, tot nog toe onvatbaar voor cultuur, door menschenhanden voor het eerst in een zoodanigen toestand worden gebracht, dat zij er zich toe leenen bebouwd te worden [1]; nu eens worden onder novalia verstaan door bedijking nieuw aangewonnen landen [2], dan weder „alle heet, dorre en sterile velden, aangemaakt of nog aan te maken, en de sanden wt de stromen op te winnen", [3] of „landen die steriel zijnde onder de ploeg gebragt en tot de culture bequaem gemaakt sullen worden"; [4] novale tienden worden omschreven als tienden van „nyelande", [5] „nieu geslegene lande" [6] en „nyebrecklande"; [7] of als „decime nove

kan een land naar kerkelijk recht wel novaal zijn, terwijl het dat naar oud-Nederlandsch recht niet is. Wij zien de uitdrukking „naar menschenheugen" liever omschreven door „voor zoover men na kan gaan", zoo dat ook dáár menschenheugen bestaat, waar geen levende persoon iets van weet, maar waar bewijs door geschrifte kan worden geleverd.

[1]) Gelijk vrij algemeen de rechtspraak aanneemt. Rb. Zutfen. 23 Juni 1859. W. n⁰. 2137; Rb. Breda. 2 Oct. 1860. W. n⁰. 2237; Rb. 's Gravenhage. 19 Oct. 1869. W. n⁰. 3228; Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071. In sommige uitspraken wordt de canonieke definitie gehuldigd. Hof Noord Holland. 27 Maart 1862. Pringle. Bijl. IV; Hof Arnhem. 13 Nov. 1895. W. n⁰. 6732.

[2]) Oorkb. Gron. en Dr. I. 180.

[3]) Resol. der Staten van Geld. van 1633. Gr. Geld. Plb. II. 267.

[4]) Utr. Plac. van 1718.

[5]) v. d. Borch. 26.

[6]) Racer. VII. 214.

[7]) Reg. en Rek. Bisd. Utr. 26.

culture", [1]) „decime in terra noviter aggerata et ad culturam redacta", [2]) en „que in locis palustribus vel silvosis excolerentur" [3]).

Een twistpunt is het, of weiland als novaal beschouwd moet worden. O. i. meestal niet; meestal is weiland geen grond, uit zich zelf onvatbaar voor eenige cultuur, die slechts door menschenarbeid vruchtdragend kan worden gemaakt. Bij zeer lage weidegronden, die van denzelfden aard zijn als broek- en moeraslanden, is het anders; wil daar eenige vrucht groeien, de bodem moet eerst zeer deugdelijk bewerkt worden, door menschenarbeid moet de grond zijne vruchtbaarheid erlangen. Zulke weilanden zullen wellicht bedoeld zijn, waar Schrassert en meer dan ééne oude acte ze tot de novale rekenen, en een Geldersch vonnis van 1639 de tienden eener gescheurde weide novaal verklaart [4]). De tegenwoordige jurisprudentie is algemeen van gevoelen, dat de tienden eener gescheurde weide niet als novaal moeten worden aangemerkt [5]).

Moet grond, b. v. heidegrond, dien men geschikt maakt voor boschcultuur en met schaarhout of dennen beplant, novaal genoemd worden? Neen; wel is de bodem door menschenhanden tot eene zekere cultuur gebracht, maar daardoor nog niet voor bouwcultuur vatbaar gemaakt, hetwelk noodig is om den grond novaal te doen zijn. Nog vele kosten en arbeid moeten worden aangewend, voordat de bodem, al is hij geschikt voor boschcultuur, tot akkerland gemaakt kan worden. Dan eerst is er novale grond. [6])

Heeft men onder novale tienden te verstaan de tienden van landen, welke te eeniger tijd voor het eerst in cultuur zijn gebracht, zoodat b. v. tienden van land, in de 15e eeuw voor het eerst bedijkt, nog voor novaal te houden zijn?

In dien zin is de uitdrukking nooit opgevat. Novaal zijn slechts

---

[1]) O. Cart. 214.

[2]) Vgl. eene reeds aangehaalde uitgifte van het kapittel van St. Salvator aan hertog Albrecht, diss. 79.

[3]) O. Cart. 185.

[4]) SCHRASSERT. C. V. § 3. Zie Rb. Breda. 12 Maart 1850. W. n⁰. 1118; Rb. Zutfen. 5 Jan. 1860. W. n⁰. 2138; vgl. ook STAATS EVERS. I. V. 67, VIII. 139, die weide novaal verklaart.

[5]) Zie nog Hof N. Brabant. 13 Sept. 1853. W. n⁰. 1797; Rb. Nijmegen. 12 Sept. 1865. W. n⁰. 2812.

[6]) In denzelfden zin Rb. Breda. 2 Oct. 1860. W. n⁰. 2237, en eene arbitrale uitspraak van 17 Febr. 1862. W. n⁰. 2377.

die landen, waarvan het niet al te langen tijd geleden is, sinds zij voor het eerst zijn ontgonnen [1]; een juiste termijn is hiervoor niet vast te stellen. Grond, die lange jaren geleden voor het eerst onder den ploeg gebracht werd, was vroeger novaal, maar is het nu niet meer. [2]

Men rekene evenwel niet alleen onder novale tienden de tienden van nog in de toekomst aan te maken landen; ook die van gronden, welke „van nieuws bereyts aangemaeckt syn", behooren er toe [3].

Schrassert en v. d. Schelling gaan zelfs zoo ver te beweren, dat bij eene uitgifte van novale tienden slechts die van reeds ontgonnen landen worden overgedragen, niet die van nog aan te maken gronden, daar men volgens hen moet letten op den toestand, gelijk die op het oogenblik der overdracht is. [4]

Eene stelling, waartegen wij moeten opkomen. De uitdrukking „novale tienden" is ten allen tijde zóó opgevat, dat daaronder in de eerste plaats de tienden van nog aan te maken gronden werden begrepen. Nooit is het woord anders verstaan. Men leze oude overdrachten van novale tienden uit de 12e en 13e eeuw, en men zal zien, dat zij omschreven werden als: „decimae, que in evidenti sunt et provenire poterunt", „que nostris temporibus (ten tijde der uitgifte) provenerunt et perpetualiter provenient", „emersae et emergendae". Men zie de octrooien van bedijking door de Staten in de 16e en 17e eeuw uitgegeven, en het zal blijken, dat de vrijdom van novale tienden verleend werd voor nog aan te maken landen; men beschouwe de resolutiën van de Staten der verschillende provinciën op dit punt [5] en men zal tot het resultaat komen, dat de Staten met de

---

1) Evenzoo Rb. Breda. W. n⁰. 1454. (Datum niet opgegeven); Telting. Themis 1874. 546.

2) Vgl. in denzelfden zin v. d. Schelling. I. XL. XXIII.

3) Zie de reeds aangehaalde Resolutie der Staten van Gelderland van 1633, en eene van 1661, waar sprake is van „den novalen thiend in 't Oldebroeck van de landen soo voor desen en binnen de jaeren van praescriptie aangemaeckt zijn en nog voortaan aangemaackt souden mogen worden." (Schrassert C. V. § 3.) Zie verder Staats Evers I. V. 66, en een aantal oorkonden in diss. Hoofdstuk V. Afd. II.

4) v. d. Schelling I. XL. XIV; Schrassert. C. V. § 5, en het aldaar aangehaalde vonnis van het Hof van Gelderland van 1 Juli 1671; Raedt van Oldenbarnevelt. Themis 1866. 41,42; Hof Gelderland. 15 April 1841. Meylink. Bijl. n⁰. 42.

5) O. a. v. d. Water II. 449; Gr. Geld. Plb. II. 264; Gr. Plb. II. 2626.

uitdrukking voornamelijk de tienden van nog in cultuur te brengen landen op het oog hadden.

Nooit is het woord gebruikt in dien zin, dat de tienden van zulke landen er niet onder waren begrepen. Daarom zijn wij van meening, dat bij uitgiften eene beperking der uitdrukking, welke strijdig met de geschiedenis ook letterkundig geenszins te verdedigen is, niet kan worden aangenomen, en men aan het woord geene uitlegging mag toekennen, welke er nooit aan gegeven is. [1])

Van zeer groot belang is de vraag: zijn onder eene uitgifte van tienden ook novale tienden begrepen?

Op het voetspoor der schrijvers en der oude jurisprudentie [2]) heeft onze rechterlijke macht deze vraag steeds ontkennend beantwoord [3]) en met Bort de novale tienden altijd beschouwd als „een distinct ende separaet recht op syn selven, niet gecomprehendeert onder het generael woort van thienden, 't welck alleen van oude thienden ende soodanige als doenmaels waren, te verstaen is", hoezeer deze leer niet onaangevochten is gebleven. [4]) Evenwel, wij sluiten ons ten deze bij de bestaande jurisprudentie aan.

Het onderscheid tusschen oude en novale tienden, door de kerk in het leven geroepen, is steeds gestreng toegepast.

In overdrachten van tienden in de 12e en 13e eeuw worden die van novalia steeds zoo uitdrukkelijk naast de oude genoemd, dat het den indruk maakt, alsof zonder eene expresse bijvoeging de novale niet mede werden overgedragen. Waar het geldt uitgiften van de Staten der verschillende provinciën, mag men aannemen, dat zij de novale tienden niet mede uitgaven, omdat zij deze, — hetzij dan te

---

1) Zie ook Martini van Geffen 84.

2) Schrassert. C. V. § 3 en de aldaar aangehaalde vonnissen; v. d. Schelling I. XL. X; Bort. X. 53, 54, 61; Staats Evers. I. V. 74 vlg.

3) Vgl. o. a. Rb. Haarlem. 4 Oct. 1859. Pringle. Bijl. I.; Hof Noord-Holland. 4 Maart 1862. Pringle. Bijl. IV; Rb. Nijmegen. 18 April 1876. W. n⁰. 4016; Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071; Hof Arnhem. 17 Juli 1885. W. n⁰. 5243; conclusie proc. gen. van Maanen bij v. d. Honert Gemengde Zaken IV. 135.

4) v. Leeuwen. Cens. For. II. XXIV. 15: „Et quidem communis est Doctorum opinio eorum (novalium) decimas accedere illi, a quo decima indefinite illi concessa possidetur."

Pringle. 15 vlg.

recht of ten onrechte —, afgescheiden van de gewone tienden, als eene hun uitsluitend competeerende inkomst wilden hebben beschouwd.

Een zeer gewichtig argument voor de in gang zijnde opvatting is o. i. hierin gelegen: Het canonieke recht sprak zich zeer uitdrukkelijk op dit punt uit. Onder het opschrift: „Decimae novalium non pertinent ad laicum qui decimas habet in feudum," leert het: „Nec occasione decimationis antiquae (licet in feudum sint concessae) sunt decimae novalium usurpandae, cum in talibus non sit extendenda licentia sed potius restringenda." [1]) Dit leerstuk der kerk is naar groote waarschijnlijkheid algemeen toegepast en in het oud-Hollandsch en Geldersch tiendrecht overgegaan. Wanneer we in het oog houden, hoe groot de invloed van het canoniek recht in tiendzaken in deze streken is geweest, hoe langen tijd tiendgeschillen door den geestelijken rechter zijn beslist, dan bestaat er reeds vermoeden, dat dit kerkelijk voorschrift betreffende eene gerechtigheid, die van de kerk voor een groot deel op den landsheer is overgegaan, ook toen de kerk er geen recht meer op had, steeds is toegepast gebleven.

Die waarschijnlijkheid wordt bijna zekerheid, wanneer we het leerstuk in een tijd, toen de geestelijke rechter had uitgediend, voor den wereldlijken rechter nog krachtig zien werken. In een proces van 1560 beroept zich de momber der landschap Gelre, voor het landsheerlijk domein optredende, nog op den canonieken regel: „dat na rechten alle Thienden van sulcker nature zijn dat soo wanneer eenige laice personen eenige thienden gegeven, geconcediert verpandet ofte verset worden, sua natura nimmer meer eenige novalien gecomprehendeert en worden, also 't selve niet te extenderen maar eer toe restringeren was." En de Hooge Raad van Mechelen, voor wien het proces gevoerd werd, stelde den momber in 't gelijk. [2]) — In 1643 overwoog het Landgericht te Doesburg: „Ende dan gelettet dat de heer aanlegger een seculair persoon zijnde, deze thientgeregtigheid pretendeert ende dat niet alleen rechtens is: quod contra personas seculares strictior in hoc fiat interpretatio, ita ut ad novalia etiam non extendatur" . . . [3])

Aldus heeft dit kerkelijk beginsel invloed uitgeoefend, en is het in

---

[1]) C. XXV de decimis.

[2]) Uitspraak over de Batenburgsche tienden van 1560. Schrassert. C.V. § 3.

[3]) Schrassert. C. III. § 4.

het oud-Nederlandsche tiendrecht een factor geworden, waarmede bij de beslissing van zulke gevallen dient rekening te worden gehouden.

Onder de uitdrukking „tienden" zijn dus die van novalia niet begrepen, tenzij ze uitdrukkelijk vermeld zijn of uit de woorden der overdracht blijkt, dat onmiskenbaar des uitgevers bedoeling was de novale tienden mede te verleenen. [1]) Evenmin strekt een vrijdom van tienden zich uit tot novale tienden, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk is bepaald of uit de woorden der acte van vrijdom mocht blijken. [2])

Schrassert [3]) verdedigt de stelling, dat alle grond, bebouwd of niet. voor novaal moet worden gehouden tot op het bewijs, dat het land vroeger bebouwd was, eene stelling, gegrond op deze andere, dat de landsheer vermoed wordt recht te hebben op de tienden van allen grond. Wat er ook zij van deze laatste bewering [4]), in geen geval kan zij een vermoeden vestigen omtrent de al of niet novaliteit van den bodem. De vraag, of zekere grond voor het eerst wordt bebouwd of niet, kan niet worden gepraejudicieerd door de daarvan geheel onafhankelijke quaestie van een meer of minder uitgebreid tiendrecht van den landsheer. O. i. behoort te gelden de praesumtie, dat het land steeds is geweest in den toestand, waarin het zich op het oogenblik van het geschil bevindt, tot het tegendeel bewezen wordt, zoodat inculte grond geacht moet worden vroeger niet bebouwd te zijn geweest, terwijl bouw- en weiland vermoed worden oude landen te wezen tot op het bewijs, dat zij novalen zijn. Het behoeft nauwelijks opgemerkt te worden, hoe onjuist en strijdig met den werkelijken toestand Schrasserts vermoeden in vele gevallen zal wezen. [5])

---

[1]) Zie Bort. X. 61. Vgl. over art. 1 der wet van 26 Aug. 1822 (Stbl. n⁰. 40), waarbij den koning „alle domaniale tienden" in Gelderland, Noord-Brabant, Zeeland en Utrecht werden overgedragen: Hof. Geld. 15 April 1841, 11 Dec. 1844, 5 Mei 1845. Meylink. Bijl. n⁰. 42, n⁰. 44 en n⁰. 43, en Staats Evers I. V. 76 vlg., VIII. 138 vlg., die de novale tienden van nog niet in cultuur gebrachte landen niet, — en Hof Geld. 16 Maart 1859. W. n⁰. 2076 en H. R. 3 April 1846. Meylink Bijl. n⁰. 45 en 3 Febr. 1860. W. n⁰. 2139, die ze wel als overgedragen beschouwen.

[2]) Schrassert. C. V § 4; v. d. Schelling. I. XL. XII.

[3]) C. V. § 6; Cons. en Adv. I. XVII. 28, 31.

[4]) Zie diss. 157 vlg.

[5]) De oud-Geldersche jurisprudentie heeft het vermoeden dan ook niet aanvaard, toen in een proces van 1757 de momber der landschap zich er op beriep. (v. d. Borch. 17).

Wanneer woeste gronden ontgonnen, plassen en schorren bedijkt en droog gelegd worden, heeft men het er dus voor te houden, dat het nieuwe land novaal, en de tienden ervan novale tienden zijn. Wordt echter bewezen, dat de grond, voordat hij woest of overstroomd was, bouw- of weiland is geweest, dat door uitveening of op eenige andere wijze in woesten of overstroomden toestand is geraakt, dan zijn de tienden van zulk land niet novaal; dan toch zijn het geene tienden van grond, die voor het eerst in cultuur wordt gebracht. Kan iemand bewijzen op den grond tiendrecht te bezitten, dan is hij, nadat de verwildering of overstrooming heeft opgehouden, de rechthebbende op de te vallen tienden [1]); zonder dat hij noodig heeft aan te toonen, dat de grond vroeger met tiendplichtige vruchten beteeld was [2]), daar, ook al was de grond, voordat hij woest of overstroomd werd, tot weiland gemaakt, toch de tiendplicht er op bleef rusten en na geslapen te hebben herleefde. Omstandigheden, die tot vrijdom leiden, behooren door den plichtige te worden bewezen.

Men heeft beweerd, dat, wanneer gronden na uitveening overstroomd geraken, door drooglegging de oude tiend zich niet weder kan doen gelden. Tiend gaat te niet, redeneerde men, door den ondergang der zaak, waarop hij gevestigd is; de grond wordt vernietigd, er komt water voor in de plaats, dus verdwijnt ook de tiend, die er op drukte. Onjuiste voorstelling, o. i., daar door de verveening wel een deel van den grond wordt afgegraven, maar ook een gedeelte overblijft, waarop het tiendrecht blijft rusten; want niet slechts op de bovenste laag, op den ganschen grond kleeft het recht. Wanneer het met water overdekte gedeelte wordt drooggelegd en het water ervan is afgevoerd, kan men niet zeggen, dat de bodem, die dan te voorschijn komt, nieuwe grond is; het is de oude grond, waarop het tiendrecht herleeft [3]).

Een der gewichtigste vragen omtrent de novale tienden is wel deze: Wie is er toe gerechtigd?

---

1) Schrassert. C. V. § 7; v. d. Schelling. I. XL XVIII; Arrest H. R. van 17 Juni 1792. Meylink. Bijl. n⁰. 8; Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071. Dat deze jurisprudentie juist is, bewijst nog eene acte van 1240, waarbij deken en kapittel van St. Jan de tienden verpachten „de angulo, qui situs est in fine parrochie nostre Erkentrudenkerke, qui longo tempore propter inundantiam aquarum incultus extitit" etc. (v. d. Bergh I. 204).

2) Hof 's-Gravenhage. 10 Maart 1879. W. n⁰. 4384.

3) Zie de in noot 2) aangehaalde uitspraak.

Ter beantwoording van deze vraag hebben we een eindweegs in de geschiedenis terug te gaan. We weten, dat er een tijd was, dat de kerk daarop uitsluitend aanspraak maakte; we hebben gezien, hoe die tienden op leeken overgingen, hoe zij zelve hare rechten dienaangaande aan leeken, met name aan de landsheeren van Gelderland en Holland, afstond.

In het eerste gewest was het graaf Gerhard die in het begin der 13e eeuw de novale tienden binnen zijn gebied in leen kreeg;[1]) niet alle echter: „tantum de illis novalibus accipere deberet decimas, quae in locis palustribus vel silvosis excolerentur in jurisdictione sua, que excoli non possint nisi de licentia ipsius et consensu." „De deserto nostro vel communitate" verklaart de graaf in 1256 recht op de Veluwsche novale tienden te hebben. [2]) Het leen der kerk strekte zich niet verder uit dan tot de novale tienden zijner eigen domeinen. Op den incuiten grond, die niet ter zijner beschikking was, kon hij ze bij ontginningen rechtens niet heffen. Op de Veluwe, waar de meeste woeste grond tot 's vorsten domein behoorde, waar bijna geene ontginning plaats vond, of het was van grond, die door den landsheer was uitgegeven, was deze vrijwel de eenige, die, nu hij het kerkelijk novale tiendrecht van dien grond in leen had gekregen, daartoe gerechtigd was. Zoodat het niet te verwonderen is, dat Karel V in 1555 eene ordonnantie uitvaardigde, waarin hij maatregelen nam tegen het ontvoeren en verduisteren van „die thienden van de Novaliën op Veluwen die Syne Majesteyt als Land-Fursten toestendich." [3]) Daar geleek 's vorsten recht op de novale tienden op een regaal, hoezeer het slechts een leen der kerk was.

Geheel anders was de toestand in de graafschap Zutfen, waar den landsheer slechts bij uitzondering hier en daar een klein gedeelte van den incuiten grond behoorde, waar die grond geheel in handen was van de markgenootschappen en groote adellijke landbezitters; tot hen hadden zich hier de ontginners bij in cultuur brenging te wenden.[4]) Hier gold niet de leenbrief des bisschops; evenals in de Betuwe bleven de novale tienden er in handen van hen, die ze altijd hadden genoten, voornamelijk wereldlijke en geestelijke patronen, en wie van hen hun recht afleidden.

---

1) O. Cart. 185.
2) Zie diss. 77.
3) Gr. Geld. Plb. I. 182.
4) v. d. Borch. 23; Rb. Zutfen. 5 Jan. 1860. W n⁰. 2138.

Uit het feit, dat de reeds genoemde ordonnantie aan Karel V alleen voor de Veluwe, niet voor het overige Gelderland was uitgevaardigd, kan worden afgeleid, dat de landsheer daar alleen groote inkomsten aan novale tienden genoot.

Op de Staten kon dus na de afzwering van Filips II geen dominiaal recht, bestaande in het heffen van de novale tienden op allen nieuw ontgonnen grond in geheel Gelderland, overgaan, hoezeer zich ook in dit opzicht de rechten des souvereins ten koste der geestelijkheid hadden uitgebreid. [1])

Welke waren ten deze de gevolgen van het ophouden van het Roomsch Katholieke gezag? Welke waren de rechten op novale tienden, die door de annexatie der kerkelijke goederen op de Staten overgingen? We weten, dat het novale tiendrecht reeds lang het karakter van een gedeelte der algemeene kerkelijke inkomstenbelasting had verloren. Het was geworden een zakelijk recht op den inculten grond, voor verkooping, verpachting, in leen geving vatbaar, als ieder ander goed in den handel. Door de confiscatie der kerkelijke goederen kon dit recht dus op de Staten overgaan, voor zoover het aan de kerken en kloosters behoorde, wier bezittingen aan hen kwamen. Maar het novale tiendrecht, dat op deze wijze in hunne macht geraakte, zal niet zeer groot geweest zijn. [2]) Want niet de parochiegeestelijkheid was meer tot de novale tienden gerechtigd, het waren de collatoren, voornamelijk de groote heeren van heerlijkheden, die dat recht hunner kerken in hun bezit hadden gekregen, een recht, welks geestelijk karakter in den loop des tijds geheel was verdwenen, dat zij zich bij ontginning hunner landen voorbehielden als eene ware pars reservati dominii.

Voor zooverre dus deze novale tienden betrof, konden geene rechten door de confiscatie der kerkelijke goederen op de Staten overgaan,

---

[1]) Vgl. een smeekschrift van deken en kapittel van St. Marie van 1555. Schrassert. C. 1. § 10.

[2]) We zagen reeds, dat de bestemming der geestelijke goederen na de confiscatie door de Staten der verschillende provinciën kerkelijk bleef. We zouden echter betwijfelen, of dit ook het geval was ten opzichte der novale tienden, waarop de Staten door de confiscatie recht verwierven, daar zij die, hoezeer ook met erkenning van de rechten van anderen, als eene hun competeerende inkomst aanmerkten; vgl. eene landschapsresolutie van 1676 bij Schrassert. C. V. § 3.

evenmin, voor zooverre er door overdracht kerkelijke novale tienden in handen van anderen waren geraakt. Daarenboven, de Utrechtsche kapittelen bleven door het Munstersch Vredesverdrag in hunne uitgestrekte bezittingen gehandhaafd, zoodat zij als collatoren van eene menigte Geldersche kerken het recht behielden, de novale tienden binnen derzelver parochiën te genieten voor zooverre het geene dominiale gronden waren, die in cultuur werden gebracht.

Wat nu de novale tienden der landsheeren zelven aanging, door den leenbrief van bisschop Otto hadden de Geldersche vorsten niets meer gekregen dan de tienden van den dominialen grond, zoodat, gelijk we reeds zagen, ook krachtens dat verlij geen algemeen novaal tiendrecht, drukkende op den ganschen inculten Gelderschen bodem, hun toekwam, en hun recht beperkt bleef tot die streken, waar gelijk op de Veluwe de woeste gronden tot het landsheerlijk domein behoorden. Waar dit niet het geval was, gelijk in de graafschap Zutfen, daar bleven bij ontginningen, evenals vroeger, de heeren der heerlijkheden zich de novale tienden voorbehouden, of de gronden uitgeven, wat dikwijls voorkwam, „vrij van grof en smaltienden." [1]) De novale tienden, hun kerkelijk karakter verloren hebbende, waren in den loop des tijds op vele plaatsen eene pars reservati dominii geworden, zoodat de eigendom van den inculten grond en het recht op zijne tienden onafscheidelijk aan elkander verbonden waren. Slechts waar het bestaan van een oud kerkelijk novaal tiendrecht kon aangetoond worden, bleef dit werken onafhankelijk van den eigendom van den grond.

Uit de reeds meermalen genoemde ordonnantie van 1633, door de Staten als landsoverheid op het stuk der novale tienden genomen, kan blijken, dat zij zich wel is waar tot de meeste dezer gerechtigd achtten, maar ze niet beschouwden als eene inkomst, hun van iederen grond, onverschillig wien hij toebehoorde, competeerende. Ter bevordering der cultuur een vijf en twintigjarigen vrijdom voorschrijvende voor alle nieuw aangemaakte landen in de provincie, voegden de Staten er uitdrukkelijk aan toe: „allen steeden, collegiën, heerlijkheden ende jeder in dezen syn recht onverkort".

Wat de oud-Geldersche jurisprudentie aangaat, het Provinciale Hof heeft zich in 1757 ter dezer zake duidelijk uitgesproken. Bij vonnis van 26 Juli van dat jaar verklaarde het: wel is waar heeft de lands-

---

1) v. d. Borch. 24.; Rb. Zutfen. W. n⁰. 2138.

heer recht op de novale tienden van woeste gronden, die tot nog toe niemands eigendom zijn geweest, maar geenszins op die van de eigen onontgonnen gronden van particulieren, als dezen die landen in cultuur brengen. [1]) Hoe weinig huldigde toen ter tijd het hoogste Geldersche rechtscollege Schrasserts stelling, dat alle novale tienden zonder onderscheid den landsheer als decimator universalis toekwamen. [2])

Wat betreft de novale tienden in Holland, het oudste stuk, dat ons hierbij van dienst kan zijn, is de oorkonde van 1281, waarin bisschop Jan van Nassau aan graaf Floris V in leen gaf: „decimas novalium per totum districtum terrae suae.” [3])

De bedoeling dezer acte is blijkbaar deze geweest, dat overal, waar de uitgifte van inculte gronden, schorren, gorzen, plassen, enz. aan den graaf behoorde, deze het recht der kerk op den tiend van de vruchten dier landen in leen kreeg; dat deze leenbrief hem dat recht niet gaf ook op de gronden en plassen, niet ter zijner vervoeging staande, mag men opmaken vooreerst uit de analoge acte, die den Gelderschen vorst het novale tiendrecht binnen zijn gebied verleende, en vervolgens uit de berichten, die wij omtrent het ontstaan der novale tienden in Holland over hebben. Uit die berichten toch zien we, dat de ambachtsheeren, patronen der kerken hunner heerlijkheden, bij voortduring in het genot der novale tienden bleven; dat zij zich deze bij uitgiften van woeste gronden en plassen steeds voorbehielden; dat dus dit recht, oorspronkelijk krachtens het patronaat op het Godshuis hun competeerende, reeds in de 14e en 15e eeuw het

---

1) v. d. Borch. 18.

2) Schrassert. C. V. § 3. De uitspraken, daar aangehaald, behandelen eene gansch andere quaestie, n l. of nieuw aangemaakt tusschen akkergronden gelegen land den novalen tiend aan den landsheer, dan wel aan den tiendheffer der omgelegen landen verschuldigd is. Dat de jurisprudentie hier den landsheer competent verklaarde, bewijst nog geenszins, dat zij eene algemeene gerechtigheid op de novale tienden ten zijnen behoeve erkende, gelijk Schrassert, (Cons. en Adv. I. XVII. 21) doet, „aangesien het Thiendregt van den Heer van den Lande niet in die reden van proprieteit of eygendom des lands gefundeert is; maar in jure superioritatis et territoriale als een dominiaal regt den vorst afsonderlijk en gedistingueert a proprietate possessoris competerende.”
In dien zin ook Staats Evers. I. V. 74 en 80.

3) Ook te vinden bij Meylink. Bijl. no. 2.

karakter had aangenomen van een voorbehoud van eigendom bij de uitgifte van incultе gronden, gorzen, plassen enz.:

In 1315 geeft de heer van Putten land ter bedijking in Pernis „tiendvrij." [1])

In 1436 behoudt de heer van Strijen zich bij de uitgifte van landen ter bedijking in zijne heerlijkheid de tienden voor: „de 11e schoof, het 10e lam;" [2]) korten tijd daarna sluit hij over deze novale tienden met de bedijkers een verdrag. [3])

Dezelfde heer bedingt novale tienden bij eene uitgifte ter bedijking van Volgersdijk in 1439. [4])

De ambachtsvrouwe van Ridderkerk geeft vier jaar later aan eenige personen vrijdom van tienden binnen de nieuwe landen in haar ambacht gelegen, „nu onlangs wtten slyk onder dyk gebracht." [5])

De ambachtsheeren van Oost en West Barendrecht en de ambachtsvrouwe van Karnisse geven in 1483 landen in hunne ambachten te bedijken en behouden zich voor: binnen de eerste zeven jaar halve tienden, daarna heele, enz. [6])

Lamoraal, graaf van Egmond, bedingt bij eene uitgifte in Beierland in 1556, dat het 100e gemet tot een Godsakker zal worden bedijkt, behoudens den heer van Egmond zijne tienden. [7])

De gezamenlijke crediteuren van denzelfden heer verkoopen in 1607 den Schagerwaert binnen zijne heerlijkheid van Heeren Kerspel. Als de koopers bedijkten, zoude den crediteuren het recht van smaltienden, raaptienden enz. toekomen. [8])

In 1495 zegt eene der partijen in een proces voor het Hof van Holland: „dat de thienden . . . . annex waren der temporeele heerlijkheden, volgende de Heeren die de landen bedijkten. [9])

Een en ander druischt volkomen in tegen de leer, dat alle novale tienden aan de grafelijkheid als dominiaal recht zijn toegekomen. Wel

---

1) v. Mieris II. 151.
2) v. d. Schelling I. XXI. III.
3) v. d. Schelling II. F.
4) v. d. Schelling I. XXI. III.
5) v. d. Schelling II. RR.
6) Gr. Plb. II. 1586, 1587.
7) v. d. Schelling I. XXXIX. V.
8) Gr. Plb. II. 1741.
9) v. d. Schelling II. I.

hief de landsheer verreweg de meeste novale tienden, doordien hij vele ambachtsheerlijkheden bezat voor zoover hij ze niet had uitgegeven, alle stroomgronden en alle gedurende tien jaren overstroomde en overstoven landen in eigendom had, en bovendien aanspraak maakte op alle gorzen en schorren, [1]) zoodat er vele uitgiften over zijn, waarin hij zich de novale tienden voorbehoudt, [2]) maar waar de te ontginnen of droog te leggen gronden hem niet toebehoorden, en gelegen waren in heerlijkheden van anderen, bestond geen recht voor hem op de novale tienden.

Toen deze, nadat het kerkelijke novale tiendrecht op den achtergrond was geraakt, eene reserve geworden waren, die de eigenaar van in cultuur te brengen landen en plassen zich voorbehield, konden er door de annexatie der kerkelijke goederen slechts weinige op het domein overgaan.

De octrooien tot bedijking, door de Staten in de 17e eeuw gegeven, doen het somtijds voorkomen, of onverschillig wien de gorzen, schorren en plassen toebehoorden, de Staten zich gerechtigd achtten de novale tienden van de aan te winnen landen te heffen: zoo worden aan de heeren der heerlijkheden Opmeer en Obdam de novale tienden der te bedijken Berkmeer, in hunne heerlijkheden gelegen, ten eeuwigen dage in leen gegeven bij octrooi van 21 Maart 1633. [3])

Dit octrooi is evenwel opmerkelijk, omdat het ondanks deze beschikking der Staten, waaruit blijkt, hoe ze de novale tienden als eene hun uitsluitend competeerende inkomst wilden aangemerkt zien, ons beweren staaft; vooreerst dewijl, waar anders altijd de bedijkers uitdrukkelijk vrijdom van novale tienden verzochten gedurende eenige jaren, de eigenaren der Berkmeer dit niet noodig oordeelden, daar zij zich zelf tot die tienden gerechtigd achtten, en verder, omdat de Staten, alhoewel beschikkingen omtrent de novale tienden makende, geenszins durfden bedingen, wat zij altijd in hunne octrooien, waar het landen der grafelijkheid gold, als voorwaarde stelden: n.l. dat na een vrijdom gedurende eenigen tijd hun de tienden behoorden te worden opgebracht. [4])

---

[1]) DE GROOT. B. II. D. 9. § 6, 7, 8, 9, 18.

[2]) Vgl. o.a. uitgiften tot bedijking in de 14e en 15e eeuw: MEYLINK. Bijl. bl. 32; v. MIERIS II. 343; Gr. Plb. II. 1574, 1582.

[3]) Gr. Plb. II. 1779, 1780.

[4]) Vgl. o. a. Gr. Plb II. 1732, 1733, 1746, 1776.

Er zijn echter vele voorbeelden van, dat de Staten met ronde woorden het recht van anderen op de novale tienden en daarmede de onhoudbaarheid van hunne uitsluitende aanspraken erkenden.

Bij een octrooi van bedijking in Voorne in 1630 maken de Staten beschikkingen over de tienden der nieuw aan te maken landen, de grafelijkheid zoowel als particulieren toekomende. [1])

Bij een octrooi van bedijking van de Purmer wordt door de Staten vrijdom van novale tienden gedurende vier en twintig jaar vergund: daarna zal hun de 11e schoof en de smaltienden worden opgebracht „ende behoudens de supplianten als verkregen hebbende de heerlyckheyt van Purmerlandt ende Ilpendam haer recht." [2])

In de resolutie van de Staten van 31 Juli 1677 zeggen de Staten „geen prejudicie te willen leggen in of omtrent het recht van tienden dat hem suppliant (den heer van Waddinxveen) in de landen der voorschreven heerlijkheid (waarvan pas 800 morgen waren drooggemaakt) zoude mogen competeren." [3])

In het octrooi van droogmaking van den Zwanlandschen polder onder Zevenhuizen van 1752 wordt autorisatie gegeven tot het verkoopen van zekere obligatiën ten bedrage van 77000 gulden, om die o. a. aan te wenden tot afkoop der tienden van den heer van Zevenhuizen binnen dien polder. [4])

Bij eene droogmaking onder Hazerswoude wordt veertigjarige vrijdom van novale tienden verleend, maar daarnaast het recht der respectieve heeren in ieder ambacht o. a. op de tienden gewaarborgd. [5])

Een en ander wettigt onze opvatting, dat de novale tienden geen landsheerlijk regaal waren, drukkende op in cultuur te brengen gronden, droog te maken en te bedijken plassen, gorzen, enz., die niet aan de grafelijkheid en hare opvolgers toekwamen.

De Staten zelf erkenden anderer rechten op de novale tienden, hoezeer waarschijnlijk slechts noode, daar zij ze gaarne wilden aangemerkt zien als eene dominiale inkomst, hun met uitsluiting van ieder ander toekomende. [6])

---

1) Gr. Plb. II. 1801.
2) Gr. Plb. II. 1720.
3) Pringle. 44.
4) Pringle. 45.
5) Pringle. 45.
6) Voor de oude jurisprudentie op dit punt is belangrijk eene resolutie, den

Zoodat men mag aannemen, dat, wanneer zij in de 17e en 18e eeuw woeste gronden enz. uitgaven, ook al was het niet ter bedijking of ontginning b. v. als annex aan ambachtsheerlijkheden, [1]) zij zich zelf het recht op de novale tienden hetzij uitdrukkelijk, hetzij stilzwijgend hebben willen voorbehouden.

---

24 Mei 1667 door den Hoogen Raad genomen in een tiendgeschil tusschen de grafelijkheid van Holland en de ingelanden van den Arenberger polder. (PRINGLE. Bijl. VIII en IX).

Nemen we eenige der sententiën over, door de leden van den toenmaligen Hoogen Raad in deze zaak in raadkamer gewezen:

De heer GOES: „Dewijle de voors. ingedijcte landen uyt den watere syn bedyct ende hier nieuwe uytgemaele gronden, van welcke de graeffelyckheyt van allen tyden de thienden heeft getrocken ende proprio jure als een souverain recht over alle rivieren, meeren en de wateren hem die competeren als novalia oft novale thienden."

De heer BOM: „. . . . dat de nieuwe uytgemaelen gronden noyt anders syn bedyct geworden als op de voirdeelen aen deselve vergunt, onder welcke de graeffelyckheyt de thienden aen haer heeft gereserveert."

De heer FANNIUS: „Te oordeelen dat de graeffelyckheyt recht is hebbende tot alle novale thienden."

De heer MOONS: „Te oordeelen dat d' heeren staten proprio jure recht hebben tot de thienden, dat de princen der landen van alle oude tijden gerechtight syn geweest tot alle publicque rivieren, meeren, wateren etc. ende die op het octroy bedyct werdende, soodanige preëmenentiën van thienden aen haer hebben mogen reserveren als het haer heeft goed gedacht."

De heer VAN DER TOCHT: „. . . . . dat de graeffelyckheyt de sua natura tot alle thienden ende notanter tot de novale thienden gerechtigd is."

De heer BOXEL: „Te oordeelen dat de thienden van onbedyckte meeren ende gronden der graeffelyckheyt toecomen suo jure."

Hoezeer de leer, dat alle novale tienden aan den landsheer toekomen, in den Hoogen Raad voorzat, schemert toch in verscheidene gevoelens door, dat het was krachtens den eigendom der plassen, schorren enz. dat dit recht der grafelijkheid competeerde. Evenwel, in 1676 oordeelde de Hooge Raad anders, toen bij arrest van 3 Juli van dat jaar de heer van Soetermeer werd gehandhaafd in de tienden van den drooggemaakten Driemanspolder. (PRINGLE. 46.)

De tegenwoordige jurisprudentie huldigt de leer van het algemeene Hollandsche dominiale novale tiendrecht. Vgl. o. a. Rb. 's Hertogenbosch 22 Dec. 1852. W. n°. 1806; Rb. 's Gravenhage. 19 Oct. 1869. W. n°. 3228, op het voetspoor van v. D. SCHELLING I. XL. VIII. XI; BORT. X 53, 69; v. D. KEESSEL. Theses Selectae. Th. CDXV.

[1]) In uitgiften van heerlijkheden waren gewoonlijk aanwassen en aan te winnen landen niet begrepen sine speciali nota (DE GROOT. De Jure belli et pacis. L 2. C. 8).

In Brabant heeft de geschiedenis van het novale tiendrecht een ander verloop gehad als in de overige gewesten. Nog ten tijde van Karel V maakten de novale tienden eene inkomst der parochiegeestelijkheid uit; [1]) wel waren het in sommige heerlijkheden de groote adellijke grondheeren, die zich van die tienden hadden meester gemaakt en ze van de nieuw ontgonnen landen binnen hun gebied hieven, maar de regel tot in het begin der 17e eeuw was, dat de novale tienden een recht der kerk waren, ten haren behoeve op den inculten bodem drukkende. Door de annexatie der kerkelijke goederen ging dit recht op de Generaliteit over; wat vroeger aan de geestelijkheid verschuldigd was, moest voortaan ten behoeve van den Lande worden voldaan; zoodat ook van woeste landen, die niet aan het domein behoorden, krachtens het daarop ten behoeve der kerk klevende recht bij ontginning de tienden aan de Staten moesten worden opgebracht. Evenwel, uitgebreider dan het kerkelijke recht was geweest, kon dat van het domein niet zijn; zoodat, waar vroeger de geestelijkheid de novale tienden niet geheven had, ook de Staten geene rechten konden doen gelden, met name niet in de heerlijkheden, waar steeds de heeren die tienden als eene hun competeerende opbrengst hadden beschouwd, die zij zich hetzij uitdrukkelijk, hetzij stilzwijgend voorbehielden bij uitgifte van woeste gronden, heiden, vroenten enz., tot hunne heerlijkheden behoorende. [2])

Maar overigens was in dit gewest het domein tot de novale tienden gerechtigd. Hunne Hoogmogenden beschouwden dan ook de tienden als

---

Mr. PRINGLE haalt meer dan één voorbeeld aan, dat de heffer van oude tienden ook die van de novalia genoot (zie o. a. Pleitr. 211); in de meeste van zulke gevallen zal de tot oude tienden gerechtigde de ambachtsheer geweest zijn, die bij bedijkingen zijner schorren en gorzen zich de novale tienden voorbehield, zoodat dan oude en novale tienden in ééne hand samen kwamen. Waar de oude tiendheffer geene rechten op de plassen en woeste gronden kon doen gelden, zullen zijne aanspraken op de novale tienden gegrond geweest zijn: hetzij op eene uitgifte der tienden, welke die van novalia expressis verbis mede bevatte, of waarin de wil des uitgevers tot de verleening ook van deze tienden uit de door hem gebezigde bewoordingen was op te maken, hetzij op eene zekere toegevendheid en welwillendheid van den uitgever.

[1]) Edict van 1528.

[2]) Ook waar zulk een recht aan anderen was afgestaan, konden de Staten geene aanspraken maken, — zoo b.v. waar het gasthuis te Grave van den heer van Cuyk de novale tienden binnen een gedeelte van zijn gebied had verkregen; zie diss. 81.

eene hun toekomende inkomst. Bij placaat van den Raad van State werd meer dan eenmaal verordend, dat geene heiden, vroenten, moerassen enz. werden uitgegeven dan onder reserve van novale tienden, behoudens vrijdom daarvan gedurende de eerste jaren na de ontginning [1]).

Zoo was dus in Brabant, — dank zij het langdurig onverzwakt bestaan van het kerkelijke novale tiendrecht en zijn onmiddellijken overgang op de Staten — dit recht niet zoo nauw aan den eigendom van den inculten grond verbonden, als dat in andere gewesten het geval was.

Behoorden tot het hertogelijk domein alle woeste gronden, „vroenten, heyden, mouren ende gemeynten," zoodat ook zonder den overgang van het parochiaal novaal tiendrecht de Staten zich van deze gronden de novale tienden konden voorbehouden en daartoe gerechtigd waren, krachtens dien overgang konden zij ook van andere dan die domeinlanden aanspraken op de novale tienden maken, zoodat waar het placaat van 1660 beschikkingen daarover gaf ook ten aanzien van gronden, die in de Meierij door het domein aan gemeenten en particulieren waren uitgegeven, de wetgever niet buiten zijne bevoegdheid ging. In zoover echter wel, dat waar in heerlijkheden het recht tot heffing der novale tienden steeds aan de heeren dier heerlijkheden had toebehoord, de Staten geene aanspraken daarop konden maken.

Zoo zien we in sommige heerlijkheden de novale tienden geheel in handen der grondheeren of hunne rechtverkrijgenden; in andere heerlijkheden, die voor een deel aan een particulier, voor een deel aan het domein behoorden, was ook het recht op de novale tienden naar evenredigheid verdeeld [2]). In weer andere waren het bij ontginningen uitsluitend de Staten, die de novale tienden hieven. De oorzaak hiervan is misschien ten deele gelegen in het feit, dat bij uitgifte eener heerlijkheid de woeste gronden, zonder uitdrukkelijk genoemd te zijn, niet mede werden overgedragen, [3]) meestal zal het o. i. het kerkelijke novale tiendrecht zijn, dat, op de Staten overgegaan, zich hier deed gelden [4]).

---

[1]) Placaten van 17 Nov. 1660. Gr. Plb. II. 2626; 13 Juli 1742. Gr. Plb. VII. 1507; 12 Jan. 1750. MAURITSZ GANDERHEYDEN. 126.

[2]) Zie voorbeelden bij MAURITSZ GANDERHEYDEN. Bijl. F; MARTINI V. GEFFEN. 97; Rb. 's Hertogenbosch. 29 Dec. 1845. MEYLINK. Bijl. n°. 63.

[3]) MARTINI VAN GEFFEN. 98.

[4]) Men zie over de novale tienden in Brabant de meermalen aangehaalde werken

Ook in Zeeland was van een uitsluitend recht der Staten „jure superioritatis" op de novale tienden geen sprake.

Er is meer dan één bewijs van over, dat zij zich zelf geenszins als eenig rechthebbende daarop beschouwden, dat ook anderen in het genot dier tienden waren en dat zijzelven hunne novale tienden somtijds van anderen afleidden.

Zoo werd in 1615 bij een octrooi tot bedijking in Borsselen een negenjarige vrijdom toegestaan van de novale tienden, zoowel van die, welke de grafelijkheid van wege de abdij te Middelburg competeerden, als die van andere particuliere pretendenten [1]).

Bij een octrooi tot bedijking van twee schorren bij Cadzand in Zeeuwsch Vlaanderen werd bepaald, dat: „soo veele 't recht van thienden aende generaliteyt uyt kracht van de confiscatie is competerende" een vrijdom van novale tienden aan de bedijkers vergund werd voor zekeren tijd „ten ware daer eenige eygenaers van thienden [2]) in dese

---

van Mrs. GRANDERHEYDEN en MARTINI, verder een negental arresten en vonnissen bij Mr. MEYLINK. Bijl. n⁰. 53—60 en 63. Men vindt in deze jurisprudentie voorstellingen, afwijkende van de onze in zooverre, dat in sommige uitspraken het parochiale novale tiendrecht als vervallen wordt aangemerkt na de confiscatie der kerkelijke goederen; had het novale tiendrecht ten tijde dier confiscatie nog het karakter eener kerkelijke inkomstenbelasting behouden, wij zouden geneigd zijn met die leer mede te gaan. Maar sinds lang had het tiendrecht zijn karakter van kerkelijke belasting verloren en was het een voor overgang vatbaar recht op den grond geworden.

[1]) Gr. Plb. II. 1846.

[2]) Deze uitdrukking zou kunnen doen denken, dat wie in Zeeland de oude tienden bezat, ook tot de novale gerechtigd was.

Evenmin als voor Holland kan deze stelling voor Zeeland worden aangenomen. We zagen echter reeds (diss. 152 noot), hoe het meestal de eigenaars der oude tienden waren, die ook op de novale aanspraken konden doen gelden.

Een voorbeeld van een Zeeuwsch ambachtsheer, die onder voorbehoud van novale tienden gronden verleende, levert heer Boudewijn van Ierseke op, die in 1310 aan Willem Aernoutsz uitgaf: „alle dat legget in Striene jeghens Poortvliet ende Scakerloo te dyckene ten thiende schoeve" enz. (v. MIERIS II. 89); eene aanwijzing, dat ook in Zeeland niet het recht op de oude tienden, maar dat op den in cultuur te brengen of droog te maken grond tot de novale tienden bevoegd maakte. Hiervoor pleit ook eene uitgifte tot bedijking van graaf Willem van Holland in 1331 van landen in Zwijndrecht, eene uitgifte die „ten Zeeuwschen rechte" geschiedde en waarbij de graaf zich de novale tienden voorbehield (Gr. Plb. II. 1573).

Vgl. over de vraag, of in Zeeland de tienden ambachtsgevolg waren, m. a. w.

landen waren woonende en 't elfde gemet begeerden te bedycken [1])."
En in meer dan een octrooi van bedijkingen in dezelfde streek — zoo te Suytdorp [2]) en te Aardenburg [3])— werden andere gerechtigden dan de Staten voor de keus gesteld, in den tijdelijken vrijdom te berusten of op eigen kosten aan de bedijking mee te helpen.

Het kapittel van St. Salvator was en bleef in het genot van zijne novale tienden op Schouwen, Duiveland en St. Philipsland. In 1604 stonden deken en kapittel zekeren Cornelis Cornelis Willemsz. Stavenesse ten behoeve der stad Zierikzee af: „het recht ende die gerechtigheit van die thienden der kerk competeerende aen den aenwasschen ende alluvien metten appenditien van dyen leggende westwaert van den dyck van Duvelandt."

In het laatst der vorige eeuw gaven ze alle de novale tienden van den in 1716 opnieuw bedijkten Henriettapolder annex St. Philipsland in leen uit. Ook op Zuid Beveland noemde het kapittel verscheidene novale tienden de zijne. [4])

Al deze feiten spreken er voor, dat in Zeeland een dominiaal novaal tiendrecht op alle ingedijkte landen zonder uitzondering niet bekend is geweest. De Staten mogen bij meer dan een octrooi zich de novale tienden hebben voorbehouden, het is duidelijk, dat in Zeeland ook anderen, hetzij krachtens oud kerkelijke rechten, hetzij krachtens eigendom op den te bedijken of droog te leggen grond, gerechtigd waren.

Minder uitvoerig behoeven we voor Utrecht te zijn; de toestand, waarin zich in dat gewest het novale tiendrecht bevond, ligt voor

---

of ze bij het verlij eener heerlijkheid mede werden overgedragen zonder uitdrukkelijke bijvoeging: v. d. Schelling I. XXII. X en Bort. Domeyen. X. 5, die haar bevestigend, en Bort. Tractaat van de ambachtsheerlijkheden. VI. 9; Verheye van Citters. De toparchiis et ambactis in Zeelandia. diss. Utrecht. 1774) C. IV. § XIII, en Pringle. 49, die haar ontkennend beantwoorden.

In Holland werden tienden sine speciali nota niet mede in verlijen uitgegeven: de Groot. Inleiding. B. II. D. 45 § 3 en v. d. Schelling. I. XXII. IX; evenzoo Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071. Zie voor de novale tienden echter diss. 147 vlg.

1) Gr. Plb. II. 1939.

2) Octrooi van 1612. Gr. Plb. II. 1892.

3) Octrooi van 1613. Gr. Plb. II. 1896.

4) Vgl. stukken, geproduceerd in het reeds genoemde proces voor de Rb. te Zierikzee. W. n⁰. 3709. Zie ook Rb. Goes. 14 Sept. 1857 W. n⁰. 1953.

ons door de Costuymen van Utrecht van het jaar 1570, waar we lezen; „Item van alle novalia comen die thienden toe denghenen diet in syne tienden ende bloocken gelegen is", [1]) eene bepaling, in strijd met de leer, dat de eigendom van oude tienden niet noodzakelijk die van novale meebrengt. Maar in Utrecht was ten deze de toestand anders dan elders, omdat aldaar de meeste oude tiendheffers, de bisschop, de kapittelen en andere kerkelijke lichamen ook tot de novale tienden gerechtigd waren gebleven; zuiverder dan elders bleef hier de oud kerkelijke toestand van het tiendrecht bewaard.

Zoo kwam het, dat in dit gewest de Staten slechts tot zeer weinige novale tienden gerechtigd waren, daar ze als middellijke rechtsopvolgers der bisschoppen slechts hunne tafeltienden in bezit kregen. terwijl de kapittelen nog tot in het begin dezer eeuw de meeste novale tienden in handen hielden.

In de overige provinciën werden na den overgang van het gezag des Spaanschen konings op de Staten geene novale tienden meer geheven.

Een korte terugblik op den afgelegden weg doet ons zien, dat van een recht van het domein „vi imperii", „jure superioritatis et territoriali" op alle novale tienden in geen enkel gewest de rede kan zijn.

Wel echter op de meeste: want de eigendom van den inculten grond, de meren, plassen enz. en het novale tiendrecht hangen zeer nauw samen, terwijl ook op vele gronden, niet aan het domein behoorende, door overgang het kerkelijke novale tiendrecht aan den Staat is gekomen.

De belangrijkheid der vraag: Wien komen bij ontginningen de novale tienden toe? bestaat nog steeds, hoezeer ook door de vrijdommen van de novale tienden van 's Rijks domein, [2]) door de wet van 16 Juni 1840 voorgeschreven, haar gewicht voor een deel verminderd is.

Maar niet alleen bij ontginningen en droogmakingen, ook ten aanzien van reeds geheven wordende tienden is de quaestie van verstrekkende gevolgen; want, al kunnen van landen, sedert lang

---

[1]) Rbr. van Utr. II. 442.

[2]) Het hangt af van den uitleg, dien men aan art. 1 van de wet van 26 Aug. 1822 geeft, of die vrijdommen zich uitstrekken tot de dominiale novale tienden in de daar genoemde gewesten.

voor het eerst in cultuur gebracht, de tienden niet meer novaal genoemd worden, waar het geldt het recht van heffing te bepalen, moet men dikwijls teruggaan tot den oorsprong van het tiendrecht en is de vraag, wie na de ontginning of drooglegging tot de tienden ervan gerechtigd is geweest, van groot belang.

Bovendien, men mag binnen zekere uitgestrektheden, waar de tienden zijn ontstaan door een voorbehoud bij droogmaking of ontginning, een vermoeden van tiendrecht ten voordeele van den uitgever van den grond — meestal den Staat — aannemen, een vermoeden dat ook mag worden aanvaard op die landen, waarvan een oud kerkelijk novaal tiendrecht op den Staat is overgegaan.

Het voorgaande brengt ons tot deze andere vraag: Is er grond, een algemeen tiendrecht van den souverein aan te nemen, hem als „decimator universalis" in zijn gansche gebied te beschouwen, [1]) te dien effecte, dat ten zijnen behoeve bestaat eene „intentio fundata quoad omnes agros, ut scilicet praesumantur decimales donec probetur exemptio"? Zoodat in tiendgeschillen de bewijslast wordt verplaatst en niet door het domein de plichtigheid, maar door den grondeigenaar de vrijdom dient te worden bewezen?

Naar de historische opvatting, die wij huldigen, is er geen plaats voor eene dergelijke algemeene intentio. Zij steunt op de leer van de Groot, Bort, Schrassert en van der Schelling: „dat de tienden stammen uit het oude Duitsche recht, ouder als het Christendom, bij 't welcke den vorsten tot onderhoud van haren stand zeecker deel van vruchten wierd vergund"; [2]) dat ze aldus op de heeren

[1]) Gelijk voor Holland en Gelderland de jurisprudentie. Vgl. o. a. Hof Zuid-Holland. 31 Dec. 1851. W. n⁰. 1318; Rb. Rotterdam. 7 Juni 1852. W. n⁰. 1345; Rb. Utrecht. 3 Juli 1854. W. n⁰. 1577; Rb. Nijmegen. 1 April 1873. W. n⁰. 3606; Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071; Hof Arnhem. 12 Nov. 1879. W. n⁰. 4439; Hof 's Hertogenbosch. 8 Maart 1881. W. n⁰. 4676; Hof Arnhem. 21 Febr. 1883. W. n⁰. 4905; Hof Arnhem. 17 Juli 1885. W. n⁰. 5243; Rb. 's Gravenhage. 3 Maart 1896. W. n⁰. 6839; Rb. 's Gravenhage. 16 Mei 1898. W. n⁰. 7145.

Voor Utrecht wordt het vermoeden aangenomen door de bovengenoemde uitspraken van de Rb. Utrecht en het Hof van Zuid-Holland, niet door de Rb. te Amersfoort 7 Jan. 1863. W. n⁰. 2817, bevestigd H. R. 30 Nov. 1866. W. n⁰. 2858; evenmin voor Zeeland door Hof Zeeland. 28 Mei 1867. W. n⁰. 2911; bevestigd H. R. 13 Maart 1868. W. n⁰. 2988; Rb. Zierikzee. 20 Juni 1871. W. n⁰. 3709, zie echter ook W. n⁰. 2933.

[2]) Woorden van de Groot.

dezer gewesten overgegaan, aan deze van ieder grondstuk binnen hun gebied competeerden „respectu suae dignitatis ad status exhibitionem". [1])

---

[1]) Schrassert. C. IV. § 2. Vgl. Staats Evers. I. VIII. 141. „Het gegronde van de . . . . redenering in zooverre daarbij uit den oorsprong van het Geldersche tiendrecht tot deszelfs aard besloten en hetzelve als een uitstekend regt, als een regaal, aan den Heer van den Lande toegekend wordt, is . . . bezwaarlijk te miskennen.

Die redenering toch is gebouwd op hetgeen de geschiedenis leert, op hetgeen de oude schrijvers van het grootste gezag aantoonen, en op hetgeen door rechterlijke uitspraken is bevestigd."

Schrassert, die C. IV. § 3 leert: „Est igitur princeps apud nos decimator universalis," en daaruit afleidt „quod princeps habeat intentionem" etc., is de eenige schrijver, die deze intentio heeft durven uitspreken, die volgens hem, evenals naar de canonieke leer de parochiegeestelijkheid een vermoeden van tiendrecht bezat, in het Geldersche tiendrecht, dat van den landsheer afkomstig is, ten diens behoeve dient te worden aangenomen. Hij haalt daarvoor slechts aan één vonnis van het oude Geldersche Hof van 1618, waarvan hij evenwel den inhoud niet meedeelt; of dit vonnis veel gewicht in de schaal kan leggen, om de meening der oud Geldersche jurisdrudentie te leeren kennen, zouden wij betwijfelen. Immers een vonnis van 1614 van het Landgericht van Veluwe verplaatst in een geschil, waarin particuliere tiendheffers optreden, met aanhaling van een canoniek leerstuk en een canonieken schrijver, den bewijslast op de plichtigen.

Hier was het dus niet de praesumtie van een algemeen landsheerlijk tiendrecht, maar van algemeen op den grond klevend tiendrecht, dat ook ten behoeve van privaatpersonen werd aangenomen (Schrassert. C. IV. § 4.)

Ongeveer eene eeuw later, in 1710, verwierp het Geldersche Hof bij een tweetal vonnissen de praesumtie van een algemeen tiendrecht van den landheer, waar het een tiendgeschil betrof in het oude graafschap Bergh (vgl. Rb. Zutfen. W. n°. 2138). Ook het reeds door ons aangehaalde vonnis van 1757 (zie diss. 146, 147) is in strijd met Schrasserts leer.

v. d. Schelling en Bort, alhoewel uitnemend met het werk van Schrassert bekend, hebben de door hem voorgestane leer van het algemeene landsheerlijke tiendrecht niet overgenomen. Hoezeer warme voorstanders van de opvatting, dat alle tiendrecht zijn oorsprong aan de grafelijkheid ontleent, bepleiten zij noch hun groote meester Hugo de Groot een universeel tiendrecht van het domein met de daaraan verbondene „intentio quoad omnes agros", die ook in geen enkel vonnis der oud-Hollandsche jurisprudentie zijn neergelegd.

Dat in Holland de leer van het algemeene tiendrecht der grafelijkheid niet voetstoots werd aangenomen, bewijst eene sententie van een der Hooge Raadsleden, die ter zake van de tienden in den Arenberger polder uitspraak deed en overwoog: „Hoewel syn bedencken is hebbende off de graeffelyckheyt een generael recht heeft tot de thienden". (Pringle. Bijl. IX.)

Zie nog Rb. Rotterdam. 6 Juni 1898. W. n°. 7196.

Waar wij weten, dat er een tijd was, waarin de gansche bodem door een kerkelijk tiendrecht werd gedrukt, waar wij dat tiendrecht zich in den loop des tijds zien verbrokkelen en splitsen, in handen van wereldlijke personen geraken en verkocht, verhuurd, in leen gegeven, als iedere andere zaak in den handel in het verkeer komen en van den een op den ander overgaan, waar wij dan een gedeelte van dat kerkelijke tiendrecht in het bezit van den landsheer zien geraken, die weldra over uitgestrekte tienden kan beschikken, doordien hij recht verkrijgt tot de meeste novalia, dan is in dit verloop der feiten van een algemeen landsheerlijk tiendrecht niet de rede. Hoe zich de rechten van het domein op dit punt ook hebben uitgebreid, een vermoeden, dat de vorst vroeger tot alle tienden binnen zijn gebied is gerechtigd geweest, dat zij alle van hem afkomstig zijn, is niet gewettigd, ook al neemt men aan — wat wij niet doen — dat zonder onderscheid alle novale tienden hem als dominiale inkomst hebben gecompeteerd; want de gevolgtrekking, die wij, gesteund door tal van historische feiten, uit het algemeene novale tiendrecht der kerk mochten afleiden, — n. l. dat van haar, die tot de novale tienden gerechtigd was, alle tienden afkomstig waren —, gaat niet op voor dat van den landheer, waar de oorsprong daarvan in verlijen der kerk is na te wijzen, waar de gansche geschiedenis met zulk eene conclusie in strijd zoude zijn.

Trouwens een der zwaarwichtigste argumenten voor de leer, dat alle novale tienden den souverein toekomen, levert juist het hier bestreden algemeen landsheerlijk tiendrecht op.

Wij zijn dus van meening, dat de leer, van het algemeen landsheerlijk tiendrecht, als in strijd met de feiten, met de daaruit voortvloeiende „intentio quoad omnes agros" moet worden verworpen.

Tot welke consequentiën moet, strikt doorgevoerd, een vermoeden van een algemeen landsheerlijk tiendrecht met de daaraan onafscheidelijk verbonden praesumtie van plichtigheid ten behoeve van het domein leiden!

Iedere tiendgerechtigde zoude hebben te bewijzen, indien hij geene verjaring kon aantoonen, dat hij zijn tiendrecht van den landsheer of van een zijner rechtverkrijgenden afleidde. Immers in het systeem van een algemeen tiendrecht des vorsten komen slechts hem de tienden toe, voor zoover hij ze niet heeft afgestaan.

Iedere plichtige zoude tot tiend aan den landsheer gedwongen zijn,

tenzij hij, behoudens het geval van liberatieve verjaring, bewees: vrijdom van wege den landsheer of een zijner rechtverkrijgenden. Vrijdom, verleend door anderen, ware niet voldoende.

Deinst men voor deze consequentiën terug en neemt men naast het tiendrecht des souvereins een ander inferieur tiendrecht van geestelijken oorsprong aan, [1]) dan springt reeds dadelijk in het oog, hoe weinig in zulk een stelsel eene praesumtie van plichtigheid van allen grond aan den vorst past, hoe zulk eene praesumtie, steunende op een verondersteld algemeen tiendrecht van den landsheer, haren grond mist, wanneer men een dergelijk algemeen tiendrecht niet aanvaardt. Men erkent dan het wettig bestaan van andere dan landsheerlijke tienden en dwingt de eigenaren van zulke inferieure tienden, hunne rechten tegenover het domein te bewijzen, om, waar zij daartoe niet in staat zijn, tiendrecht aan het domein toe te kennen; de plichtigen, die vrijdom van den inferieuren tiend bekomen hebbende nooit iets met den landsheerlijken tiend hebben uitstaande gehad, zouden dien vrijdom moeten bewijzen en anders tot tiendbetaling aan het domein verplicht worden.

De „intentio fundata quoad omnes agros" is naar het gevoelen der jurisprudentie ook toepasselijk op tienden, die door den landsheer over zekere uitgestrektheden van gronden zijn afgestaan; de eigenaars van zulke tienden, die drukken op een complex van bij elkaar gelegen landen, blok- of cirkeltienden genaamd, hebben het vermoeden voor zich, dat zij tot de tienden van alle binnen zulk een blok gelegen gronden gerechtigd zijn, totdat de eigenaren der daarbinnen gelegen landen den vrijdom bewijzen. [2]) Zijn zulke blokken evenwel niet van den landsheer afkomstig, maar van geestelijken oorsprong, dan is naar de opvatting der Geldersche jurisprudentie van een dergelijk vermoeden geen sprake. [3])

Wij nemen de praesumtie van algemeene plichtigheid ten be-

---

[1]) Zie o. a. Rb. Arnhem. 8 Dec. 1881. W. n⁰. 4768.

[2]) Zie o. a.: Hof Zuid Holland. 31 Dec. 1851. W. n⁰. 1318; Rb. Utrecht. 3 Juli 1854. W. n⁰. 1577; Rb. Gorinchem. 10 Juni 1856. W. n⁰. 1763; Rb. Nijmegen. 1 April 1873. W. n⁰. 3606; Rb. Nijmegen. 18 April 1876. W. n⁰. 4016; Rb. Rotterdam. 3 Jan. 1877. W. n⁰. 4071; Rb. Rotterdam. 4 Maart 1895. W. n⁰. 6683.

[3]) Hof Arnhem. 12 Nov. 1879. W. n⁰. 4439; Rb. Arnhem. 15 Oct. 1884. W. n⁰. 5090; Hof Arnhem. 17 Juli 1885. W. n⁰. 5243; Rb. Arnhem. 22 Oct. 1896. W. n⁰. 6882.

hoeve van den landsheer niet aan; maar gesteld, wij aanvaardden deze, dan nog zouden wij haar niet op zijne rechtverkrijgenden willen doen overgaan. [1]) Het vermoeden toch steunt op een verondersteld, den landheer in zijne hoedanigheid met uitsluiting van ieder ander toekomend algemeen tiendrecht. Onafscheidelijk is de „intentio quoad omnes agros" aan dat veronderstelde algemeene tiendrecht verbonden. Bijgevolg kan de praesumtie ten behoeve van niemand anders gelden dan van dengene, aan wien dat recht behoort, den landsheer in zijne qualiteit van „decimator universalis."

Geeft deze binnen eene zekere uitgestrektheid tienden uit, dan blijft binnen zulk een gebied ten zijnen behoeve de praesumtie bestaan op allen grond, waarop zijne rechtverkrijgenden hun recht, of waarvan de plichtigen den vrijdom niet kunnen bewijzen. Waar het algemeene tiendrecht niet is overgedragen, kan ook de „intentio quoad omnes agros" niet overgedragen worden; zij blijft bestaan ten behoeve van hem, die daartoe „jure superioritatis" gerechtigd is.

Ook zonder de voorafgaande overwegingen zouden wij, die de algemeene landsheerlijke praesumtie van tiendrecht ontkennen, van oordeel zijn, dat er voor een onderscheid tusschen landsheerlijke en andere tiendblokken geen genoegzame grond bestaat. Wanneer wij echter, onverschillig van welken oorsprong de bloktienden zijn, een vermoeden van plichtigheid op alle de gronden, binnen zulke blokken gelegen, aannemen, [2]) berust deze opvatting op de geschiedenis van het ontstaan der bloktienden.

Bloktienden toch zijn te danken aan de wijze van heffing der vroegere tiendheeren, die, met uitsluiting van anderen tot de tienden van meerdere bij elkander gelegen gronden gerechtigd, deze als één

[1]) In dien zin alleen het reeds aangehaalde vonnis der Rb. Rotterdam van 6 Juni 1898, waarin zeer terecht beslist werd, dat het niet aangaat, „de bedoelde hoedanigheid" — van decimator universalis — „met de daaruit voortvloeiende consequenties omtrent de algemeene tiendplichtigheid van alle in het graafschap gelegen gronden en den daarmede in verband staanden bewijslast, als voor overdracht op private personen vatbaar te achten."

[2]) Het feit, dat de vonnissen van 1606 en 1618 van het Geldersche Hof en de uitspraak van een canoniek schrijver, die den bloktiendheffer „intentionem fundatam quoad agros sui territorii" toekennen. door Schrassert in éénen adem genoemd worden, (C. IV. § 5) zou doen denken, dat de oud-Geldersche jurisprudentie het onderscheid tusschen landsheerlijke en andere blokken niet heeft gemaakt.

geheel beschouwden en ze als zoodanig administreerden, verhuurden, verpachten, verkochten, in leen of ten geschenke gaven enz.

Door wie dit nu geschiedde, door den landheer, den heer eener heerlijkheid of de kerk, doet weinig ter zake; of de aldus saamgevoegde tienden oudtijds behoorden tot het algemeene tiendrecht, dat de parochiekerk of haar patroon op de landen der gansche parochie deed gelden, dan wel of zij ontstonden door uitgiften van woeste gronden, plassen enz. door landsheeren of ambachtsheeren onder voorbehoud van novale tienden, toen deze niet meer aan de kerk werden opgebracht en hun kerkelijk karakter hadden verloren. is hier geene hoofdzaak. Hier komt het er op aan, dat de eigenaren van tienden deze in blokken administreerden, omdat zij binnen zekere complexen van landen met uitsluiting van ieder ander tot alle tienden gerechtigd waren.

Vandaar, dat wij voor elken bloktiend eene praesumtie zouden willen vaststellen van plichtigheid van alle binnen het blok gelegen landen ten voordeele van den tiendheer.

Voor de juistheid van dit vermoeden is nog een argument te putten uit het canonieke recht, waaraan, gelijk we zagen, hoezeer ook op den achtergrond gedrongen, toch niet alle rechtskracht te ontzeggen is. Dat recht leerde, dat alle grond aan de kerk tiendplichtig was tot op het bewijs van den vrijdom, [1]) een regel, die zoozeer in het oud-Geldersch recht is doorgedrongen, dat het Landgericht van Veluwe in 1614, — niet eens ten voordeele der kerk, maar van een particulieren tiendheffer — met aanhaling van een kerkelijk voorschrift (Guid. Pap. Quest. 266) en het gezag van een canonieken schrijver overwoog: „dewyl na rechten alle landeryen, soo lang de Thiendvryheit niet en word bewesen thiendpligtig zijn." [2])

Stelt men landsheerlijke en kerkelijke tiendblokken op ééne lijn, dan ontgaat men de moeilijkheid, dat, waar eene heerlijkheid voor de helft van den graaf, voor de andere helft van een particulier of kerkelijke inrichting afkomstig is, [3]) de tiendblokken in het eene

---

[1]) SCHRASSERT noemt dezen regel ter verklaring en verduidelijking van het algemeen landsheerlijk tiendrecht. C. IV § 3.

[2]) Zie SCHRASSERT. C. IV. § 4.

[3]) Gelijk b.v. de heerlijkheid Bodegraven, die oudtijds deels aan den Hollandsche graaf, deels aan het kapittel van St. Salvator toebehoorde; vgl. Rb. Leiden. 11 Dec. 1849. MEYLINK. Bijl. bl. 355.

gedeelte anders moeten worden berecht dan in het andere; men behoeft zich niet af te vragen, of er onder de tiendblokken, die de landsheer in den loop des tijds heeft uitgegeven, niet zeer vele van kerkelijken oorsprong zullen geweest zijn, die van huis uit de praesumtie van algemeen tiendrecht misten; men ontgaat de vraag: of zulke tiendblokken, die een kerkelijk karakter dragen, door den enkelen overgang op den souverein van anderen aard worden; of het bloote feit, dat de landsheer ze in zijn bezit krijgt, voldoende is, om hem, zoowel als zijne rechtverkrijgenden te ontheffen van het bewijs van tiendrecht op ieder stuk land binnen het blok in het bijzonder?

Wij willen met de behandeling van deze vraag, hoezeer zij niet meer in ons stelsel te pas komt, dit Hoofdstuk besluiten.

Het Geldersche Hof heeft deze consequentie van het algemeen tiendrecht van den heer van den lande aanvaard en uitgemaakt, dat hij in eigen boezem de aanvulling van het min volledige kerkelijke tiendrecht tot het „jus decimandi universale" heeft gevonden. [1]) Voorwaar eene duur gekochte consequentie!

Want, òf men moet toegeven, dat de toevallige omstandigheid, dat het tiendrecht in handen van den landsheer kwam, de plichtigen van slechter conditie maakt en tot meer bewijs noodzaakt, terwijl de souverein meer verkrijgt dan zijn voorganger bezat, òf men moet de „intentio quoad omnes agros" zoover uitstrekken, dat men aanneemt, dat de landsheer het recht bezat in tiendblokken van kerkelijke oorsprong de tienden te heffen op die gronden, waarvan de tiendheeren niet speciaal hun recht kunnen bewijzen. Het lijdt o.i. geen twijfel, of men zoude op deze wijze den landsheer tienden toekennen, waar hij die nooit bezeten had, men zoude eene stelling verdedigen, die geheel indruischt tegen den aard en de geschiedenis der blok- of cirkeltienden. [1])

---

[1]) Hof Arnhem. 21 Febr. 1883. W. n⁰. 4905; Hof Arnhem. 17 Juli 1885. W. n⁰. 5243, in tegenstelling met een arrest van 5 Mei 1845. Meylink. Bijl. n⁰. 43, en eene conclusie van Mr. Staats Evers. I. VII. 126; anders Rb. Arnhem. 16 Oct. 1884. W. n⁰. 5090; Rb. Amersfoort. 7 Jan. 1863. W. n⁰. 2817.

[2]) Het Geldersche Hof betwist de eenheid van het bloktiendrecht op twee gronden:

Vooreerst, omdat het voorkomt, dat in een blok een heffer tot de groote, een ander tot de krijtende tienden gerechtigd is, en vervolgens omdat, wie in een tiendblok de oude tienden bezit, nog geene aanspraak kan maken op de novale.

Maar waar men de praesumtie van algemeen landsheerlijk tiendrecht aanneemt, moet men deze consequentie aanvaarden; aanvaardde men ze niet, men zoude hebben te onderzoeken, of tiendblokken, door den landsheer uitgegeven, niet van kerkelijken oorsprong waren, om bij bevestigend antwoord geen algemeen tiendrecht over alle akkers in het blok aan te nemen.

Het komt ons voor, dat deze gronden niet voldoende zijn, om de ondeelbaarheid van een bloktiend in twijfel te trekken. Immers, dat de een tot de groote, een ander tot de krijtende tienden is gerechtigd, vindt zijn grond hoogstwaarschijnlijk in latere vervreemding van een van beide species van het genus bloktiend, en doet aan het oorspronkelijke uitsluitende tiendrecht op alle landen binnen den cirkel niets af.

En dat de novale tienden de eenheid van het blok niet deren, is aan te nemen, wanneer men bedenkt: vooreerst, dat, toen de bloktiend ontstond, die tienden nog niet geheven werden, zoodat, al behoorden die novale tienden aan een ander, toch oorspronkelijk één tiendheffer tot alle tienden in het blok gerechtigd was, maar verder, dat oorspronkelijk de novale tienden zullen zijn toegekomen aan dengene, die de verdere tienden in het blok hief, — hetzij dit dan de landsheer, de heer eener heerlijkheid of de kerk was —, en dat eerst later bij uitgifte van den bloktiend novale en oude tienden daarbinnen in verschillende handen kwamen, omdat zonder uitdrukkelijke bepaling de novale niet mede werden overgedragen.

Dat wij de leer der jurisprudentie niet huldigen, dat onvoorwaardelijk binnen ieder blok de novale tienden den landsheer toekomen, zie diss. 144 vlg.

HOOFDSTUK X.

Eenige verspreide Vragen omtrent Tiendrecht.

Tiendrecht is de gerechtigdheid, rustend op een land of huis, krachtens welke de rechthebbende aanspraak heeft op een evenredig gedeelte (meestal een tiende) van zekere op dat land wassende vruchten of op dat land of in dat huis geboren wordende of gedurende zekeren langeren of korteren tijd vertoevende beesten.

Deze definitie geeft ons aanleiding tot eenige opmerkingen.

Tiendrecht drukt dus op den grond, [1]) en is als zoodanig een zakelijk recht; het vindt zijne uitoefening in de opbrengst van den belasten bodem. Het is geenszins eene gerechtigheid, die, den grond vrijlatende, enkel zijne vruchten bezwaart. Ware dit zoo, geen tiendrecht zoude bestaanbaar zijn, waar de bodem niet vruchtdragend was. Tiendrecht, dat kleefde op onontgonnen gronden, dat sliep op weiden en tot boomgaarden gelegde bouwlanden, ware niet te denken; immers, waar geene vruchten verbouwd werden, was de bodem geheel vrij.

Bovendien, al teelt de eigenaar van den plichtigen grond geene tiendbare gewassen, daarom kan men nog niet zeggen, dat hij den volledig vrijen eigendom van het land heeft; hij is gebonden in zijne

---

[1]) Ook de jurisprudentie in dien zin: H. R. 9, 16 April, 7 Mei 1847. W. n⁰. 829; Hof Gelderland. 11 April 1855. W. n⁰. 1641; Hof Zuid-Holland. 31 Dec. 1855. W. n⁰. 1901; Rb. Alkmaar. 10 Juli 1860. W. n⁰. 2272; Rb. Zierikzee. 1 Juni 1880. W. n⁰. 4562; Hof 's Hertogenbosch. 9 Sept. 1884 W. n⁰. 5194; H. R. 26 Maart 1885. W. n⁰. 5152.

cultuur, daar hij weet eene menigte vruchten niet te kunnen verbouwen, zonder een gedeelte van zijnen oogst te moeten prijs geven.

Tiendrecht is dus een zakelijk recht; bijgevolg zijn de actiën, waarmede de heffer zijn recht handhaaft, ook zakelijk, hetzij hij de erkenning van zijn recht tracht te verkrijgen, hetzij hij enkel het hem door den plichtige verschuldigde opvordert. Niet het petitum, datgene wat geëischt wordt, bepaalt het karakter der vordering, maar de aard van het recht, waarop het gebouwd is; in casu het zakelijk tiendrecht. [1])

Is in een geding, waarin het tiendrecht in confesso is, maar waar de plichtige de door den heffer gevorderde redemtiesom, die in plaats van den tiend bij overeenkomst is vastgesteld, betwist, de rechtsvordering niet persoonlijk?

Volgens het voorgaande moet deze vraag ontkennend worden beantwoord. Ook in zulk een geval is des eischers actie op zijn tiendrecht gebazeerd; zonder dat zakelijke recht had zijn eisch geen recht van bestaan. De grond der vordering kan door eene erkenning des gedaagden niet veranderd worden.

Gaat daarbij de bewering wel op, dat hier geen strijd bestaat over het zakelijk recht; dat dit vast staat door de erkenning des gedaagden en dat het geschil enkel loopt over de bij contract bepaalde redemtiesom?

O. i. niet; er bestaat hier wel strijd over het tiendrecht zelf, niet over zijn bestaan, maar over zijn omvang. De heffer eischt krachtens een ander, meer opleverend zakelijk recht dan de gedaagde wil erkennen [2]).

We zagen reeds, dat het tiendrecht, hoezeer het drukt op den grond, slechts op de vruchten zijne uitoefening vindt; dit heeft ten gevolge, dat waar geene vruchten zijn, de heffer ook geene inkomsten van zijn recht kan smaken. Het staat geheel aan den eigenaar van

---

[1]) We komen hierop nog terug; zie diss. 169, 170.

[2]) Vgl. over het al of niet zakelijke van actien, uit tiendrecht voortvloeiende, in onzen geest: H. R. 26 April 1844. v. d. Honert. Burg. Recht. V. 260 vlg.; H.R. 4 Maart 1881. W. n⁰. 4621; Kant. Alfen. 19 Sept. 1860. W. n⁰. 2244. Anders Rb. Gorinchem. 28 Juni 1870. W. n⁰. 3362; Rb. 's Hertogenbosch. 27 Febr. 1885. W. n⁰. 5215.

den bezwaarden grond den heffer zooveel en zoo weinig van zijn recht te laten genieten, als hij wil. De last, die op zijn grond drukt, strekt zich niet verder uit, dan dat hij, wanneer hij zekere vruchten op zijn land verbouwt, daarvan een evenredig gedeelte moet opleveren; niet zoover, dat hij verplicht zoude zijn door die gewassen te teelen den heffer een jaarlijksch genot van zijn recht te verschaffen. Zoo diep grijpt het tiendrecht niet in het eigendomsrecht van den bodem. De plichtige is geheel vrij, of en wat hij zal verbouwen; hij mag zijn bouwland braak laten liggen, er weide van maken, het onder water zetten naar verkiezing [1]).

Uit het feit, dat het tiendrecht slechts op de vruchten kan worden uitgeoefend, valt op te maken, dat de heffer slechts tegenover hem, wien de vruchten toebehooren, die uitoefening kan vervolgen, geheel in overeenstemming met het oorspronkelijk karakter van het oude tiendrecht, dat als eene kerkelijke inkomstenbelasting het land niet verder dan in zijne opbrengst trof, en geenszins den blooten eigendom van den grond, maar uitsluitend den eigendom van de daarop wassende vruchten drukte. Wanneer dus een landeigenaar zijn grond heeft verpacht, kan de tiendheffer van den pachter het genot van zijn tiendrecht verkrijgen. Wanneer deze den tiend niet richtig voldoet, heeft de heffer hem wegens schadevergoeding aan te spreken [2]). Kan nu, wanneer op den pachter geen verhaal is, recht gezocht worden bij den eigenaar van het plichtige land? O. i. neen. De tiend treft het bezwaarde land niet verder dan in zijne vruchten. De aanspraken des tiendheffers strekken zich niet verder uit dan tot zeker evenredig deel van den oogst. Dit heeft hij te vorderen van den eigenaar der vruchten, niet van den blooten grondeigenaar, die door overdracht aan den pachter alle recht daarop verloren heeft, die in het geheel niet belet werd door het op zijn land klevend tiendrecht het recht op den oogst aan ieder ander af te staan. Al is er op dezen geen verhaal, de grondeigenaar behoeft niet voor hem in te staan; het

---

[1]) Zoo besliste ook reeds het oude Geldersche Hof in 1649. SCHRASSERT. Codex Gelr.-Zutph. in voce Tienden. § 27.

[2]) Hof Zuid-Holland. 31 Dec. 1855. W. n⁰. 1901; Rb. Alkmaar. 10 Juli 1860. W. n⁰. 2272; Kant. Zwolle. 16 Nov. 1875. W. n⁰. 3979; Rb. Rotterdam. 4 Maart 1895. W. n⁰. 6683, in welke beide laatste uitspraken tiendrecht evenwel meer als een recht op den oogst beschouwd wordt.

tiendrecht legt hem niet den last op zijn land aan credietwaardige personen te verpachten.

Nu moge het waar zijn, dat de handelwijze des landeigenaars tot allerlei ongerechtigheden, zelfs tot geheele berooving van de inkomsten van des heffers recht zou kunnen leiden, dit argument is niet krachtig genoeg, om hem verplichtingen op te leggen, die het tiendrecht voor hem niet meebrengt. De eigenaar van het schuldige perceel behoeft den heffer de inkomsten van zijn recht niet te waarborgen.

De verplichtingen, die het tiendrecht tegenover den heffer doet ontstaan, zijn voor den eigenaar der vruchten en voor hem alleen; hij moet zijne vruchten tiendbaar stellen en aanzegging doen, hij moet dulden, dat een gedeelte van den oogst van het land, dat hij in gebruik heeft, wordt weggehaald, hij ook kan slechts tot schadevergoeding worden gedwongen, als hij die verplichtingen niet nakomt, niet de bloote eigenaar van den grond, die misschien niet eens weet, dat er tiendschuldige vruchten zijn verbouwd, en die jegens den heffer tot niets gehouden is, zelfs niet om hem te zeggen, aan wien hij het land verpacht heeft [1]).

Van den eigenaar der vruchten kan uitoefening van het tiendrecht geëischt worden, en van hem alleen. Maar ook niet meer; met name kan niet tegenover hem worden uitgemaakt het wettig bestaan van het tiendrecht. Dit kan slechts geschieden tegenover den eigenaar van den grond [2]). Tiendrecht is een last, drukkende op den bodem; tegenover den bodem dus, gerepresenteerd door zijn eigenaar, — zooals men in de middeleeuwen zeide „dat erve off wie dat daer mit recht sculdich is voer te antwoerden" [3]) —, kan alleen worden beslist, of deze bezwaard is met den tiendlast, niet tegenover den oogst, gerepresenteerd door zijn toevalligen eigenaar, die slechts legitimus contradictor is in een geschil, dat over de uitoefening van het tiendrecht loopt en niet verder dan op de opbrengst betrekking heeft.

Al heeft dus de tiendgerechtigde, ten einde in de uitoefening van zijn recht gehandhaafd te worden, dit deugdelijk bewezen tegenover den eigenaar der vruchten, al heeft deze laatste in zulk

---

1) Vgl. Kant. Zwolle. 16 Nov. 1875. W. n°. 3979. Anders Rb. Zierikzee. 1 Juni 1880. W. n°. 4562.

2) Zie Rb. 's Gravenhage. 4 Mei 1854. W. n°. 1549; Rb. 's Gravenhage. 24 Nov. 1854. W. n°. 1608; Hof Zuid-Holland. 31 Dec. 1855. W. n°. 1901.

3) Dingt. van Delft. 26.

een proces het rechtmatige van des heffers eisch erkend, indien deze niet dezelfde persoon is als de eigenaar van den grond, maakt een vonnis, in zulk eene zaak gewezen, niets tegenover dezen laatste in een geschil over het wettig bestaan van het tiendrecht uit. Zulk een eisch om het wettig bestaan van het tiendrecht te hooren verklaren is evenwel o. i. slechts dan bestaanbaar, wanneer door den eigenaar van den grond eenige inbreuk op het beweerde tiendrecht mocht zijn gemaakt en de eisch moet dienen, om eene tegelijk ingestelde vordering tot praestatie van hetgeen men beweert, dat voldaan moet worden, te rechtvaardigen, daar anders eene nuda sententia declaratoria zoude worden uitgesproken. [1])

Welke actie moet de heffer instellen, wanneer de plichtige eigenaar der vruchten (hij zij dan eigenaar van het land of niet) zonder den heffer te waarschuwen de vruchten heeft weggevoerd?

Eene vordering, gegrond op onrechtmatige daad? [2]) Wij zouden meenen van niet.

De grond voor een eisch uit onrechtmatige daad toch is de onrechtmatige daad zelf. Daardoor wordt de verbintenis tegenover dengene, die er schade door heeft geleden, geboren. Tusschen den dief en den bestolene b.v. bestond voor den diefstal geene vermogensrechtelijke betrekking; eerst het misdrijf maakte den een tot iets verplicht, den ander tot iets gerechtigd.

Geheel anders is de verhouding tusschen tiendheffer en tiendplichtige. Voor het wegvoeren der vruchten bestond tusschen hen wel degelijk een complex van rechten en verplichtingen.

Het tiendrecht toch brengt mede, dat de schuldige niet kan volstaan met enkel te dulden, dat de heffer op het veld kome en de vertiending doe geschieden; het legt hem de verplichting op, zijne schooven ter vertiending op het veld te stellen en den heffer te waarschuwen, om ze te komen vertienden [3]).

---

[1]) In dien zin Rb. 's Gravenhage. W. n°. 1549. Zie echter Mr. S. J. Fockema Andreae in N. B. XXII. 1872. 257 vlg.

[2]) Zie Hof Noord-Brabant. 13 Sept. 1853. W. n°. 1797; Hof Amsterdam. 14 Mei 1880. W. n°. 4558; Rb. Rotterdam. 4 Maart 1895. W. n°. 6683.

[3]) Zie diss. Hoofdstuk VIII, benevens eene uitspraak van het oude Geldersche Hof van 1724. Schrassert. Codex Gelr. - Zutph. § 12. Zie verder Hof Amsterdam. 25 April 1884. W. n°. 5151; Hof Arnhem. 7 Mei 1890. W. n°. 5930; Rb. Breda. 7 Mei 1895. W. n°. 5709.

Door dus de vruchten van zijn land weg te voeren zonder den gerechtigde eene wete te hebben gedaan, krenkt hij een bestaanden rechtsband, die uit het tiendrecht wordt geboren.

Is het dan de vordering uit artt. 1275 en 1279 B.W., die de heffer moet instellen, om van den schuldige schadeloosstelling te erlangen voor het niet nakomen zijner verplichtingen, gelijk dit de rechtspraak veelal aanneemt [1]? Ons bedunkens evenmin. De actie uit artt. 1275 en 1279 B.W. spruit voort uit eene tusschen twee of meerdere personen bestaande verbintenis, uit een samenstel van rechten en verplichtingen, ontstaan uit overeenkomst of uit de wet [2]. Hiervan nu is in het onderhavige geval geen sprake. De tusschen heffer en plichtige bestaande rechtsverhouding is gegrond op het tiendrecht, het zakelijke recht, dat ten behoeve van den een op den grond van den ander rust. Eene verbintenis bestaat niet tusschen hen; door den heffer eene actie uit de artt. 1275 en 1279 B.W. toe te wijzen, zoude men in strijd met de wet moeten aannemen, dat uit een zakelijk recht eene verbintenis geboren werd. Men zoude aan eene vordering, voortspruitende uit eene verbintenis, een zakelijk karakter moeten toekennen.

Neen, het is de zakelijke rechtsvordering, waarmede de heffer moet trachten te verkrijgen, wat hem wegens de niet nakoming der verplichtingen van den schuldige rechtens toekomt.

Eene in mora stelling, alvorens deze zakelijke actie in te stellen, is niet noodig; deze komt slechts te pas, waar het recht, dat men wil doen gelden, door de mora ontstaat. Daarenboven, zij zoude zelfs niet kunnen geschieden; want zijn eenmaal de vruchten zonder voorafgaande waarschuwing door den plichtige van het land weggevoerd, dan kan eene in mora stelling niet meer het gevolg hebben, dat hij aan zijne verplichtingen voldoet. Het feit der wegvoering, eens geschied, kan niet meer ongedaan worden gemaakt en snijdt aan iedere richtige praestatie den pas af. Eigenlijke tiendheffing is daarna niet meer mogelijk. [3]

Wat is de strekking eener tiendverpachting? Deze: de tiendgerechtigde staat tegen eene zekere som aan den pachter af al de aan-

---

1) Zie o. a. Hof Zuid-Holland. 31 Dec. 1855. W. n⁰. 1901; H. R. 23 Mei 1856. W. n⁰. 1852; Rb. Alkmaar. 10 Juli 1860. W. n⁰. 2272; Kant. Zwolle. W. n⁰. 3979.

2) Art. 1269 B.W.

3) De jurisprudentie, die de vordering des heffers grondt op de artt. 1275

spraken, die hem krachtens zijn tiendrecht gedurende één of meerdere jaren op de vruchten van zekeren grond toekomen. Het zakelijk recht zelf blijft bij den verpachter; zijn medecontractant verkrijgt slechts de uitoefening ervan. Als gemachtigde van den rechthebbende treedt dus de pachter tegen den schuldige op. Is deze verplicht den pachter de aanzegging te doen om te komen vertienden, te dulden dat hij de tienden van zijn land weghaalt? Wij zouden meenen van neen: het contract van den tiendenaar en zijnen rechtverkrijgende is voor den plichtige eene res inter alios; wanneer de pachter ten tijde der vertiending op het land komt en de vertiending wil doen plaats vinden, heeft de eigenaar van den oogst het volste recht te zeggen: Uwe overeenkomst met den tiendheffer gaat mij niet aan; hem behoor ik eene wete te doen; hij alleen is tegenover mij tot de tienden gerechtigd; wanneer hij de tienden van het land heeft weggehaald, slechts dan heeft de richtige uitoefening van het op mijn land rustend tiendrecht plaats gevonden. Eerst wanneer ik van hem eene uitdrukkelijke verklaring heb, dat gij als zijn gemachtigde optreedt, ben ik behoorlijk gekweten, wanneer ik u laat vertienden; anders niet. Uw pachtcontract schept voor mij tegenover u geene verplichtingen. [1])

Wanneer echter die o. i. noodzakelijke verklaring is afgelegd, behoort de plichtige den pachter aanzegging te doen om te komen vertienden; dan moet hij dulden, dat deze de vertiending bewerkstelligt en komt den pachter bij wanpraestatie des schuldigen het recht toe de schadeloosstelling te vorderen; aan den anderen kant loopt de laatste echter het risico, dat het bezwaarde land niet met plichtige vruchten bebouwd wordt, dat door misgewas of hagelslag de oogst wordt vernield, dat op den plichtige de gevorderde schadeloosstelling niet verhaalbaar is [2]);

---

en 1279 B. W., acht echter eveneens eene in mora stelling overbodig, Vgl. Rb. Tiel. 26 Maart 1858. W. n°. 1970; Rb. Alkmaar. 10 Juli 1860 W. n°. 2272; Hof Noord-Holland 4 Dec. 1862. W. n°. 2469; Rb. 's Hertogenbosch. 24 Nov. 1893. W. n°. 6494; Rb. 's Gravenhage. 3 Maart 1896. W. n°. 6839.

[1]) Zie echter Rb. 's Gravenhage. 8 Nov. 1853. W. n°. 1488, die deze verklaring niet noodig schijnt te achten.

[2]) De herhaalde verzoeken der tiendpachters om remissie bij te niet gaan van de tiendplichtige vruchten gaf den Raad van State in 1693 aanleiding, te bepalen: „Dat voortaen in de pachtconditiën van 's lands ... tienden gesteldt zal werden, dat een pachter de schade, die door onweder of hagelslagh het gewas mocht overkomen, zal nemen ten sijnen pericule ende laste sonder uyt dien hoofde eenige afslagh of remissie te mogen praetenderen" (Gr. Plb. IV. 1196).

want bij de verpachting worden niet de vruchten overgedragen in dier voege, dat, wanneer ze den pachter niet worden verschaft, hij aanspraak op schadeloosstelling van den tiendenaar zou kunnen maken. Deze draagt slechts over de rechten, die hij zelf ten aanzien dier vruchten zou kunnen uitoefenen, en moet voor het rustig en vreedzaam genot dier rechten instaan, zoodat, wanneer die rechten door den plichtige worden betwist, de pachter op den verpachter verhaal heeft. Eene enkele wegvoering der vruchten door den plichtige zonder voorafgaande waarschuwing is echter nog geene stoornis in het recht op de plichtige vruchten. Dit heeft eerst plaats, wanneer den pachter, eene rechtsvordering tegen den plichtige instellende, door dezen wordt tegengeworpen: ik ben niet verplicht u schadeloos te stellen, daar ik het wettig bestaan van het tiendrecht, welks uitoefening u is overgedragen, ontken. Eerst dan heeft hij een recht van verhaal op den verpachter [1]).

Wanneer de tiendpachter de erkenning van het tiendrecht van den schuldige vordert, dan kan de toewijzing van zulk een eisch geene verplichtingen doen ontstaan voor den eigenaar van het bezwaarde land jegens den eigenaar van den tiend, die deswege tegen hem geene vordering heeft ingesteld. De pachter is ten deze niet de legitimus contradictor. Hij kan tegenover den plichtige slechts eischen stellen, voor zoover die gegrond zijn op rechten, hem door den tiendheer verschaft. En wat draagt deze hem bij het pachtcontract over? Niets meer dan de aanspraken, die hij krachtens zijn tiendrecht op de vruchten van het plichtige land heeft, m. a. w. de uitoefening van het tiendrecht gedurende langer of korter tijd; het zakelijk recht zelf wordt hem niet overgedragen. Voor die uitoefening heeft hij de vaststelling van het tiendrecht niet noodig, omdat hij, wanneer dit wordt ontkend, rechten verkrijgt tegenover den verpachter [2]).

In geval de schuldige aan zijne tiendverplichtingen jegens den pachter niet heeft voldaan, op grond dat het tiendrecht, krachtens hetwelk hij daartoe genoodzaakt zoude zijn, rechtens niet bestaat, zal de verpachter òf zelf eene actie tegen hem hebben in te stellen, òf zich te voegen hebben in een proces tusschen den pachter en den plichtige, om den eerste in het genot van het tiendrecht te hand-

---

[1]) Vgl. Rb. Eindhoven. 7 Mei 1849. W. n⁰. 1089.
[2]) Zie Rb. 's Gravenhage. 14 Juni 1859. W. n⁰. 2079.

haven. Volgens Nederlandsch recht toch kan de pachter, nakoming van den plichtige eischende, den verpachter niet in vrijwaring roepen; dit laatste is trouwens een betwist punt.

De rechtsinstituten van bezit en verjaring, gelijk ze in ons B.W. zijn neergelegd, zijn ook van toepassing op oude, vóór 1838 ontstane tienden. Art. 802, dat het oude recht voor deze tienden laat voortbestaan, zonder dat de bepalingen van grondrenten en tienden, in het Wetboek voorkomende, er eenigen invloed op uitoefenen, staat aan deze opvatting niet in den weg. Bezit en verjaring, in het Wetboek zoo algemeen mogelijk voor alle daarvoor vatbare zaken geregeld, vinden ook voor oude tienden toepassing.

Wie bezit een tiendrecht? Volgens art. 585 B.W. hij, die het recht in persoon of door een ander in zijne macht hebbende, het geniet, alsof het hem toebehoorde. De overlegging van eene enkele acte van verpachting is voor het bewijs van bezit niet voldoende. Zulk een stuk bewijst niets meer dan den animus possidendi bij den verpachter, niet het werkelijk houden en genieten van een recht op eens anders eigendom. Voor den grondeigenaar is deze verpachting eene res inter alios; zij heeft geenszins ten gevolge, dat zeker deel van den oogst van zijn land in het bezit van een ander is gekomen. Dit blijkt genoegzaam, wanneer ondanks de verpachting de tiend niet geïnd is [1]).

Zonder dat het evenwel noodig is, dat blijke van de betaling der pachtsom aan den verpachter. [2])

---

[1]) Vgl. Rb. 's Gravenhage. 21 Maart 1839. Meylink. Bijl. n⁰. 27. Schrassert. C. VIII. § 3 gaat ook uit van het beginsel, dat de enkele verpachting geen bewijs van bezit oplevert.

[2]) Zie evenwel Rb. Zutfen. (26 April 1860. W. n⁰. 2272), die deze betaling wel voor bezit schijnt noodig te achten; evenzoo het Geldersche Hof (1 Juli 1846. W. n⁰. 733), dat het bezit, voor verjaring geeischt, bewezen acht door de verpachtingen benevens het genot der pachtpenningen gedurende den voor verjaring bestemden tijd.

Schrassert, die leert: „Quod per simplicem locationem non probetur possessio", voegt daaraan toe: „nisi locatio judicialiter celebrata nec eidem ulla juris oppositio facta fuerit aut simul doceatur factam esse solutionem conventae pensionis." Dat deze feiten naar onze meening geen genoegzaam bewijs opleveren hiervoor, dat de heffer door middel van zijnen rechtverkrijgende werkelijk in het bezit is geweest van het tiendrecht, zie boven.

Ten gevolge van de heffing toch door den pachter zijn weliswaar de tiendbare vruchten diens eigendom geworden, maar daardoor kan hij nog niet worden gezegd het tiendrecht te bezitten, dat recht werkelijk te genieten animo sibi possidendi. Dat doet de pachter niet; hij int de vruchten, ja, maar hij heeft zich verbonden hare waarde als pachtsom aan den heffer te betalen. De wil om eigenaar van het tiendrecht te zijn komt bij hem geen oogenblik op, tenzij hij ter kwader trouw is. Door het pachtcontract heeft hij het recht des heffers erkend; hij heeft erkend, dat, als hij de tiendbare vruchten inde, hij dat doen zoude als gemachtigde van den heffer, jegens wien hij zich tot voldoening eener bepaalde som als de equivaleerende waarde dier vruchten heeft verbonden. Men kan het dus beschouwen, als bezat de heffer het tiendrecht door middel van een derde, den pachter; wanneer deze de vruchten verkrijgt, oefent hij het recht des heffers voor dezen uit; hij heeft hem echter het erlangde niet in natura te verantwoorden, maar in een overeengekomen bedrag in geld.

Dat de enkele acte van verpachting van een tiend niet voldoende is om het bezit ervan te staven, werd reeds opgemerkt. Is nu echter de bloktiend zoozeer als eene eenheid te beschouwen, dat, wanneer naast de acte van verpachting wordt overgelegd het bewijs van heffing van een enkel of sommige perceelen in het blok, of wel het bewijs van het bezit van tiendheffing binnen het blok in het algemeen, het bezit van den tiend van alle perceelen in het blok mag worden aangenomen?

Of moet hij, die zich op het bezit van tiend van eenig in het blok gelegen stuk lands beroept, het bewijs van bezit van dien specialen grond leveren? Het antwoord is naar onze meening in laatstgemelden zin te geven. [1])

Uit het bezit van het eene perceel binnen het blok is geenszins

---

1) Eveneens Rb. 's Gravenhage. Meylink. Bijl. n°. 27; Rb. Hoorn. 26 Nov. 1845. Meylink. Bijl. n°. 29; Rb. Zutfen. 30 Jan. 1868. W. n°. 3010; Rb. Zutfen. 12 Maart 1885. W. n°. 5222.

In dien zin ook de oud Geldersche jurisprudentie; vgl. een vonnis van 1636 in „den Bancke van Renkum" gewezen: „Die sig op de bloote possessie van tiend uit seecker district te trekken fundeert, moet die possessie bewijzen in specie de isto praedio vel agro, waarvan de tient aan hem geweygert wort." (Schrassert. Codex Gelr.-Zutph. in voce Tienden. § 26.) Anders uitspraken der Rb. te Zutfen. 23 Juni 1859. W. n°. 2137, 16 Febr. 1860. W. n°. 2239, bevestigd H. R. 11 Jan. 1861. W. n°. 2239.

dat van den tiend van andere gronden af te leiden. Zulke gevolgtrekking veronderstelt, dat de rechtsverhouding van alle plichtige eigenaren tegenover den heffer dezelfde is — eene onaanneembare veronderstelling.

Hoe verschillend kunnen niet de verplichtingen der landeigenaren zijn tegenover den tot tiend gerechtigde! Hier kan vrijdom zijn verleend, ginds eene liberatieve verjaring zijn ingetreden, elders kan de heffer zijne aanspraken verkocht hebben of in een partieelen afkoop hebben toegestemd. [1])

Het is ontwijfelbaar, dat er even zoo vele afzonderlijke verplichtingen en overeenkomsten kunnen ontstaan, als er schuldigen zijn; zeer onderscheiden kunnen de betrekkingen wezen, waarin zij ten opzichte der tiendeigenaren verkeeren.

Neen, bezit van een der in een cirkel gelegen grondstukken brengt bezit van andere daarbinnen gelegen perceelen niet mede. De verhouding tusschen den heffer en één plichtige is voor de anderen eene zaak onder derden, die op hunne betrekkingen tot hem geen invloed heeft.

Bezit van het tiendrecht gaat voor den rechthebbende verloren, doordien het bezit op een ander overgaat of door kennelijke verlating. [2])

Dus wanneer de heffer zijn tiendrecht niet uitoefent, alhoewel er plichtige vruchten op den bezwaarden grond worden geteeld, verliest hij het bezit van zijn recht niet, tenzij bij hem de kennelijke bedoeling voorzit, om het op te geven. Men kan toch niet zeggen, dat door de niet-uitoefening het recht op den plichtige is overgegaan. Hoe kan deze het tiendrecht, waarmede zijn land bezwaard is, houden met den wil er eigenaar van te zijn, terwijl hij zelf eigenaar van den belasten grond is en weet, dat daarop ten zijnen eigen voordeele het tiendrecht niet kan voortduren, maar noodzakelijk door confusie moet te niet gaan, wanneer het in zijne handen komt? [3]).

Ook wanneer er geene plichtige vruchten op den bezwaarden

---

[1]) Zonder zijne toestemming kan een gedeeltelijke afkoop van den bloktiend niet plaats vinden, tenzij jaarlijks gedeelten of perceelen ervan afzonderlijk in het openbaar verpacht worden. (Zie art. 2 der wet van 12 April 1872).

[2]) Artt. 598, 600 B.W.

[3]) Zie diss 184 vlg.: in denzelfden zin H. R. 4 Febr 1881. W. n⁰. 4615.

grond worden geteeld, verliest men het bezit van zijn tiendrecht niet. Al is het recht in zulk een tijd niet vatbaar voor uitoefening, het blijft drukken op den grond; als object van bezit blijft de onlichamelijke zaak bestaan. [1])

Geschillen over het bezit van tiendrecht betreffen niet zijn wettig bestaan; dit behoeft niet te worden aangetoond. In zulke geschillen geldt het slechts de opheffing eener stoornis in of ontzetting uit den feitelijken toestand, dien het bezit oplevert [2]). Niets meer behoeft te worden waargemaakt dan die feitelijke toestand benevens de stoornis, welke laatste meestal zal bestaan in het weghalen der vruchten zonder voorafgaande aanzegging tot vertiending [3]).

Eene verjaring van tiend onder vigeur van ons B. W. vereischt een termijn van dertig jaren, gedurende welken degene, die zich op verjaring beroept, den tiend moet hebben bezeten [4]).

Wij zeiden reeds, dat voor het bewijs van bezit van tiendrecht de enkele verpachting van tienden niet voldoende is; dat daarvoor tevens wordt vereischt, dat de tiend werkelijk aan den heffer of

---

1) Evenzoo H. R.; zie arrest aangehaald in noot 3) vorige blz. Een argumentum a contrario voor onze opvatting levert art. 598 B. W; ook de analogie met art. 601, al. 2. B. W. pleit er voor. Art. 601, al. 1. 2°. kan geen dienst doen voor eene tegenovergestelde meening, omdat daar sprake is van het te niet gaan van het object, wat hier niet het geval is. Practisch is de vraag van veel belang bij de verjaring (zie diss. 178) en ook wanneer, nadat de uitoefening van het tiendrecht een tijdlang onmogelijk is geweest, voor het eerst weder plichtige vruchten worden geteeld en de schuldige zonder eene wete te doen den ganschen oogst wegvoert. Wij zouden dan eene possessoire actie toekennen, omdat het bezit niet verloren is gegaan.

Beschouwt men tiendrecht slechts als een recht op den oogst, dan komt men in deze materie tot andere resultaten.

2) Rb. Zutfen. 5 Dec. 1895. W. n°. 6753.

3) In dien zin Rb. Zutfen. 26 April 1860. W. n°. 2272; Rb. Almelo. 1 Mei 1863. W. n°. 2547; Rb. Amersfoort 28 Maart 1877. W n°. 4240 eischt bovendien o. i. ten onrechte de bedoeling des plichtigen om den heffer in zijn genot te storen.

Zie voor stoornis in het genot van krijtenden (varkens) tiend: H. R. 26 April 1872. W. n°. 3457, waar eene weigering om dien tiend te betalen als stoornis wordt aangemerkt. Voor zoover de artt. over tiendrecht van het Wetboek Napoleon voor Holland ook op oude tienden worden toepasselijk verklaard, kunnen wij niet met de aangehaalde uitspraken meegaan.

4) Vgl. o. a. voor verjaring. H. R. 6 Febr. 1891. W. no. 5991.

zijnen rechtverkrijgende is voldaan. Dit vereischte is voor het bezit, tot verjaring benoodigd, dubbel noodzakelijk, omdat anders door de enkele daden van twee personen (pachter en verpachter) een derde (de grondeigenaar) zijn eigendom met tiendlast bezwaard zou kunnen zien, zonder dat hij in de gelegenheid ware geweest zich tegen het verlies van een gedeelte van zijn eigendom te wapenen.

Ook merkten wij reeds op, dat voor het bewijs van bezit van tiend niet vereischt wordt nevens het contract der tiendverpachting en het feit der heffing ook de richtige betaling der pachtpenningen aan te toonen, zoodat deze betaling gedurende dertig jaren niet behoeft te worden waargemaakt door dengene, die zich op verjaring beroept.

Tantum praescriptum quantum possessum. Die regel geldt ook voor tienden. Het is niet voldoende, dat men aantoont, gedurende dertig jaren de tienden binnen een blok verpacht te hebben en daarbij kan bewijzen, dat er binnen dat blok gedurende dien tijd tienden geheven zijn, om door verjaring van ieder in den cirkel gelegen perceel tiendrecht te verkrijgen. Daarvoor is noodig, dat men de heffing bewijze van ieder speciaal perceel gedurende dien termijn.

Dat uit het bezit van één perceel binnen een blok niet ook dat van andere mag worden afgeleid, zagen we. Hoeveel te minder mag men uit een dertigjarig bezit van één of meer perceelen de gevolgtrekking maken, dat ook van alle andere perceelen de heffing der tienden gedurende dien tijd heeft plaats gegrepen, zoodat het tiendrecht over het gansche blok door verjaring is verkregen!

Hoe weinig rekening zoude men op deze wijze houden met de verschillende rechtsverhoudingen, waarin de plichtigen tot den heffer kunnen staan; hoe groot onrecht zoude geschieden aan hen, die niet gedurende dertig achtereenvolgende jaren tiend hadden betaald, die niet onafgebroken tiendbare vruchten gedurende dien termijn geteeld hadden, en die zich bezwaard zouden zien met een zakelijk recht op hunnen grond, enkel en alleen, omdat hun buurman, wiens land toevallig in eenzelfde tiendblok was gelegen als het hunne, gedurende den voor verjaring bestemden tijd tiend had opgebracht!

Op welke wijze zouden zij de bezwaring van hunnen eigendom kunnen verhoeden, wanneer aldus de tiendlast op hunnen grond kon worden gelegd? [1])

---

[1]) Vgl. Rb. 's Gravenhage 28 Juni 1839. Meylink. Bijl. n°. 24; Hof Zuid-

Het is noodzakelijk voor eene verjaring, dat een voortdurend en onafgebroken, ongestoord, openbaar en niet dubbelzinnig bezit als eigenaar van tiendrecht gedurende dertig jaren heeft bestaan [1]).

Gelijk we opmerkten verliest de heffer het bezit van zijn tiendrecht niet, wanneer de plichtige den oogst van het land wegvoert, zonder hem in het genot van den tiend te hebben gesteld. Wordt hierdoor dus het bezit niet afgebroken, ongestoord is het door zulke handelwijze niet meer, aan dit vereischte van het bezit, voor verjaring benoodigd wordt niet voldaan.

Ook wanneer op het plichtige land geene tiendbare vruchten worden geteeld, gaat het bezit des heffers niet verloren. De hieruit volgende consequentie, dat het voor verjaring gestelde bezit doorloopt in een tijd, dat het land b.v. braak ligt of tot weiland is gemaakt, behoeven we evenwel niet te aanvaarden, daar er alsdan geen sprake is van het voor de praescriptie noodzakelijke openbare bezit, een bezit zoodanig, dat ieder belanghebbende in staat zij de noodige maatregelen tot verhindering der verjaring te nemen. Om deze reden kan geene verjaring plaats vinden van tienden van novalia, voor zoover het betreft gronden, die nog niet in cultuur gebracht zijn. [2])

Is verjaring een middel tot verkrijging van tiendrecht, het kan er ook door te niet gaan. Wanneer gedurende dertig achtereenvolgende jaren het recht niet is uitgeoefend, gaat het verloren. [3])

Voorwaarde voor zulk verlies is evenwel, dat er gedurende dien tijd plichtige vruchten geteeld zijn. [4]) De heffer moet in de gelegenheid zijn geweest, de inkomsten van zijn recht te genieten, hij moet echter

---

Holland. 24 Juni 1840. Meylink. Bijl. n⁰. 25; Rb. 's Hertogenbosch. 3 Maart 1852. W. n⁰. 1446; Rb. 's Hertogenbosch. 3 Oct. 1866. W. n⁰. 2911; Rb. Nijmegen. 29 Jan. 1867 W. n⁰. 2867. Zie ook Meylink 26 vlg, 63 vlg.

[1]) Zie art. 1992 B. W.

[2]) Anders adv. gen. v. Maanen. v. d. Honert. Gem. Z, III. 113.

Zie over verjaring nog Schrassert C. VIII § 2: „Ita qui praescriptionem hanc allegat, probare debet sese decimas per trientis seculi spatium percepisse; deducto scilicet illo tempore quo ager decimalis jacuit incultus; solus namque temporis lapsus non sufficit ad introducendam praescriptionem, sed requiritur continuatio possessionis per tempus lege praescriptum."

[3]) Art. 2004 B.W.

[4]) Met dien verstande, leert het Arnhemsche Hof, dat het voldoende is, dat in dertig jaren volgens plaatselijk gebruik tiendplichtige vruchten geteeld worden,

die gelegenheid hebben laten voorbijgaan. [1]) Niet noodig — komt het ons voor — is het voor bevrijding door verjaring, dat gedurende den voor die verjaring vereischten tijd de plichtige aan den heffer eene of meerdere aanzeggingen hebbe gedaan om te komen vertienden. Het is te veel verlangd, dat de plichtige, door den heffer te waarschuwen, er oorzaak van moet worden, dat de verjaring ten zijnen behoeve misschien nooit zal intreden, dat hij den heffer er aan gedachtig dient te maken, dat, als hij niet komt, zijn recht verloren kan gaan. Het door de wet verleende middel van bevrijdende verjaring zoude op deze wijze zoo goed als onmogelijk worden gemaakt.

Het is waar, de schuldige komt eene op hem rustende verplichting niet na, wanneer hij den heffer geene wete doet, maar deze heeft de bevoegdheid hem door eene dagvaarding aan zijn plicht te herinneren en tot schadevergoeding aan te spreken. Verzuimt de schuldige door niet te waarschuwen een plicht, de heffer maakt geen gebruik van zijn recht, wanneer hij door eene vordering alle verdere inbreuk op zijn recht niet tegengaat. Aan zijne eigene nalatigheid is het te wijten, als in 't vervolg de aanzeggingen achterwege blijven; hij kan dus het gemis dier aanmaningen den plichtige niet tegenwerpen, waar deze zich op verjaring beroept.

Maar bovendien, eene aanzegging om te komen vertienden bevat eene erkentenis van recht van de zijde des plichtigen, en verhindert aldus iedere verjaring.

Hoe kan men haar trouwens ook vergen van hen, die meenen, dat zij geenszins tot hunne verplichtingen behoort, daar zij het recht des heffers op hunnen grond niet erkennen? [2])

Evenals bij acquisitieve verjaring de heffing, moet bij de liberatieve

---

zoodat al is dit niet juist elk jaar geschied en al heeft intusschentijd het land gedurende een langer of korter tijdperk naar de locale gewoonten, de eischen van den landbouw en den aard van den grond driest gelegen, hierdoor de liberatieve verjaring niet gestuit of geschorst wordt, maar door blijft loopen. Hof Arnhem. 26 Nov. 1851. W. n⁰. 1292; 4 Febr. 1874. W. n⁰. 3688, evenzoo Staats Evers. I. VII. 130 vlg.

1) Vgl. Hof Gelderland. 3 Mei 1845. W. n⁰. 619.

2) Evenzoo Rb. Rotterdam. 30 Juni 1851. W. n⁰. 1403. Ook Staats Evers. I. IX. 167; Hof Gelderland. 5 Juli 1853. W. n⁰. 1475; H.R. 3 Febr. 1854. W. n⁰. 1512, zonder dat wij ons echter op het Wetboek Napoleon zouden willen beroepen. Anders Rb. Gorinchem 4 Oct. 1851. W. n⁰. 1778.

de vrijdom worden bewezen speciaal van den grond, waarvan men zich op tiendvrijdom beroept, zonder dat de vrijdom van andere perceelen, in hetzelfde blok gelegen, van eenigen invloed kan zijn.

Zoo kan bij de in cultuur brenging van door novaal tiendrecht bezwaard land geen vrijdom worden ingeroepen op grond van het feit, dat van andere landen, aan hetzelfde tiendrecht onderworpen, die reeds sedert dertig jaren of langer ontgonnen zijn, nooit tienden zijn geheven. [1])

Evenmin kan eene bevrijdende verjaring van oude tienden zich uitstrekken tot novale. Hoe zoude trouwens de heffer zich tegen zulk eene praescriptie kunnen wapenen, voor zoover het nog niet in cultuur gebrachte landen betrof? [2])

Ten aanzien der bevrijdende verjaring nog deze vraag: Loopt zij in de provincie Gelderland tegen het domein als opvolger van den vroegeren landsheer? [3])

Het was oudtijds in dat gewest een leerstuk, dat men zich tegen den souverein op geene praescriptie kon beroepen, speciaal niet, waar het gold goederen en inkomsten, welke als domeinen in de registers der rekenkamer waren aangeteekend en onder de administratie van de rentmeesters der domeinen behoorden. „Heeren peren rotten niet", luidde de oude zegswijze. [4])

Daar de tienden ongetwijfeld deel uitmaakten van deze goederen, was ten deze de fiscus met vrouwen en minderjarigen gelijk gesteld.

Evenwel, met het aannemen van het beginsel van onverjaarbaarheid

---

1) Evenzoo Rb. 's Hertogenbosch. 22 Mei 1872. W. nº. 3518.

2) Zie Schrassert. C. VIII. § 5.

3) In andere provincien doet zich de vraag niet voor; daar bestond geene onverjaarbaarheid ten voordeele van den souverein.

4) Vgl. Gereformeert Landrecht van Veluwen und Veluwenzoom. C. 15. 3: Stadtrechten van Zutphen. Tit. 14. 3: „Und sullen Fiscus, minderjarighe und andere tegens welcke ghene prescriptie bestaat"... enz.; Stadtrecht van Zalt Bommel. XXXVI. 15: „Heeren thynsen, heerlijkheden, gerechtigheden en andere goederen, die als domeynen van den heer van den lande in de kamer van de rekeninge zijn aangetekent en onder administratie van den rentmeester der domeynen gebragt, zullen te geenen tijden worden geprescribeert." Zie verder Gereformeerde Landrechten van de vier Bovenambten der Nijmeeghsche Quartieren. XXXIII. 13 en van de Tielre en Bommelreweerden. XXVIII. 15.

ten behoeve van den landsheer moeten wij eenigszins omzichtig zijn.

In den grond gold de onverjaarbaarheid slechts voor die zaken, welke aan den persoon des souvereins zoodanig waren verbonden, dat zij op geenen anderen konden worden overgedragen, „quae a principe communicari nequeunt", niet „quae communicari et in alios transferri possunt." [1])

Werd nu de regel uitgebreid ook tot zaken, die zeer wel vervreemdbaar waren, met name tot de tienden, die in 't geheel niet tot den persoon van den heer van den lande behoorden, en als zoodanig slechts konden worden beschouwd, doordien eene historische opvatting werd gehuldigd, die o. i. geheel en al bezijden de waarheid was, dan moet zulke uitbreiding ons bedenkelijk voorkomen; voor tienden werd zij dan ook door de oud-Geldersche jurisprudentie niet voetstoots aangenomen, getuige een vonnis van het Landgericht van Veluwe, dat in 1618 eene veertigjarige verjaring tegen den fiscus toeliet, [2]) en eene uitspraak van het Hof van Appel te Engelanderholt van 1655, [3]) waarin werd beslist, dat wel van oude tienden eene verjaring tegen den landsheer kon plaats vinden, niet van novale, „belangende de landeryen uyt Heeren-Velden, gelyck ook die van een Gemeente, van Buurschappen, Heerenwegen en Straten aengegraven syn." [4]) In dit vonnis werd dus op het oorspronkelijk karakter der onverjaarbaarheid gelet, in zooverre als slechts voor de tienden van die gronden, welke den landsheer als souverein competeerden, welke hem „jure superioritatis" toekwamen, de onverjaarbaarheid werd toegelaten. Eene resolutie der Staten van 1661 pleit er voor, dat ook van novale

---

1) Voet. Tit. de divers. tempor. praes. Lib. 14. Tit. 3. n°. 11.

Het Geldersche Hof besliste 1 Juli 1846. W. n°. 733: „Dat de tienden zelfs in handen van den souverein als behoorende tot de alienabele regalia minora zijn aan te merken en aldus tiendvrijheid werkelijk door verjaring kan verkregen worden."

2) Schrassert. C. VIII. § 10.

3) Schrassert. C. VIII. § 9.

4) Een vonnis, dat weder bewijst hoe de novale tienden slechts van publieke gronden werden geheven, geenszins van particuliere woeste gronden, en dus nauw samen hingen met den eigendom van den inculten grond. Verder pleit het er voor, dat niet het tiendrecht als een recht, den landsheer „ratione suae dignitatis" toekomende, werd beschouwd, daar alsdan het Hof geen onderscheid zou hebben gemaakt tusschen de verjaring der oude tienden en der dominiale novale tienden.

tienden de onverjaarbaarheid ten gunste van den heer van den lande niet als een paal boven water stond. De heer van Haersolte had zich novale tienden in Oldebroek toegeëigend, de Staten beweerden, dat hun die tiend behoorde en nu kwam men overeen, dat de edelman in pacht zou krijgen „den novalen thiend in 't Oldebroeck van de Landen, soo voor dezen en binnen de jaeren van praescriptie aangemaeckt syn." [1])

Hoe het .zij, volgens de oude Geldersche landrechten bestond dit voorrecht voor de hoogste overheid. Het was echter geenszins een leerstuk van tiendrecht, veeleer een leerstuk van staatsrecht; het gold een privilegie „non causae sed principi cohaerens." [2]) Niet slechts ten aanzien van tienden, ten aanzien van alle goederen en inkomsten, die onder de administratie van het domein stonden, was het publiekrechtelijk beginsel van kracht, dat de ingezetenen er door verjaring geen recht op konden erlangen. In dit opzicht was dus de Geldersche bevolking tegenover haren souverein in veel ongunstiger conditie dan die van andere gewesten.

Deze ongelijkheid nu is vervallen door de omwenteling van 1795 en de daaropvolgende Staatsregeling van 1798, welke al deze gewesten tot éénen ondeelbaren Staat vereenigde. Alle bezittingen en inkomsten der Generaliteit en der verschillende gewesten werden tot één nationaal vermogen, en in éène algemeene kas saamgebracht, de grondwettige rechten en verplichtingen jegens den Staat werden voor allen volkomen gelijk gesteld. [3])

Door deze verandering in den staatkundigen toestand, door deze grondwettige gelijkstelling van alle ingezetenen tegenover den éénigen souverein, moest de onverjaarbaarheid, dat uitvloeisel van het hoogere en meer uitgebreide gezag van den landsheer van Gelderland boven die van andere gewesten, dat leerstuk, specifiek behoorend in het oud-Geldersche staatsrecht, hetwelk ophield te werken en plaats moest maken voor het algemeene Nederlandsche staatsrecht, noodwendig vervallen.

Neemt men al aan, dat door den ommekeer van het jaar 1798 de onverjaarbaarheid ten behoeve van den Gelderschen princeps ongedeerd

---

1) Schrassert. C. V. § 3.
2) Schrassert. C. VIII. § 12.
3) Vgl. artt. 200, 208 en 211.

is gebleven, dan is de eerste algemeene burgerlijke wetgeving voor deze landen, het Wetboek Napoleon, ingericht voor het Koninkrijk Holland er, om tegen het wettig voortbestaan van dit oud-Geldersch beginsel te pleiten. Art. 1858 stelde ten aanzien der verjaring den Staat en de overige aldaar genoemde publiekrechtelijke lichamen gelijk met ieder ander. [1])

Van af het oogenblik van inwerking treden van dit Wetboek was dus alle ongelijkheid op het punt van verjaring, zoo ze nog mocht bestaan, uitdrukkelijk door de geschreven letter der wet onmogelijk gemaakt. Aan deze opvatting staat geenszins in den weg, hetgeen we opmerkten, n.l. dat de bepalingen van het Wetboek over tienden slechts geschreven waren voor nieuwe tienden, niet voor de zoodanige, welke bij de invoering er van reeds bestonden, voor welke het oude recht bleef gelden.

Immers het betrof hier geen beginsel van tiendrecht maar een uitvloeisel van publiek recht, waarmede werd gebroken. Het gold hier een voorrecht, evengoed voor cijnsen, tijnsen en alle andere dominiale goederen en inkomsten als voor tienden bestaande, een voorrecht, uitsluitend aan de waardigheid van den oppergezaghebber klevende.

Het is waar, art. 7 van het besluit, waarbij het Wetboek werd ingevoerd, liet de oude wetgeving bestaan voor zoover het betrof zaken, voortvloeiende uit handelingen of oorzaken, antérieur aan de invoering van het Wetboek, art. 2 van het Wetboek ontzegde aan zijne bepalingen terugwerkende kracht.

Maar konden deze artikelen beletten, dat de wetgever bepaalde: Voortaan erken ik niet meer een recht van onverjaarbaarheid ten behoeve van den Staat? Elk tijdsverloop van dertig jaren, mits aanvangende na de invoering der wetgeving, heeft verlies van recht tengevolge, wiens recht het ook zij, dat verloren ga?

Neen immers, want het betrof hier geene zaak, voortvloeiende uit oorzaken antérieur aan de invoering van het Wetboek, het gold hier

---

[1]) „Ten aanzien van het rijk, mitsgaders van steden en dorpen en publieke gestichten heeft prescriptie op dezelfde wijze plaats als ten aanzien van bijzondere personen, zij kunnen zich ook daarop evenals dezelve beroepen", in verband met art. 1880: „Prescriptie loopt tegen elk en een iegelijk behalve diegenen, ten wier behoeve de wet eene uitzondering maakt."

geene toepasselijkverklaring van nieuwe voorschriften op oude, lang bestaan hebbende, rechten. [1]) Hier werd slechts ingevoerd een middel om eigendom te verkrijgen, dat vroeger niet bestond, dat geene benadeeling van den Staat tengevolge had, daar hij, wetende dat voortaan door verjaring zijn, eigendom kon verloren worden, het aan eigen nalatigheid te wijten zou hebben, wanneer dit geschiedde, en door eigen werkzaamheid de verjaring kon verhoeden; zoodat hij niet gezegd worden kon geschaad te zijn, doordien het Wetboek niet slechts voor het toekomende werkte en werd toegepast op vóór de invoering bestaande toestanden.

Een laatste argument voor het vervallen zijn van het genoemde voorrecht des Gelderschen souvereins levert o. i. nog ons B. W. op, dat in art. 1991 op het voetspoor van het Wetboek Napoleon voor Holland breekt met alle ongelijkheid, die op het punt van verjaring zou kunnen bestaan tusschen den Staat en eenige daar genoemde publiekrechtelijke lichamen en elk ander.

Dat art. 802 B. W. niet geschonden wordt door de opvatting, dat sedert de invoering van het Wetboek een privilege van onverjaarbaarheid niet meer bestaan kan, vooreerst omdat het hier geen leerstuk van tiendrecht geldt, en vervolgens omdat het artikel niet belet, dat de voorschriften over bezit en verjaring, gelijk ze door het B. W. worden geregeld, ook op oude tienden toepasselijk zijn, behoeft niet nader uiteengezet [2]).

Naast verjaring is vermenging eene wijze van te niet gaan van tiendrecht. Wanneer de eigendom van het land en het recht op de tienden in ééne hand samen vallen, dan houdt van zelf het tiendrecht

---

[1]) Zooals men moet aannemen, dat voor de tienden geschiedt, wanneer men de bepalingen van het Wetboek ook op oude tienden toepasselijk verklaart. Zie diss. 105.

[2]) Vgl. over de onverjaarbaarheid ten behoeve van den Gelderschen princeps: Hof Arnhem. 1 Juli 1846. W. n°. 733; Staats Evers. I. VI. 108 vlg.; Rb. Arnhem. 3 Dec. 1896 W. n°. 7137; Hof Arnhem. 2 Febr. 1898. W. n°. 7129, en eene conclusie van den proc. gen. bij dat Hof in het laatstgenoemde Weekblad.

Alle huldigen de door ons voorgestane opvatting.

op. [1]) Er zijn echter sommigen, [2]) die met deze beschouwing in zooverre niet meegaan, dat zij aannemen, dat wanneer een grondeigenaar zijn plichtig land heeft verpacht en gedurende het contract den eigendom van den grond en dien van den tiend in de macht van denzelfden persoon komen, deze van den pachter gedurende de loopende jaren nog tiend kan eischen, eene opvatting, die uitgaat van de leer, dat tiendrecht niets meer is dan het recht op de vruchten van zeker land.

Wij gaan in onze beoordeeling van een ander standpunt uit. Tiendrecht vindt slechts uitoefening op de vruchten, maar het drukt op den bodem, die er mede bezwaard is, ook al brengt hij geene plichtige vruchten voort. Het is de grondeigendom, die belast wordt; de grondeigenaar kan niet de gansche opbrengst van het land aan zijnen pachter afstaan. Op $^{1}/_{10}$ van den oogst heeft een ander recht, met het oog daarop ontvangt de landeigenaar minder pacht. Aldus drukt het tiendrecht indirect op hem, niet op den pachter tegen wien het wordt uitgeoefend.

Vallen nu tiendrecht en eigendom samen, dan is de geheele onbezwaarde eigendom in de hand van één persoon gekomen. Van een recht op het land, ten behoeve van den eigenaar zelf drukkende, kan geen sprake zijn. Geen belemmerend recht staat meer den volledig vrijen eigendom in den weg, nu degene, die tot het belemmerend recht bevoegd was en hij wiens eigendom het verkleinde, één en dezelfde persoon is.

Waar het recht niet meer bestaat, kan het niet meer uitgeoefend worden, ook al zoude facto nog eene uitoefening mogelijk zijn tegen den pachter, die de jaren, gedurende welke het pachtcontract nog loopt, den oogst geheel geniet. De oorzaak, waardoor hij een gedeelte van de vruchten van het land niet kon binnenhalen, is vervallen. Voortaan kan de grondeigenaar, van wien hij het gebruik van het land verkreeg, hem het genot van den ganschen oogst verschaffen; nu bestaat niet langer een recht, krachtens hetwelk een derde op een deel ervan aanspraak kan maken.

Wanneer de tiend verpacht is en de verpachter verkrijgt den eigendom van den plichtigen grond, dan gaat naar onze meening het tiendrecht te

---

[1]) Vgl. in dien zin: v. d. Schelling. I. XLI. IV. 5; van Leeuwen. Cens. For. II. XXIV. I; Hof Gelderland. 11 April 1855. W. n^{0}. 1641; H.R. 26 Nov. 1857. W. n^{0}. 1909; H.R. 4 Febr. 1881. W. n^{0}. 4615; Hof 's Hertogenbosch. 8 Maart 1881. W. n^{0}. 4676; Hof 's Hertogenbosch. 9 Sept. 1884. W. n^{0}. 5194; Hof Arnhem. 18 Sept. 1889. W. n^{0}. 5788; Staats Evers. I. IV. 172, vlg., 176.

[2]) Adv. gen. Polis. 1877. W. n^{0}. 4113.

niet en houden alle aanspraken des pachters op een evenredig gedeelte der vruchten gedurende de overige jaren, dat hij den tiend gepacht had, op. Immers, bij het pachtcontract was hem slechts de uitoefening van het tiendrecht afgestaan; het zakelijk recht zelf was bij den verpachter gebleven, en moet noodzakelijk te niet gaan, nu het met den eigendom van den grond, waarop het drukte, in éénе hand samenvalt.

Beschouwt men het evenwel, alsof bij het pachtcontract het zakelijk recht zelf voor eenigen tijd aan den pachter wordt verleend, zoodat de verpachter het tijdelijk moet missen, dan heeft er, wanneer deze laatste den eigendom van den plichtigen grond verkrijgt, geene confusio plaats, maar blijft het tiendrecht voortduren ten behoeve der pachters, totdat het einde van het pachtcontract ook het einde van het tiendrecht met zich brengt.

De vraag is gerezen, of een bloktiend eerst te niet gaat, wanneer alle perceelen in het blok gelegen in handen des heffers geraakt zijn, dan wel of van ieder perceel afzonderlijk het tiendrecht eindigt, wanneer het met den eigendom in éénе hand samenvalt?

De laatste meening is o. i. de juiste. De bloktiend vond zijn oorsprong in de saamgevoegde tienden van een aantal perceelen, die, doordien één persoon er toe gerechtigd was, als eene eenheid werden geadministreerd, zonder echter eene eenheid in dien zin te wezen, dat de rechtstoestand op alle perceelen binnen het blok noodwendig gelijk moet zijn, dat niet op het eene land het recht kan verloren gaan, terwijl het op het andere blijft rusten. Op ieder perceel rust een bijzonder tiendrecht. Eenheid bestaat slechts in zooverre, dat de heffer tot alle gronden binnen het blok geacht wordt tot tiend bevoegd te zijn en dat het recht op al die gronden gezamenlijk wordt uitgeoefend, zonder dat hierdoor het oorspronkelijk karakter van den bloktiend kan veranderd worden.

Bovendien, liet men het tiendrecht binnen den cirkel eerst vervallen, wanneer van alle perceelen daarbinnen tiendrecht en eigendom in éénе hand vereenigd zijn, dan zoude men moeten aannemen, dat op die landen, waar tiendrecht en eigendom in de macht van één persoon zijn saamgekomen, het recht bleef bestaan, geheven door den eigenaar van het land, wat ondenkbaar is. [1])

---

[1]) In dien zin Rb. Breda. 5 Juni 1883. W. n°. 4928; Hof 's Hertogenbosch. 9 Sept. 1884. W. n°. 5194.

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

Het tiendrecht in Nederland is van kerkelijken oorsprong.

II.

Onder „rechtverkrijgenden" in art. 1354 B. W. zijn niet begrepen de rechtverkrijgenden onder een bijzonderen titel.

III.

Na den dood van een der ouders blijft de ouderlijke macht bij den langstlevende naast de voogdij voortbestaan.

IV.

Wanneer, voordat de dienstbetrekking feitelijk een aanvang heeft genomen, de werkgever weigert den dienstbode te ontvangen, is hij hem de in art. 1639 B. W. bedoelde schadeloosstelling van zes weken loon verschuldigd.

V.

De vrouw is bevoegd afstand te doen van de gemeenschap van winst en verlies.

VI.

Eene commanditaire vennootschap op aandeelen aan toonder is rechtens bestaanbaar.

VII.

Vóór de in art. 38 W. v. K bedoelde inschrijving en bekendmaking is de naamlooze vennootschap voor de daden harer bestuurders niet verantwoordelijk.

VIII.

Een decisoire eed kan, doch behoeft niet bij vonnis te worden opgelegd.

IX.

Ter bepaling zijner bevoegdheid heeft de Kantonrechter niet te letten op ter terechtzitting geblekene omstandigheden, wanneer de dagvaarding daarvan geen gewag maakt en de beklaagde daarop niet door het O. M. opmerkzaam gemaakt is.

X.

Ten aanzien van de vraag, wie medeplichtige is, is de objectieve theorie van kracht.

XI.

Poging tot uitlokking is strafbaar.

XII.

De bepalingen omtrent samenhang maken inbreuk zoowel op de relatieve als op de absolute competentie, wat de laatste betreft in dien zin, dat de hoogere rechter heeft te vonnissen over feiten, tot de rechtsmacht van den lagere behoorende.

XIII.

Ten onrechte besliste het Hof te Leeuwarden (7 Oct. 1897, W. nº. 7035), dat bij vervolging en bestraffing van misdrijven, omschreven in art. 304 S. Wb., geene herhaling van het misdrijf „mishandeling" aan den dader kan worden ten laste gelegd.

XIV.

Op de zitting der Rechtbank, waarop de uitspraak van het strafvonnis geschiedt, moeten drie rechters tegenwoordig zijn.

XV.

De gemeenteraad kan zich bij verordening geen privilege voor verschuldigde plaatselijke belasting toekennen.

XVI.

In art. 230 Gem. W. is slechts sprake van zaken, de gemeente privaatrechtelijk toebehoorende.

XVII.

Terecht stelt art. 58 G. W. oorlogsverklaring niet afhankelijk van de voorafgaande machtiging der Staten-Generaal.

XVIII.

De vertegenwoordiging der gemeente bij buitengerechtelijke handelingen geschiedt door B. en W.

XIX.

Het decretum Divi Marci, dat het vorderingsrecht deed verloren gaan voor hem, die eene zaak zijns schuldenaars zonder diens wil en buiten rechterlijke tusschenkomst in bezit had genomen of den schuldenaar tot overgave dier zaak gedwongen had, verhinderde niet, dat ten voordeele van den schuldeischer eene natuurlijke verbintenis bleef bestaan.

XX.

Het is wenschelijk, dat een gedeelte van de gelden der Rijkspostspaarbank kan worden belegd in schuld-bekentenissen ten laste van naamlooze vennootschappen en coöperatieve of andere rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen, die zich ten doel stellen de huisvesting der mingegoeden te verbeteren.